

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA
O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA KAFEDRASI

Abdullayeva N. J.

XALQ PEDAGOGIKASI

(o‘quv qo‘llanma)

ANDIJON-2018

UDK: 585.3

BBK: 86 (20')

O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi/ Andijon davlat universiteti/ Pedagogika kafedrası/ Abdullayeva N. J. XALQ PEDAGOGIKASI/ o'quv qo'llanma. Andijon. Step by stap print M.Ch.J. 2018.156 b.

Mazkur o'quv qo'llanma oliy ta'lim muassasalarining pedagogika va psixologiya yo'nalishida ta'lim oluvchi talabalar hamda pedagogika mutaxassisligida tahsil oluvchi magistrantlar uchun mo'ljallangan bo'lib, Xalq pedagogikasi inson kamolotida muxim ekanligi, xalqimiz qoldirgan milliy-madaniy merosni, an'ana va umuminsoniy qadriyatlar, xalk ogzaki ijodi, uning turlari va janrlari, milliy urf-odat, udumlar xalq qo'shiqlarining o'rni hamda xalkimizning ma'naviy axloqiy madaniyatiga bo'lgan munosabati, xalq og'zaki ijodining ahamiyati, fanning shakllanishi, tarixiy tadriji, fanning o'ziga xosliklari, zamonaviy tarbiya, ularning tasnifi kabi masalalar yoritilgan. Mazkur o'quv qo'llanma Andijon davlat universitetida bajarilayotgan OT-F1-17 raqamli (Ma'naviy begonalashuvni oldini olishda shaxs faolligini oshirishning ijtimoiy-pedagogik tadqiqi) nomli fundomental tadqiqot granti (2017-2020 yy.) doirasida tayyorlandi.

Tuzuvchi : **N.J.Abdullaeva** – ADU, Pedagogika kafedrası dotsenti, p.f.n

Taqrizchilar: **T.Xasanov** - ADU, Pedagogika kafedrası professor, p.f.d

O'M. Asqarova NamDU, pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, p.f.n

ISSBN _____

Annotatsiya

Xalq pedagogikasi inson kamolotida muxim ekanligi, xalqimiz qoldirgan milliy-madaniy merosni, an'ana va umuminsoniy qadriyatlarni talabalarga yetkazish. O'zbek xalq pedagogikasining O'rta Osiyo ijtimoiy hayotiga bog'liq holda shaqllanishi va rivojlanishi. Xalq pedagogikasi xususiyatlarining ilm-fan va adabiyot sohasida erishgan yutuqlari. O'tmishda xalqimizning ma'naviy axloqiy madaniyatiga bo'lgan munosabati. Xalq ogzaki ijodi, uning turlari va janrlari haqida. «Alpomish» dostoni va uning tarbiyaviy ahamiyati. Qadimgi urf-odat, udumlar mohiyatini kelajak avlodga yetkazishda xalq qushiqlarining o'rni. Xalq qo'shiqlarida axloqiy-falsafiy g'oyalarning yetakchililigi masalalari

Аннотация

Общественная педагогика имеет решающее значение для человеческого совершенствования, а также информирует студентов о национально-культурном наследии, традициях и общечеловеческих ценностях, оставленных нашим народом. Связь и развитие узбекской народной педагогики в связи с общественной жизнью Центральной Азии.

Достижения народной педагогики в области науки и литературы. Отношение к духовной и нравственной культуре нашего народа в прошлом. Тема народной поэзии, ее типы и жанры.

Эпический «Алпомиш» и его образовательная ценность. Роль народных подвигов в приведении древних обычаев, традиций для будущих поколений. Лидерство этических и философских идей в народных песнях

Annotation

Annotation Public pedagogy is crucial for human perfection, as well as informing students about the national-cultural heritage, traditions and universal values left by our people. Connection and development of the Uzbek folk pedagogy in connection with the social life of Central Asia. The achievements of folk pedagogy in the field of science and literature. Attitudes towards the spiritual ethical culture of our people in the past. About the genre, its types and genres. The epic "Alpomish" and its educational value. The role of folk feats in bringing the ancient customs, traditions to the future generations. Leadership of ethical and philosophical ideas in folk songs

MUNDARIJA

KIRISH.....	9-11
I BOB XALQ PEDAGOGIKASI FANINING NAZARIY ASOSLARI..	12
1.1 Xalq pedagogikasi fanining maqsad va vazifalari ,mazmuni.....	12-17
1.2 Xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot bosqichlar.....	17-26
1.3 Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlarini o‘quv-tarbiyaviy jarayonga tadbiq etish	26-34
II BOB XALQ PEDAGOGIKASIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH.....	34
2.1. Xalq pedagogikasida oila va oilaviy tarbiyaning aks etishi.....	34-48
2.2. Xalq pedagogikasida yoshlarni tarbiyalashning metod, usul va vositalar.....	48-63
2.3. Xalq pedagogikasi va o‘zbek xalq og‘zaki ijodi.....	63-82
2.4. Xalq pedagogikasi va xalq og‘zaki ijodida dostonlar.....	82-91
III BOB MILLIY MA’NAVIYATIMIZNI VA MADANIYATIMIZNI YUKSALISHIA DINIY TA’LIMOT, HADISLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI.....	91
3.1. Xalq pedagogikasida diniy ta’limotlar	91-110
3.2. Xalq pedagogikasida axloqiy tarbiya masalalari	110-117
3.3. Xalq pedagogikasida jismoniy va mehnat tarbiyasi.....	117-129
3.4. Xalq pedagogikasida xalq amaliy san’ati va madaniyatining o’rni.....	129-134
IV BOB. MILLIY URF-ODATLAR, AN’ANALAR, MAROSIMLARNING MOHIYATI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI.....	134
4.1. Milliy urf-odatlar va an’analarning e’zozlanishi, avlodlarga me’ros qoldirilishi va ularning barqarorligining ta’minlanishi.....	134-148
4.2. Allalarning tarbiyaviy ahamiyati.....	148-153
4.3. Xalq pedagogikasida milliy o‘yinlarning mazmuni va tarbiyaviy ahamiyati.....	153-162
G l o s a r i y	163-171
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	172-176

Content

Introduction	9-11
I Chapter The bases of theory of human pedagogy subject	12
1.1. The Purposes and Objectives of the Public Pedagogy.....	12-17
1.2. Stages of Historical Development of Public Pedagogy	17-26
1.3. Implementation of didactic capacities of folk pedagogy in the educational process.....	26-34
II.Chapter. PREPARATION OF YOUTH AGE FOR HUMAN DEVELOPMENT PEDAGOGY	34
2.1. Reflection of family and family education in folk pedagogy	34-48
2.2. Methods, methods and means of educating young people in the public pedagogy.....	48-63
2.3. Folk pedagogy and Uzbek folklore	63-82
2.4.Folk pedagogy and poems in folklore	82-91
III chapter. RELIGIOUS EDUCATION, DEVELOPMENT OF DIALOGUE IN NATIONALITY AND CULTURAL VALUES.....	91
3.1. Religious doctrines in public pedagogy.....	91-110
3.2. Ethical Education Issues in Public Pedagogy.....	110-117
3.3. Physical and labor education in folk pedagogy.....	117-129
3.4. The role of folk applied art and culture in folk pedagogy.....	129-134
IV chapter. NATIONAL FAMILIES, BIRTHS, VALUES OF THE NATION, PROMOTIONAL EXPERIENCE.....	134
4.1. Respect for national traditions and customs, survival of generations and ensuring their stability.....	134-148
4.2.The Educational Importance of Alla.....	148-153
4.3. The content and educational significance of national games in folk pedagogy.....	153-162
Glossary	163-171
Used of literature	172-176

Содержание

Введение	9-11
I глава Основы предмета педагогики человека.....	12
1.1.Цели и задачи общественной педагогики.....	12-17
1.2. Этапы исторического развития государственной педагогики	17-26
1.3. Реализация дидактических способностей народной педагогики в учебном процессе.....	26-34
II глава. ПОДГОТОВКА МОЛОДЕЖНОГО ВОЗРАСТА ДЛЯ ПЕДАГОГИИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕКА	34
2.1. Отражение семейного и семейного воспитания в народной педагогике.....	34-48
2.2. Методы, методы и средства обучения молодежи в обществе педагогике.....	48-63
2.3. Народная педагогика и узбекский фольклор	63-82
2.4. Фольклорная педагогика и стихотворения в фольклоре	82-91
III глава РЕЛИГИОЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, РАЗВИТИЕ ДИАЛОГА В ГРАЖДАНСТВЕ И КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЯХ.....	91
3.1. Религиозные доктрины в общественной педагогике.....	91-110
3.2. Вопросы этического образования в государственной педагогике..	110-117
3.3. Физическое и трудовое воспитание в народной педагогике.....	117-129
3.4. Роль народного прикладного искусства и культуры в народной педагогике.....	129-134
IV глава. НАЦИОНАЛЬНЫЕ СЕМЬИ, РОЖДЕНИЯ, ЦЕННОСТИ НАЦИИ, ПРОДВИЖЕНИЕ ОПЫТА.....	134
4.1. Уважение национальных традиций и обычаев, выживание поколений и обеспечение их стабильности.....	134-148
4.2. Важность образования Алла.....	148-153
4,3. Содержание и образовательное значение национальных игр в народной педагогике.....	153-162
Глоссарий	163-171
Литература	172-176

Kirish

Mustaqil, rivojlanishda kun sayin ildamlab borayotgan yurtda, ma'nan, ruhan, jismonan sog'lom barkamol avlodning davrga mos ravishda milliy xususiyatlarini shakllantirish, ma'naviyatini, ta'lim-tarbiyasini yuksak darajaga ko'tarishday zalvarli ish bilan Xalq pedagogikasi fani shug'ullanadi. Shuning uchun ham Xalq pedagogikasi fani va amaliyotining bugunga kelib, maqsadi tamomila o'zgardi. U mafkura iskanjasidan halos bo'lib, o'ziga xos milliy qonuniyatlar asosida rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lganligi tufayli bilim berish, mutaxassis tayyorlashni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan pedagogikadan, milliy g'ururi baland, o'zbek millatga xos bo'lgan yuksak fazilatli barkamol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan jarayonga aylanib borayotganligi ko'rinib turibdi.

Insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, hamma davrlarda har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat, ma'naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o'rgatish, ularni komillikka etaklash yo'llari, usullari va qonun-qoidalarini izlaganlar. Darhaqiqat insonning ma'rifiy va ma'naviy komillikka erishishi tarbiya deb atalmish ijtimoiy hodisa orqali amalga oshirilgan. Jamiyat rivojlangan sari etuk, barkamol shaxslarni tarbiyalab etishtirish ehtiyoji ortib, o'zgarib, yangilanib borgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin ta'lim-tarbiya sohasida, milliy odob-ahloqni qayta tiklash borasida, milliy urf-odatlar, turli-tuman an'analarni joy-joyiga qo'yish, milliy qadriyatlarni yanada rivojlantirish xususida juda keskin va buyuk burilishlar bo'lgani barchaga ayondir. Davlatning buyuk kelajagi, albatta, yoshlarni chuqur bilimli va pokiza ahloq-odobli qilib tarbiyalash bilan bevosita bog'liq ekanini yoddan chiqarmaslik lozim.

Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev o'z nutqida: "Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir"¹-deb ta'kidlaydi. Darhaqiqat, xalqimiz ulkan ma'naviy me'rosga ega. Ushbu tarixiy merosdan ta'lim-tarbiya jarayonida

¹ Sh. Mirziyoyev. Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43- sessiyasidagi nutqi.

foydalanish, yoshlarda ajdodlar an'analariga sodiqlik va munosib bo'lish xissini shakllantirish mutaxassislar oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

O'zbek xalq pedagogikasi ta'lim-tarbiya sohasida yuksak ma'naviy me'rosga ega. O'zbek madaniyati, sharqona milliy tarbiya nazariyasi va amaliyoti moziygacha borib etgan tarixiy ildizlar orqali oziqlanadi.

Respublikamizda «Xalq pedagogikasi» fanini o'rganishga katta e'tibor bermoqda. Ayniqsa, bu fan pedagoglar, umumiy ta'lim maktablarining milliy sinflari o'qituvchilari uchun, oliy o'quv yurti talabalari uchun, aspirant va magistrilar uchun zarurdir

“Xalq pedagogikasi” fanini o'qitishning ustuvor yo'nalishi:

Zamonaviy milliy pedagogika o'z mazmun va mohiyatini boyitishda, shaxs shakllanishiga ta'sirchanlikni oshirishda xalq pedagogikasi g'oyalariga tayanadi. Xalq pedagogikasi o'z nomi bilan xalqchil usullari, qoidalar va tamoyillari bilan yoshlar tarbiyasida asosiy manba xisoblanadi.

-eng qadimgi davrlardan bugungi kungacha bo'lgan pedagogika tariximizni chuqur o'rganish, buyuk mutafakkirlar merosini hozirgi davr mezonida tahlil qilish, xalq pedagogikasi, ma'naviy qadriyatlar asosida qo'llanmalar yaratish, milliy pedagogikada xalqimizning tarbiya borasidagi tajribasini singdirish, undan foydalanish metodikasini yaratish;

-xalqimizning mentaliteti, milliy mafkura, bozor iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlari, demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati talablari asosida mustaqillikni mustahkamlash, ma'naviy salohiyatni oshirish, har bir insonni, yosh avlodni XXI asr sharoitida baxtli yashashga tayyorlash omilini oshirish.

-ta'lim metodlarini takomillashtirish, milliy ta'lim modeli asosida pedagogik texnologiyani yaratish;

-tarbiyaning mazmuni va har bir insoniy fazilatning hozirgi davrdagi mohiyatini aniqlash, tarbiya mazmunida milliylik va umuminsoniylik uyg'unligiga erishish. Hamkorlikdagi jahon xalqlari milliy qadriyatlarini o'rganish va ommalashtirish;

-tarbiyaning umumiy metodlarini takomillashtirish, SHarq xalqlarining tarbiya borasidagi tajribalarini qo'llash metodikasini yaratish, tarbiya mazmuni va metodini insonparvarlashtirish;

-ma'naviy-axloqiy mazmunni takomillashtirish uchun milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitish. Axloqiy tarbiyada sharqona

namuna metodini qo'llash texnologiyasini yaratish. Mahallada, oilada axloqiy tarbiya nazariyasi va ommabop metodikasini ishlab chiqish;

-“Xalq pedagogikasi” fanini o'qitish jarayonida rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'limi amaliyotida qo'llanilayotgan ilg'or tajribalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni didaktik jarayonga tatbiq etish usullarini takomillashtirish;

-Xalq pedagogikasi fani tarkibidagi mavzularni samarali o'qitish orqali bo'lg'usi mutaxassislarda shaxs kompetensiyasi sifatlarini shakllantirish.

Xalq pedagogikasi – ijtimoiy hayot va jamiyat taraqqiyotida muhim jarayon bo'lgan inson tarbiyasi, uning shakllanishi, ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirishini o'rganish bilan birga xalqning qadimiy tarbiya usullarini, qo'shiq, topishmoq, maqol va o'yinlarini to'playdi, umumlashtiradi, tizimga soladi va ta'lim jarayoniga tadbqiq etadi.

Xalq pedagogikasi tarbiyada oilaning muhim qirralarini ochib beradi. Oilada ota-onaning o'rni, ularga nisbatan farzandlar munosabatlari, bolalarni otalarining qudratiga ishonch ruhida tarbiyalash, onaning beqiyos mehnatlarini qadrlashga o'rgatish, tarbiyada hamma vaqt samara berib kelgan.

SHu o'rinda Xalq pedagogikasi tarixiga nazar tashlab o'tish o'rinli. Buyuk pedagoglar ko'proq xalqning pedagogik tajribalariga e'tibor qaratgan. Chunki xalq pedagogikasi tarbiya haqidagi fanni boyitadi va unga tayanch bo'lib xizmat qiladi.

I BOB XALQ PEDAGOGIKASI FANINING NAZARIY ASOSLARI

1.1 XALQ PEDAGOGIKASI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI, MAZMUNI

- 1. Xalq pedagogikasining pedagogika tizimidagi o'rni.**
- 2. Kursning predmeti, ob'ekti, maqsadi va vazifalari.**
- 3. Xalq pedagogikasining boshqa pedagogika fanlaridan farqi.**
- 4. Mazkur fanni o'rganishning dolzarbligi.**
- 5. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ta'limning milliy yo'nalishiga qo'yilgan talablar.**

Tayanch so'zlar: *Xalq pedagogikasi, milliy pedagogika, milliy tarbiya, xalq tajribalari, ta'lim tarixi, tarbiya tarixi, ma'naviy qarashlar, ijtimoiy to'zim, ahloqiy ko'nikma, mutafakkir olimlar, tarixiy o'gitlar.*

Har bir ijtimoiy tuzum kelajagi insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin ta'lim-tarbiya sohasida, milliy odob-ahloqni qayta tiklash borasida, milliy urf-odatlar, turli-tuman an'analarni joy-joyiga qo'yish, milliy qadriyatlarni yanada rivojlantirish xususida juda keskin va buyuk burilishlar bo'lgani barchaga ayondir. Davlatning buyuk kelajagi, albatta, yoshlarni chuqur bilimli va pokiza ahloq-odobli qilib tarbiyalash bilan bevosita bog'liq ekanini yoddan chiqarmaslik lozim.

O'zbek xalq pedagogikasi ta'lim-tarbiya sohasida o'ziga xos dorilfunun yaratgan. O'zbek madaniyati, sharqona milliy tarbiya nazariyasi va amaliyoti moziygacha borib etgan tarixiy ildizlar orqali oziqlanadi.

Allomalarimiz «Agar kishiga hayotning o'zi berolmasa ta'lim, unga o'rgata olmas hech bir muallim» deya nasihat qiladilar, bu inson o'z tafakkuri yordamida ta'lim-tarbiya olishi, odob-ahloq normalarini egallashi, o'zi yashayotgan jamiyat, insongarchilik xulq-atvoriga xos, ma'naviy-ahloqiy ko'nikma va malakalarni o'zida mujassamlashtirish lozimligini taqozo etadi.

Respublikamizda «Xalq pedagogikasi» fanini o`rganishga katta e`tibor bermoqda. Ayniqsa, bu fan pedagoglar, umumiy ta`lim maktablarining milliy sinflari o`qituvchilari uchun, oliy o`quv yurti talabalari uchun, aspirant va magistrlar uchun zarurdir.

Xalq pedagogikasi tarbiyada oilaning muhim qirralarini ochib beradi. Oilada ota-onaning o`rni, ularga nisbatan farzandlar munosabatlari, bolalarni otalarining qudratiga ishonch ruhida tarbiyalash, onaning beqiyos mehnatlarini qadrlashga o`rgatish, tarbiyada hamma vaqt samara berib kelgan.

SHu o`rinda Xalq pedagogikasi tarixiga nazar tashlab o`tish o`rinli. Buyuk pedagoglar ko`proq xalqning pedagogik tajribalariga e`tibor qaratgan. CHunki xalq pedagogikasi tarbiya haqidagi fanni boyitadi va unga tayanch bo`lib xizmat qiladi.

Buyuk pedagog Ya. A. Komenskiy ham o`zining faoliyatini xalq og`zaki ijodi, uning urf-odatlarini, qadriyatlarini to`g`risida material to`plashdan boshlagan.

X.X.Niyoziy «Xalq pedagogikasi zamirida pedagogika fani shakllangan, rivojlangan» - deb ta`rif beradi. U yana o`zbek xalqi tarbiya sohasida o`ziga xos tizimga ega ekanini aytib o`tadi. X.X. Niyoziy fikricha xalqni tarixiy tarkib topishida xalq tarbiyasi muhim ahamiyatga ega bo`ladi. Hamzaning hikoyalarida, dramalarida, pesa va povestlarida xalq pedagogikasi o`z ifodasini topgan. Xalq pedagogikasining asrlar davomida shakllanib, rivojlanib boyib borishining fuqaro, Vatan taqdirida hal qiluvchi rolining boisi, birinchidan uning hayotiyliigi, ta`sirchanligi serqirra, serma`noligida bo`lsa, ikkinchidan uning bevosita xalq tomonidan mavjud hayot jarayonida jonli an`analarda yaratilishi, yashashi, hayot inson muammolarini qamrab olishi tarbiyaning eng dolzarb masalalari echimini hal qilishga qaratilgani uchinchidan, umuminsoniy yo`nalishga, umumbashariy g`oya – maqsadlarga qaratilgan bo`lganligidir.

Xalq pedagogikasi fanining maqsadi-bo`lajak komil shaxs ongida milliy va xalqchil tushunchalarni shakllantirish, baynalmilallik tuyg`ularini tarbiyalash, xalq orzusidagi komil shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Fanning vazifasi esa-mazkur tarbiyaviy sifatlarni shakllantiruvchi pedagogik jarayonga ijobiy ta`sir etish, uning samaradorligini oshirishdan iborat.

Xalq pedagogikasi tarixan xalqning o`zi, uning ijtimoiy ongi, tafakkuri, turmush tarzi bilan qorishiq ravishda shakllangan. U hozirgi zamon pedagogikasi ilmining ibtidosi hisoblanadi. Xalqning o`zi hayot

ekan uning pedagogik fikri, o'z milliy pedagogik qarashlari ham yashayveradi.

Xalq pedagogikasi fani orqali, mutafakkir olimlar o'g'itlaridan baxra olish va tarbiya jarayoniga tadbqiq etish, qadriyatlar, udumlar urf-odatlariga sodiqlik, ilm olish, ustozlar qadriga etish, oila mustahkamligiga erishish, xalqqa muhabbat, hayotni sevish, milliy odob-ahloq ma'yorlariga itoat qilish kabi jihatlarni tarbiyalash amalga oshiriladi.

O'zbek xalqi bugungi mustaqillikni qo'lga kiritgan bir davrda otabobolar, ajdodlar erishgan yutuqlardan faxrlangan holda ularning boy tajribalarini chuqur tahlil va tadqiq etish puxta o'rganish zarur. Bu esa yoshlarda bobolar ishlaridan, nasl-nasabidan faxrlanish tuyg'ularini vujudga keltiradi va ular o'tmish an'alariga sodiq bo'lishga harakat qiladilar.

Tarbiya – doimiy va izchil takrorlash, ishontirish mevasidir. Boshqacha aytganda doimiy va izchil takrorlash, dalillar asosida tushuntirish ishonch tuyg'ulari hosil qilinadi.

SHunday qilib, oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan talabalar o'zbek xalq pedagogikasini quyidagi maqsadlarda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. birinchidan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi sifatida milliy mafkura tamoyillarini egallaydi. Ikkinchidan, mutaxassis sifatida yosh avlodga milliy g'oya va milliy mafkura mohiyatini tushuntira olish ko'nikmasini hosil qiladi. Prezidentimiz aytganlaridek, biz kelajagimizni bugungi yoshlarga ishonib yashayapmiz. Bugungi talaba ertangi rahbardir. U qanchalik ma'naviy barkamol, qo'li, dili, vijdoni pok bo'lsa, kelajagimiz shu qadar buyuk bo'ladi. bu esa Siz bilan bizga, bo'lg'usi rahbarlarning tarbiyachilariga ko'p jihatdan bog'liq.

Har bir shaxs, xalq va millatning o'ziga xos orzu-umidlari va ma'naviy qarashlari bo'ladi. Ular orasida ta'lim va tarbiyaga bo'lgan ehtiyoj alohida o'rinni egallaydi. CHunki har bir sog'lom insonda tinmay bilim olib turish ehtiyoji mavjud. Aslida fikr doirasi keng va tarbiyali insongina o'zini erkin va baxtli his qiladi.

Har qanday davlat o'z xalqining taraqqiyot bosqichiga mos ijtimoiy tuzumni tanlab oladi. Davlatning ma'rifat tizimi jamiyat tanlab olgan tuzumning ijtimoiy buyurtmasini bajarishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Bizning bugungi maorif tizimimiz demoqratik davlat va bozor munosabatlariga asoslangan bo'lishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimov birinchi chaqiriq Respublika Oliy Majlisining birinchi ssesiyasida qilgan

ma'ro'zasida hur O'zbekistonda Demokratik tuzumni barpo eta borish bilan birga, amalga oshirilayotgan ulkan o'zgarishlarning asosiy ishtirokchilari bo'lgan jamiyatimiz a'zolarining ma'naviyatini butunlay yangicha qaror toptirish lozimligini aytgan edi. Bu fikrlarni Prezidentimiz keyingi chiqishlarida ham bir necha bor ta'kidladi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tarixiy o'n to'rtinchi sessiyasida so'zlagan nutqida jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish va qadrlar masalasini O'zbekistonning XXI asrda rivojlanishining eng ustivor yo'nalishlardan biri sifatida olg'a suradi.

Kelajagi buyuk davlatni qurayotganlar tafakkuri, ahloqi yangi iqtisodiy munosabatlarni tarkib toptirishga va moddiy ne'matlar yaratishga astoydil yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Mana shunday ijobiy xislatlarga ega bo'lgan insonni tarbiyalash ta'lim-tarbiya tizimi zimmasiga yuklatilgan.

YAqin o'tmishimizdagi «sovet pedagogikasi»ning ta'lim-tarbiya berish usullari barcha odamlar bir xil qobiliyatga, bir xil dunyoqarashga, bir xil ehtiyojga ega, degan ijtimoiy hayot qonuniyatiga zid, «taqlid qilish» usuliga asoslangan edi. SHu bilan birgalikda, o'qishga hammani jalb qilish maqsadida didaktikaning olti qoidasi bo'lgan diqqat qildirish tamoyiliga zid holda o'qitishga harakat qilindi. Vaholanki, pedagogika ilmi va amaliyotining ma'lumotiga qaraganda, o'qituvchi talabalar diqqatini o'ziga qaratib, uni dars oxirigacha saqlab turish uchun sinfdagi bolalar soni 15-20 dan oshmasligi kerak ekan. Aks holda, darslarni ijro bo'lmasligiga, yosh avlodni esa, «maktabga borib keluvchilar», «bitiruvchilar» va «hech narsani bilmaydigan» kishilar toifasiga aylantira boradi.

Undan tashqari, «kommunizm kishisi» andozasidan kelib chiqib, hammani birday tezkorlik bilan bilimdon qilib tarbiyalash maqsadida o'qishning har bir bosqichida haddan tashqari ko'p fanlar kiritilib, hatto o'rtacha qobiliyatga ega bo'lgan bola ham bilimni qabo'l qilish imkoniyatidan mahrum bo'ldi. Natijada o'quvchi va talabalar me'yoridan ancha ko'p axborotni ongiga sig'dira olmasdan, bora-bora o'qishga loqayd munosabatda bo'la boshlaganlar. Berilayotgan bilimni to'liq egallayman, degan tirishqoq bolalar bu bilimlarni faqat taqlid usuli orqali yod olib ulgurishgan, xolos. Mexanik ravishda yod olingan bilim turg'un bo'lmay, bola xotirasidan tez o'chib ketadi.

Shu bilan birgalikda «sovet pedagogikasi» o'ta mafkuralashtirilgan bo'lib, faqat materialistik dunyoqarash, sinfiy qarama qarshilik, milliy va hududiy xususiyatlarni hisobga olmaslik va hokazolar barcha fanlar,

shu jumladan pedagogika fani mag'iz-mag'ziga singdirilgan edi. Bunday jonsiz nazariy pedagogik adabiyotlarni tubdan qayta ko'rib chiqib, milliy istiqbol mafkurasi va XXI asrdagi O'zbekiston taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda, jahon ilg'or pedagogik fikrlari asosida milliy pedagogika dastur va darsliklarini yaratish zarur bo'ldi.

Milliy pedagogika deganda davlat konstitutsiyasi, ta'lim to'g'risidagi qonun hamda istiqbol rivojlanish dasturlari, jamiyatning tarixiy taraqqiyot qonuniyatlari va jahondagi ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida to'zilgan ta'lim-tarbiya nazariyasi, usul va uslublar majmui tushiniladi.

O'zbekiston xalqi asriy orzusi – mustaqillikka erishib, barqaror taraqqiyot yo'lidan bormoqda. Endilikda xalqimiz o'z taqdirining haqiqiy egasi, o'z tarixining ijodkori, milliy ma'naviyat va qadriyatlarning chinakam sohibiga aylanmoqda. Milliy ana'nalar, dinimiz, tariximiz qaytadan tiklanmoqda, o'zligimizni tobora chuqur anglab etmoqdamiz.

Nazorat uchun savollar:

1. Xalq pedagogikasi fanini o'rganishning maqsadi.
2. Xalq pedagogikasi fanining vazifalari.
3. «Sovet pedagogikasi»ning ta'lim-tarbiya berish usullari.
4. Talabalar o'zbek xalq pedagogikasini qanday maqsadlarda o'rganadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. O'zbek pedagogikasi antalogiyasi . T. 1-jild. 1995y, 2-jild1999 y.

1.2 XALQ PEDAGOGIKASINING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI

1. Markaziy Osiyoda ilk pedagogik tasavvurlar.
2. Ilk pedagogik fikrlarning paydo bo'lishi.
3. Qadimgi turkiy manbalarida komil inson tarbiyaviy sifatlarining talqini.
4. O'zbek xalq pedagogik tafakkurining tarixiy taraqqiyot yo'li.

Tayanch so'zlar: *Xalq ma'naviyati, xalq madaniyati, pedagogik tasavvurlar, ma'naviy madaniyat, pedagogik fikr, etnopedagogik asarlar, ma'naviy komillik, jismoniy komillik, ideal fazilatlar, pedagogik qarashlar, mifologik obrazlar, komil inson.*

Xalq pedagogikasi – xalq ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismidir. SHunday ekan Markaziy Osiyoda ilk pedagogik tasavvurlarning vujudga kelishi va taraqqiyoti ham mahalliy xalq ma'naviy madaniyatining o'sishi bilan bog'liqdir. Xalq pedagogikasining rivoji esa nazariy pedagogika ilmi taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. Biz ushbu holni Markaziy osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti misolida ko'rishimiz mumkin.

Ibn Sino, Beruniy, Jomiy, Xorazmiy, Dehlaviy, Xayyom, Navoiy, Forobiy, Sa'diy, Nosir Xisrav va boshqa mutafakkirlar ilmiy merosi tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning pedagogik qarashlari bevosita xalq pedagogikasi manbalari tizimi: maqollar, matallar, ertaklar, afsona va rivoyatlar mantiqiga mos keladi. Ayni paytda ko'plab rivoyatlar va ertaklar mazkur mutafakkirlarning hayoti va faoliyati bilan bevosita bog'liq holda vujudga kelgan. Demak, Markaziy Osiyoda ham xalq pedagogikasining ijodkori, yaratuvchisi xalq ommasidir. Uning paydo bo'lishida mehnat hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

Mehnat jarayonida odamlar samaradorlikni g'oyat oshiruvchi g'aroyib mashinalar haqida orzu qilganlar: “uchar gilam” lar, “uchar ot” lar, “oynai jahon” lar, “chopqir etik” lar, “sehrli dasturxon”, “ur to'qmoq” larni orzu qilganlar. Chunki, ibtidoiy ishlab chiqarish usullari, darajasi kishilarni qoniqtirmagan. Ular bir kechada ko'plab mato to'qishni, bir lahzada uzoqlarga borishni orzu qilib, otga minishni, qayiqda so'zishni, himoyaga bardoshli qasrlar qurishni, kamon otishni, to'quv dastgohlari, charx yasashni o'rganganlar.

Mehnat turli tarmoqlarga bo'лина borib, so'z san'ati xilma – xil harakter kasb eta borgan. Og'zaki so'z paydo bo'lganida ibtidoiy odam so'zning magik (ilohiy) qudratiga sig'inar va o'z mehnati samarasini unga bog'lar edi. Oqibatda so'z bilan marosim bog'lana borib, so'zda u yoki bu marosim mohiyati ifoda etila boshlandi.

Jamiyat taraqqiy etgani sari ommani itoatkorlikka chorlovchi, diniy ruhdagi asarlar paydo bo'la boshladi. Ko'pincha, etnopedagogik asarlarda zulm va yovo'z kuchlar ustidan g'alaba qiluvchi, komil shaxs darajasiga ko'tarilgan qahramonlarni tasvirlash kuchaydi. Ularda eng oliy insoniy (tarbiyaviy) sifatlar: ilm egallash, kasb-hunar o'rganishga undaydi. Adolatli jamiyat va odil hukmdorlar orzu qilindi. Vatanparvarlik, ma'naviy va jismoniy komillik, halollik va adolat, insonparvarlik, do'stlik g'oyalari targ'ib etildi.

Xalq pedagogikasi asarlarida xalq ideal darajadagi fazilatlar sohibi bo'lib, barcha yaxshi va yomon tarbiyaviy sifatlarni ko'ra biladi. SHuning uchun u eng barkamol, ommani ergashtira oluvchi qahramonlarnigina tan oladi. SHuning uchun ularda ijobiy qahramonlar tipiklashtiriladi. Masalan, Alpomish, Go'ro'g'li, Avaz, Ravshanxon, Nasriddin afandi, Aldar ko'sa va boshqalarda yuksak tarbiyaviy sifatlar mujassamlashgan. Dostonlarda qahramon va uning dushmani, ertaklarda dono dehqon va zolim boy, o'gay ona va jafokash qiz kabi obrazlarda xalqona kamtarlik va hukmrona takabburlik zuhr etilgan.

Xalqning yuqorida qayd etilgan azaliy orzu-umidlari aks etgan etnopedagogika manbalari vositasida buyuk mutafakkirlar pedagogik qarashlari ham shakllangan. Chunonchi, Ibn Sino o'zining "Tadbiri manozil" asaridagi "Maktabda bolalarni o'qitish va tarbiyalash" deb nomlangan bobida umumta'lim g'oyasi olg'a suradi. Ta'limda suhbat metodini qo'llashni, aqliy mashg'ulotni jismoniy mashg'ulotlar bilan almashib turishni tavsiya etadi. Jamoada o'qitish afzalliklarini uqtiradi. Bunday ilg'or pedagogik fikrlarni Beruniy, Forobiy, Rudakiy, Nosir Xisrav, Sa'diy, Yusuf Xos Hojib, Umar Hayyom, Burxoniddin Zarnudjiy, Ahmad Yugnakiy asarlarida ham ko'rish mumkin. Buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari shakl va mazmuniga ko'ra xalqning pedagogik donishmandligi bilan uyg'unlashib ketgan. Ular Markaziy Osiyo xalqlari pedagogik madaniyatining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Demak, xalq pedagogik g'oyalari buyuk mutafakkirlar pedagogik qarashlari bilan hamohang shakllanib, ular bir-birini takomillashtirib, boyitib borgan. Donishmandlar asarlarida xalqning amaliy pedagogikaga

doir fikrlari ilmiy pedagogik tusga kira borgan. Shu taxlitda pedagogika ilmi takomillasha borgan.

Porloq kelajakka umid ko'zi bilan boqqan ajdodlarimiz inson qobiliyati va qudratini ideallashtiruvchi mifologik obrazlarni yaratgan. Mifologik obazlarning ilk namunalari qadimiy mif va afsonalarda o'z aksini topgan.

Mif grekcha "myfhos"-so'z, rivoyat so'zidan olingan bo'lib, dunyoning paydo bo'lishi, tabiat hodisalari, xudolar, afsonaviy pahlavonlar; goh inson, goh jonzod qiyofasidagi zulmkor dushmanlar haqidagi to'qima afsonalardir. Mifologiya - miflarni o'rganuvchi fan bo'lib, u ibtidoiy insonning tabiat sirlarini bilishga intilishi tufayli vujudga kelgan.

Insonning tabiat stixiyalariga qarshi kurashdagi ojizligi (bo'ron, sel, zilzila, dovul...) tufayli ularga qarshi kurasha oluvchi g'ayritabiiy obrazlar yaratishga ehtiyoj tugilgan. Natijada yaxshilik va yomonlik haqidagi mifologik tasavvurlar paydo bo'lgan. Olam haqidagi bunday ibtidoiy miflar ta'sirida osmon, oy, quyosh va turli hayvonlar, xudolar, g'ayritabiiy pahlavonlar haqidagi miflar vujudga keldi. Hayvonlar va tabiat stixiyalariga qarshi kurashga qaratilgan (so'z kuchi, afsun "avrash" vositasida ularga ta'sir etish tufayli, yovo'z kuchlarga teng keladigan qurol inson ixtiyorida bo'lmagan bir paytda) miflar yaratildi. Ko'rinib turibdiki, miflar insonga osoyishta yashash, yovo'z kuchlarni engishga ko'maklashuvchi orzular ifodasidir.

Miflarda yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xudbinlik, yorug'lik va zulmat orasidagi kurash jarayoni tasvirlanadi. Komil insonlar hamisha yaxshilik, go'zallik, yorug'likning tantana qilishi ko'maklashadi. Aniqroq aytilganda, miflarni o'qigan o'quvchi ijobiy qahramonlarning tarafdoriga aylanadi. "Avesto" da yaxshilik – Axura Mazda, yomonlik – Axriman qiyofasida namoyon bo'ladi. Kitob g'oyasiga ko'ra barcha hodisalar (tabiat va jamiyatdagi) ana shu ikki yaratuvchining o'zaro kurashidan kelib chiqadi.

Mitra – quyosh va yorug'lik xudosi, Noxit – obodonlik, farovonlik xudosi, Xumo – baxt, tole xudosi va boshqa yaxshilik tantanasiga ko'maklashadi. Yomonlik kuchlari: ajdar, dev, jin, yalmog'iz va boshqa mifologik obrazlarda tasvirlangan. SHuningdek, Kayumars va Jamshid haqidagi miflar ham O'rta Osiyoda qadimdan tarqalgan. Uning turli variantlari mavjud ("Avesto" da, "Qadim xalqlardan qolgan yodgorliklar" da, "SHohnoma" da va b.) Kayumars "G'iyosul lug'at" da

Govmard (inson - buqa) deb ta'riflanib, Amudaryo bo'yida yashagan, bo'yi daryoning narigi betiga etgan va hokazo

Miflardagi ijobiy obrazlar xalq manfaati uchun, adolat, go'zallik uchun kurashadi. Kishilarga hayotda, kurashda yordam beradi. Ularga oliy insoniy sifatlarda o'rnak ko'rsatadi, kasb-kor o'rgatadi. Demak, miflarda xalq ommasining ilk pedagogik tafakkuri o'z ifodasini topgan, deyish mumkin.

Jamshid haqidagi mif O'rta Osiyo va eronda keng tarqalgan bo'lib, unda Jamshid najotkor qahramon sifatida ko'rsatilgan ("Avesto" da).

Jamshid adolatli podsho bo'lib, uning ming yillik shohlik davrida qahraton sovuq, jazirama issiq, kasalliklar va o'lim kamaya borgan. Uning erida mollar va odamlar ko'paya borgach, u erni uch marta ko'paytiradi, chorva va qushlarni ham ko'paytiradi. Ammo, to'satdan qahraton qish, toshqin boshlanadi. Odamlarni qutqarish uchun Jamshid (yima) ariqlar ochadi. Bu afsona A. Navoiyning "Mulki Ajam", Firdavsiyning "Shohnoma" asarlarida tasvirlangan. Bunday mifologik obrazlar keyinchalik ertak va dostonlarda rivojlantirildi.

"Odami Od" hikoyasida Nuh payg'ambar bo'yi bo'lutga etadigan usta yordamida chinordan kema yasatib, odamlarni kemaga o'tqazib, o'zi kemani torta ketibdi ("Od" – fors-tojikcha "ulkan odam"). "Er Xubbi" mifi ham insonga g'amxo'rlik timsolidagi etnopedagogik asardir. U Xorazm va Farg'onada keng tarqalgan. Xubbi insonparvar, daryoning hokimi, Amudaryoda 700 yil yashagan va bu davrda daryoga jinlar yaqinlasha olmagan. Jamshid taxtga o'tirishi bilan u dom-daraksiz g'oyib bo'lgan. Bundan Xubbinin opasi aza tutgan, u bilan birga daryo, tog'u-toshlar, qushlar, hayvonlar, odamlar, osmonda farishtalar, er ostida devlar yig'lagan. Ular Xubbi tirik, qiyomatgacha yashaydi, deb tasavvur qilganlar.

"To'maris", "Shiroq" rivoyatlari, Rustam haqidagi epos, qadimgi qo'shiqlarda ham yuksak tarbiyaviy sifatlar targ'ib etilgan. Ularda kishilar yaxshilik qilishga, xushxulq bo'lishga, yomon odatlardan xalos bo'lishga chorlangan. Jumladan, "Devonu lug'otit turk" da quyidagi pedagogik g'oyalar madh etiladi:

*Boqmas jahon sovuq so'z,
Shilqim, yuzsiz, baxilga.
Yoqimli bo'l, xushxulq bo'l,
Qolsin noming ko'p yilga ...
Ov qushlarin ushlab,ib,
Tulki, to'ng'iz tishlab,ib.*

*Itlarimiz ishlatib,
Hunar bilan gerdaydik.
Yjki qish – yozning kamchiliklarini shunday ochadi:
Senda barcha yomonlar,
Chivin, pashsha ilonlar.
Du mi gajak chayonlar,
Hamla qilib yugurishar.
Yoz qishga deydi:
Sendan sa'valar ketar,
Bo'lbo'llar sayrab qo'nar.
Menda qaldirg'och tunar,
Naru - moda uchrashur ...*

Biz oldingi bandda turkiy etnopedagogika manbalari jumlasiga kiruvchi qadimgi miflarda pedagogik fikrlar qay tarzda targ'ib etilganligini yoritishga harakat qildik. Garchi, mazkur miflarda g'ayriinsoniy qiyofalar timsolidagi qahramonlar tarbiyaviy sifatlariga doir fikrlar ushbu bandga ham aloqador bo'lsada, biz bu bandda yoritish ko'zda tutilgan muammoni etnopedagogikaning boshqa janrlari – dostonlar, maqol va matallar, hikmatli so'zlar misolida buyuk ajdodlarimiz pedagogik qarashlariga tayangan holda yoritamiz.

Xalq pedagogikasining bosh ob'ekti – yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish jarayonidir. Shuning uchun xalq tarbiyaning mohiyatini qanday tushunishi, tarbiya jarayonida qanday metod va usullardan foydalanishi, tarbiyaning asosiy yo'nalishlarini qanday talqin etishi haqidagi masalalar qiziqarlidir. SHuningdek, xalq asrlar davomida to'plangan, ilmiy-pedagogik tushunchalar bilan boyib borgan bilimlarni oilaviy tarbiyaga qanday tadbiq etganligini ham tahlil etish zarur.

Xalq hamisha yosh avlod tarbiyasi mohiyatini to'g'ri talqin etgan. Bu yo'ldagi qiyinchiliklar va quvonchlarni, uning bebaho ish ekanligini to'g'ri anglab etgan. Shuning uchun: “Tarbiya – bebaho boylik” deganlar. Turkmanlar: “Bola-aziz, odobi undan aziz” desalar, o'zbeklar: “Aql bahosiz, tarbiya esa chegarasiz” deb bejiz aytmagan. Chunki tarbiya jarayoni tarkibiga ko'plab yo'nalishlar kiradi. Ammo, bunda eng muhim yo'nalishni aqliy tarbiya tashqil etadi. SHuningdek, tarbiya jarayoni g'oyat murakkab ish, u alohida e'tibor, bilim va malakani talab etadi. Xalq inson tarbiyasini ona qornidayoq boshlash zarurligini allaqachon anglab etgan. Agar bola tarbiyasida vaqt o'tkazib qo'yilgan

bo'lsa, yoki tarbiya noto'g'ri olib borilgan bo'lsa, qayta tarbiyalash zarurligi xalq pedagogikasi manbalarida alohida ta'kidlangan.

Xalq pedagogikasi manbalarida bola tarbiyaviy sifatlarining shakllanishi bevosita ota-onaga bog'liq ekanligi alohida ta'kidlangan. Chunonchi: "Bolaning qadami oiladan boshlanadi", "Yomon o'g'il uchun ona, yomon nabira uchun buvi javobgar", "Sababi otada, natijasi bolada", kabi maqollar shular jumlasidandir.

Buyuk mutafakkir Ibn Sino ham bola tarbiyasida ota-onaning tutgan o'rnini yuqori baholab, "Tadbiri manozil" asarida: "Agar oila tarbiya metodlaridan to'g'ri foydalansa, u hayotda baxtga erishadi. Oilada bosh tarbiyachi – otadir, onaning yumshoq ko'ngilliligi bola harakterini bo'zadi", - deydi.

Xalq bola tarbiyasida ijtimoiy muhitning ahamiyatini ham hayratlanarli darajada to'g'ri tushunadi. SHuning uchun yomon xislatli bolalar muhiti bola tarbiyasini bo'zib qo'yishi mumkinligi quyidagiga takidlanadi: "qovun-qovundan rang oladi", "Oriyatsiz odamdan qoch!" "YOmon bilan yursang qolarsan uyatga, yaxshi bilan yursang etarsan murodga", "Qozonga yaqinlashsang qorasi yuqor" kabilar. SHuning uchun Ibn sino pedagogik jarayonni yaxshi xulqli bolalar jamoasida olib borishni tavsiya etib: "Barcha turdagi o'quv mashg'ulotlarini jamoada olib borish zarur. Chunki bolalar jamoa muhitida do'stlashadilar, bir-birlarini hurmat qilishni o'rganadilar, yaxshi xislatlarni ham bir-birlaridan o'rgandilar"-degan edi. ("Tadbiri monozil" asaridan).

Bola tarbiyasida yomon tomonga og'ish yuz berishi ham mumkinligini to'g'ri his etgan xalq, ularni qayta tarbiyalashga oid qator metodlarni tavsiya etadi: "Buyumni suv bilan, insonni o'rgatish bilan tozalashadi". Lekin, Rudakiy ta'kidlaydiki: "Agar kim olmasa hayotdan ta'lim, unga o'rgatolmas hech bir muallim". Yoki: "Tarbiyasizlikning davosi bor, axmoqlikning davosi yo'q.", "Toptalgan o'tloqda ham gul unadi" va boshqalar shular jumlasidandir.

Muslihiddin Shayx Sa'diy bolani oilada yoshlikdan tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bolani yoshligida istalgan maqsad yo'nalishida tarbiyalash mumkin. Chunki, bola yoshligida ho'l novda singari tarbiyaviy ta'sirga tez beriladi. SHuning uchun: "Ho'l novda egilar qay holda egsang, qurigach to'g'rilar uni o't-otash,"-deydi Shuningdek, u hatto: "Temirchining bolasi o'qisa bo'lur olim"-deb ta'kidlaydi. Xalq pedagogikasi manbalarida ta'kidlanganidek: "Bir otaning bolalari ham har xil bo'ladi", "Beshta barmoq teng emas" kabi maqollar mazmuniga tayanab ish ko'rgan.

Xalq pedagogikasida tarbiya jarayonida uning mezonlariga amal qilish lozimligi ko'rsatib o'tilgan, kattalarning o'rnak bo'lishi, o'z-o'zini tarbiyalash singari metodlar ham e'tibordan chetda qolmagan. SHuningdek, tarbiyada bolaning ruhiy va yosh xususiyatlari ham inobatga olingan: jumladan: "Bola tarbiyasini beshikdaligidan, buzoqnikini qoziqdaligidan boshla!,-" maqoli ushbu fikrning isboti bo'la oladi.

Jamiyatning ma'naviy etukligi, ijtimoiy ong teranligi, inson kamolotini ta'minlashda etnopedagogika asarlarning ahamiyati beqiyosdir. SHuning uchun o'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'lini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qadim zamonlaridayoq tarixiy, badiiy, ilmiy asarlar mualliflari turli maqsadlarda folklor asarlariga murojaat etib, ularni yozib olganlar. Jumladan, Mahmud Qoshg'ariyning (XI asr) "Devoni lug'otit turk" asari shular jumlasidandir. Mazkur manbalarda pedagogik g'oyalar targ'ib etilgan. Jamiyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida etnopedagogika asarlari takomil topib, bizgacha etib keldi. Mehnat jarayonida va ongning rivojlanishi tufayli ilk etnopedagogika asarlari namunalari badiiy jihatdan mukammallashib borgan. Dastlab, kichik hajmli naql va miflar, mehnatni engillashtiruvchi, ruhni tetiklashtiruvchi ertak va afsonalar yaratilgan, qo'shiqlar paydo bo'lgan.

Demak, o'zbek xalq pedagogikasi manbalari yozuv yuzaga kelishidan ancha oldin paydo bo'lib, yozma adabiyotning vujudga kelishiga asos bo'lgan. Qadimiy etnopedagogik manbalar bizgacha asl holda etib kelmagan. Chunki ular ijtimoiy taraqqiyot bosqichlarida o'zgarib, sayqal topib borgan. Eng qadimgi etnopedagogik manbalar miflar, jangnomalar, rivoyat, ertak, naqlar, qo'shiqlardan iborat bo'lgan.

O'rta Osiyoda feodalizm davri (XI-XX asr boshigacha) g'oyat ziddiyatli taraqqiyot bosqichi bo'lib, bu davr xususiyatlari etnopedagogika manbalariga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Ammo bu davrga xos ma'lumotlar bizgacha to'la etib kelmagan. Mavjud taraqqiotlarda ko'rsatilishicha, eng qadimgi davrlarda miflar, rivoyatlar, aytimlar, mehnat va marosim qo'shiqlarida pedagogik fikrlar targ'ib etilgan. Ayniqsa, dostonchilik vujudga kelgach, kishilar ularda madh etiluvchi qahramonlarning tarbiyaviy sifatlaridan ruhiy madad, zavq olganlar. YOshlar halollik, ma'naviy va jismoniy etuklik timsolini his etganlar. Etnopedagogika manbalarining ilk yozma nusxasi O'rta Osiyoda XII asrda ("Abu Muslim" kitobi) yozilgan. XIV asrda Amir Temur o'z g'olibona yurishlarini baxshilarga doston qilib kuylashni topshirgan.

Manbalarda o'zbek dostonchiligining ilk bo'g'ini ergash Jumanbo'lbo'l o'g'lining etti ota-bobosi (XVI asr) aytgan dostonlarga borib taqalishi ta'kidlangan.

XVII-XVIII asrlar dostonchilik taraqqiyotida gullagan davr bo'ldi. Bu davrda "Chambil qamali", "Rayhon arab", "Tulumbiy", "SHayboniyxon", "To'lg'anoy" singari vatanparvarlik, mardlik, halollik, insonparvarlik, aqliy va jismoniy komillikni madh etuvchi asarlar, shu ruhdagi maqollar, matallar, xalq qo'shiqlari yuzaga keldi.

Rusiya bosqinchiligi davrida xalq ommasi boshiga tushgan beadam azob uqubatlar XIX asr etnopedagogika namunalarida o'z aksini topdi. Jumladan:

*Non tishlatdim bolamga, mardikordan qaytsin deb,
Zolimlarni qarg'adim, Ilohi, er yutsin, deb.*

Yoki; mahalliy xalqning bosqinchilarga nisbatan nafrati quyidagi qo'shiqda yanada kuchliroq ko'zga tashlanadi.

<i>So'k oshini ichmayman,</i>	<i>Hech haqimdan kechmayman.</i>
<i>Etigimni echmayman,</i>	<i>Mardikorga olgan Niqolayni</i>
<i>Qorda qarag'ay kesganman,</i>	<i>Taxtdan yiqitmay qo'ymayman.</i>

SHuningdek, zulmkor mahalliy hukmdorlarga nisbatan nafrat ruhini ug'otuvchi quyidagi qo'shiqlar ham e'tiborga loyiqdir:

*Isfandiyor zolimliging bildirding,
Non o'rniga kunjarani edirding, ...
Haddan oshding, zolim, yoning so'qilsin,
Boshing kesilsinu, qoning to'qilsin! va boshqalar.*

Ko'rinib turibdiki, XX asr arafasida tarixiy qo'shiqlarga ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurash ruhi kirib kela boshlagan. Bosqinchilik va zulmga nisbatan nafrat ruhi targ'ib etilgan, milliy ozodlik orzusi vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalari kuchaya borgan.

Sho'rolar tuzumi davrida etnopedagogika manbalarini to'plash, yozib olish, nashr etishga etibor kuchaygan bo'lsada, mavjud tuzum ruhiga mos kelmagan manbalarni o'qish, ulardan foydalanish o'tmish va din sarqiti nomi bilan taqiqlab qo'yildi.

Faqat milliy istiqlol tufayli xalq pedagogikasi manbalaridan keng miqyosda foydalanish imkoniyati tug'ildi. Xalqning madaniy merosini, tarixiy haqiqatni qayta tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Biroq, etnopedagogika Respublikamizda alohida fan sifatida endigina shakllanish arafasidadir. Uning manbalarga g'oyat boy tarixiy taraqqiyot yo'lini ilmiy pedagogik jihatdan puxta o'rganish va tizimga solish ishlari o'z tadqiqotchilarini ko'tib turibdi.

Nazorat uchun savollar:

1. Markaziy Osiyoda ilk pedagogik tasavvurlarning vujudga kelishi va taraqqiyoti haqida nimalarni bilasiz?
2. Ilk etnopedagogika manbalarining paydo bo'lishi.
3. Xalq pedagogikasida yosh avlod tarbiyasi talqini.
4. O'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'li.
5. O'zbek xalq pedagogikasi manbalari yozuvning yuzaga kelishi.

Mavzuga oid adabiyotlar

1. A.Avloniy «Uson millat», T.SHarq 1993-yil
2. Abu Nosir Farobiy «Fozil odamlar shau'ri», T.Xalq merosi 1993- yil.
3. R.Usmonov «Hayot ustoz-xalq muallim», Toshkent. O'qituvchi 1997- yil
4. M.Ochilov «O'qituvchi odobi», Toshkent. O'qituvchi 1975-yil
5. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil

1.3. XALQ PEDAGOGIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI O'QUV-TARBIYAVIY JARAYONGA TADBIQ ETISH

- 1. Xalq pedagogikasining tarbiyaviy ahamiyati.**
- 2. Xalq pedagogikasida bola – ta'lim va tarbiya ob'ekti va sub'ekti sifatida.**
- 3. Umumiy o'zbek ta'lim tizimi, AL va KHKlarida xalq pedagogikasi g'oyalari va tarbiya tajribasidan foydalanish imkoniyatlari.**

Tayanch so'zlar: *umumbashariy qadriyatlar, pedagogik ta'lim, milliy qadriyatlar, milliy tafakkur, ma'naviy qarashlar, ilimiy meros, milliy ong, milliy madaniyat, xalq tajribasi, xalq madaniyati, tarbiya texnologiyasi, didaktik imkoniyatlar.*

Talaba – yoshlarda milliy tarbiyani umumbashariy qadriyatlar bilan shakllantirishni dunyo miqyosida erishilayotgan umumbashariy yutuqlar va zamonaviy fan asoslarining tarbiyaviy jihatlarisiz tasavvur etish qiyin.

Shunga ko'ra oliy pedagogik ta'limda yoshlarda faqat pedagogik malaka va ko'nikmalarni tarkib toptirish, umumbashariy bilimlarni o'zlashtirishga ham imkoniyat yaratib berish lozim. Milliy qadriyatlar asosida shakllantiriladigan tafakkur va dunyoqarash yoshlarning umuminsoniy va zamonaviy yutuqlarni to'liq egallashlari uchun zamin yaratadi, zamonaviy bilimlar va ko'nikmalarni egallash esa chuqur va mustahkam bilim olish uchun poydevor vujudga keltiradi.

Shu sababli yoshlarda milliy tafakkurni va zamonaviy bilim ko'nikmalarni o'zaro aloqada shakllantirish va olgan bilimlarni umumlashtirishga, ish jarayoniga xalq pedagogikasini olib kirishga o'rgatish barkamol insonni shakllantirishda muhim omil sanaladi. Yoshlarni ma'naviy qarashlarini shakllantirishda, ularni ma'naviy qadriyatlarimizni buyuk mutafakkirlar ilimiy merosini, falsafiy qarashlarini, muhim jihatlarini o'rganish, bugungi kun zamonaviy ilm-fan va texnika taraqqiyotiga erishilayotgan bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirish bilan bog'liq tar'lim-tarbiyaviy faoliyatga kuchli e'tibor qilinayotganligi bejiz emas.

Yoshlarning intellektual salohiyatini qo'lga kiritishlarida ta'lim jarayonida ularni mustaqil fikr eritishga o'rgatish, dastlabki manbalarni

o`zlashtirishning aniq usullarini egallash, olingan bilimlarga ongli ravishda yondashishga o`rgatish muhim rol o`ynaydi. Bunda asosiy e`tiborni dars jarayoniga qaratib, ilm-fan sohasida erishilgan yutuqlar va zavonaviy bilim hamda ko`nikmalar ustidagi ishlarni qo`shib olib borish zarur. SHunga ham ko`ra, barcha fanlar tizimiga milliy va umumbashariy qadriyatlarning ilmiy asoslarini kiritish darkor. Bundan ko`zlangan maqsad umuminsoniy qadriyatlarni e`tirof etadigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Buni ayniqsa «Xalq pedagogikasi»ni o`qitish misolida yaqqol ko`rishimiz mumkin. «Xalq pedagogikasi» bu o`zbek xalqining ta`lim sohasida erishgan buyuk qadriyati sanaladi va u ko`p jihatdan umumbashariy qadriyatga aylanib qolgan.

Talabalarga tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogika»ni o`zaro bog`lovchi to`rtta elementni ko`rsatib o`tish mumkin.

Xalq madaniyati tarixi, tili, dini, urf-odatlari haqida bilimlar majmuasi. Bu bilimlar majmuasini o`zlashtirish orqali bo`lajak mutaxassislarning milliy ongi shakllanadi, amaliy tajribaga to`g`ri metodologik yo`nalish beradi.

Anglash, mehnat qilish va shu kabi vazifalarning asosi bo`lib hisoblanadigan umumiy intellektual hamda amaliy malakalarning tizimi. Bu tizim orqali bo`lajak mutaxassislarning milliy madaniyatini saqlab, yosh avlodga etkazishni ta`minlaydi.

Bo`lajak mutaxassislarning xalq tajribasini bugungi sharoitda tarbiya jarayonida foydalanish va uni yanada rivojlantirish.

Atrof-muhit orqali olingan bilim, malka hamda unga nisbatan tajribasi bo`lajak mutaxassislarda ishonch, qimmatli hislatlarning o`z ta`sirini ko`rsatadi.

Bo`lajak mutaxassislarning tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogikasi» asosida yondashishga tayyorgarligi – bu xalq pedagogikasining tajribalarini tarbiyaviy ishlarda foydalanishning metodologik asosini bilish, shaxsning har tomonlarga tarbiyasi, beriladigan tarbiyaning mazmuni, uslublari, turlari, shakllari haqida bilimlarni o`zlashtirish.

Xalq pedagogikasi tajribalaridan foydalanishga tayyorlashning quyidagi shakllarini ko`rsatish mumkin: ma`ro`za, seminar, amaliy tajriba darslari, maxsus kurslar, auditoridan tashqari darslar pedagogik amaliyot, talablarining ilmiy-tadqiqot ishlari, kurs ishlari, diplom ishlari va hokazo.

Uslublari: hikoya, suhbat, intervyu, treninglar, munozaralar.

Manbalar: xalq og`zaki ijodi, milliy o`yinlar, urf-odatlar, rasm-

rusumlar, xalq an'analari, milliy san'at namunalari va hokazo.

Xalq pedagogikasini ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbiq etishdan maqsad, tarbiya texnologiyasining ahamiyati, tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogikasi»ning xususiyatini to'liq tushuntirish, tajribalarini foydalanishga tayyorgarligini shakllantirish, tarbiyaviy ishlarning uslublari, shakllari, jihozlaridan o'rinli tartibda foydalana olishga o'rgatish. Olingan nazariy bilimlarni, malaka va ko'nikmaga aylantirish, amaliy jihatdan qo'llash.

Xulosa qilib aytganda shu vaqtga qadar ta'lim-tarbiya ishlarida xalqning boy pedagogik merosidan, hadislar va she'riy mantlarda oldinga surilgan g'oyalardan to'la foydalana olganimiz yo'q. Aslida bo'lar inson ma'naviy kamolotining hamma davrlari uchun ham ahamiyatli bo'lib qoladigan zaminlardir.

Xalqimizning asrlar davomida shakllangan madaniy merosidan, ahloq, odob, tarbiya borasidagi an'alaridan qanchalik samarali foydalansak, milliy mustaqilligimizning chinakam fidoiysi bo'lgan yoshlarni tarbiyalash borasida shunchalik sezilarli yutuqlarga erishamiz.

Jamiyat taraqqiyoti uchun aholining soni emas, balki sifati muhimdir. Sifatning bosh mezonini yuksak ma'naviyatdir.

Talabalaridagi etuk jihatlarni shakllantirishda boshqa fanlar bilan bir qatorda «Xalq pedagogikasi» fanining ahamiyati katta. Bu fan yoshlarda mavhum qoidalarni emas, balki hayotda halol vijdon va iymon bilan yashashni o'rgatmoqchi kerak. Har bir fan kishilarga muayyan bilimlarni o'rgatadi. Bu bilimlar kishilarning yuksak ahloqiy fazilatlarini bilan qo'shilganda etuk ma'naviy boylikka aylanadi.

Xalq pedagogikasining manbalari ma'lum tarbiyaviy imkoniyatlarga ega bo'lib, ular eng avvalo maktabning (yoki oilaning) oldida turgan maqsad va vazifalaridan, so'ngra esa aniq pedagogik jarayonda hal etiladigan masalalaridan kelib chiqadi. Xususan, o'quv jarayonida yoki sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlariga murojaat etish mumkin. Masalan, boshlang'ich sinflarda, aniqrog'i 3-sinfda o'zbek xalq maqollari o'rganiladi. Mazkur sinf uchun "O'qish" darslaridan birida "O'zbek xalq maqollari" mavzusi bor. Dars jarayonida foydalanish uchun xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari aniqlanadi. O'qituvchi xalq tarbiya an'analari imkoniyatlarini aniqlashda darsning maqsadlariga e'tibor beradi. YA'ni, "O'zbek xalq maqollari" mavzusidagi darsning quyidagi maqsad va vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin: xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishtirish, maqollarni

o'rgatish va ular haqida tasavvur hosil qilish; maqollarning mazmunidan foydalanib, o'quvchilarni mehnatsevarlikka, kamtar va odobli bo'lishga, o'zidan kattalarni hurmat qilishga undash; xalq og'zaki ijodi namunalarini to'plash va ularni asrashga chaqirish. Keltirilgan maqsad va vazifalarni hal etishga imkon beruvchi o'zbek xalq maqollari tanlab olinadi va bo'lar xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlarini tashqil etadi.

«Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari» tushunchasini kiritishning o'zi xalq tarbiya an'analari zamonaviy maktab va oila tajribasida qo'llash doirasi ma'lum darajada chegaralanganligini anglatadi.

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari zamonaviy maktab oldida turgan vazifalar, uning ehtiyojlaridan kelib chiqadi. O'quv-tarbiya jarayoni samarasini oshirishga to'la imkon bergan taqdirdagina xalq tarbiya tajribasiga murojaat qilish mumkin. Keyingi vaqtlarda O'zbekiston pedagogik davriy nashrlarida xalq pedagogikasiga keng o'rin berilganligini mamnunlik bilan qayd etgan holda, uning mavjud imkoniyatlarini haddan tashqari bo'rttirib ko'rsatish, milliy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlardan ustun qo'yish, ilmiy pedagogikaga bir yoqlama, ya'ni faqat tanqidiy ko'z bilan qarash ko'zatilayotganligini ta'kidlash lozim.

Bizningcha, xalq pedagogikasini maktab amaliyotiga tatbiq etishda uning tarbiyaviy imkoniyatlarini hozirgi kun talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, to'g'ri baholash zarur. Xalq pedagogikasi faqatgina ilmiy pedagogika bilan hamkorlikdagina chuqur o'tganiladi. Tarbiya va o'qitishning nazariyasi va uslubiyoti (metodikasi) xalq pedagogikasidan o'quv-tarbiya jarayonida ilmiy asosda foydalanish imkonini beradi. Milliy maktab yaratishda an'anaviylilikni zamonaviylik bilan to'g'ri bog'lay olish evazigagina har tomonlama etuk shaxsni shakllantirish vazifalarini mumkin qadar to'laroq hal qiluvchi talim-tarbiya sistemasini ishlab chiqarish mumkin. YOki, so'z xalq pedagogikasini ilmiy pedagogika va zamonaviy maktab ta'lim-tarbiya tajribasi bilan asosli ravishda bog'lash haqida bormoqda. Bu o'rinda biz xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash va ulardan milliy maktab o'quv-tarbiya jarayonida foydalanishning «tarbiya madaniyatida an'anaviylik va zamonaviylikning o'zaro tasiri» prinsipini ilgari surdik. Bu prinsipning mohiyati quyidagicha.

Milliy ta'lim-tarbiya uchun tarbiyada an'anaviylik va zamonaviylikning o'zaro ta'siri muammosi xosdir. Ya'ni, xalqning etuk

inson haqidagi ideallari, uni tarbiyalashga bo'lgan qarashlarini shaxsni shakllantirishga qo'yiladigan zamonaviy talablar bilan taqqoslash va ular orasidagi munosabatni aniqlash lozim.

Xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari deganda xalq ommasining yoshlarga bilimlar va amaliy ko'nikmalar berish, ularni ijodiy ishlash uslublari bilan qurollantirish, dunyoqarashlarini o'stirish va axloqiy nafosat g'oyalarini egallashlarida qo'llab kelgan empirik pedagogik tajribasini zamonaviy milliy maktab o'qitish jarayonida qo'llash uchun qulayligi tushuniladi. Masalan, milliy amaliy san'atga o'rgatishning xalq orasida tarkib topgan uslubiyotini xalq pedagogikasining didaktik imkoniyatlari doirasiga kiritish mumkin. Xususan, ganch va yog'och o'ymakorligi, zardo'zlik, musiqa asboblari yasash, kulolchilik va boshqa ko'plab amaliy can'at turlarini egallashning xalq ustalari va chevarlari tomonidan tajribada yaratilgan o'z usullari, uslub va vositalari mavjud. Ulardan milliy maktabdagi mehnat ta'limi darslarida yoki to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarga bilimlar va amaliy ko'nikmalar berishda foydalanish mumkin.

Xalq ta'limni tizimli va o'zluksiz olish lozimligini allaqachon anglab etgan. Uning didaktik qarashlarida o'qish – oqimga qarshi so'zishga o'xshatiladi. Chunki, oqimga qarshi so'zishda to'xtagan kishi orqaga ketganidek, o'qishda to'xtash ham ilm egallashni orqaga suradi.

Ta'limning ko'rsatmaliligi ham xalq e'tiboridan chetda qolmaydi. "O'n marta eshitgandan bir bor ko'rgan yaxshi" maqoli bu fikrni yorqinroq ifodalaydi.

Ta'limning muhim elementi – bilimlarning mustahkamligi tamoyili. Yoshlikda samarali amalga oshishini: "Yoshlikda o'rgangan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir" maqolida bayon qilinadi.

Shuningdek, xalq pedagogikasi manbalarida ilmning qiymati uning amalda qo'llanilishi bilan o'lchanishi alohida ta'kidlanadi. Hayot uchun foydasiz ilmni egallash qoralanadi. Amalda qo'llanmaydigan bilim – yomg'irsiz bo'lutga, o'z bilimini boshkalarga o'rgatmagan kishilar ko'zaga solib qo'yilgan yorug'likka o'xshatiladi.

Tillarni o'rganishga xalq olamni bilish imkonini kengaytiruvchi vosita deb qaraydi. O'zbeklar shuning uchun: "Tilni bilish- dilni bilishga yo'l ochadi", "Yuzta tilni bilgan kishi yuzta aqlning egasidir,-" deyishadi.

Ona tilini bilish, uni asrash – avaylash, ta'limni ona tilida olish aqliy tarbiyada muhim ahamiyat kasb etishi xalq pedagogikasi manbalarida alohida ta'kidlangan. Ona tili – xalqning bebaho boyligi, u "ona" so'zini

aytish, o‘z ismini bilish bilan bola qalbiga kiradi. Shu til vositasida bola olamni bila boshlaydi, ilk allalar bola qalbiga xalq san’ati ruhini olib kiradi va uni umrbod sehlrab qo‘yadi.

Xalq pedagogikasida ilmni yoshlarga amaliy hayotda zarur bo‘lgan tabiiy bilimlar bilan bog‘lab tushuntirishga alohida e’tibor beriladi. Jumladan, qadimgi turkiguy xalqlarda oylar, yil hisobi evropaliklar tavqimidan farq qilgan. Ularda oylar: “hamal” (mart) - 19 martdan, “savr” (aprel) – 19 apreldan, “javzo” – 20 maydan, “saraton” – 21 iyundan ... boshlangan. Har bir oyning, yil fasllarining boshlanishi va tugashi quyosh va boshqa sayyoralar harakati bilan bog‘lanib, bu vaqtda qanday ishlar qilinishi ta’kidlangan. Jumladan: “Hamal – ekinlarga kirar amal”, “Asad – ekiningni yasat”, “Savr kirdi – ekinlarga davr kirdi”, “Saratonda suv quy, asadda tek qo‘y”, “Er haydasang ko‘z hayda ...” singari.

Shuningdek, miflar, afsonalar, dostonlardagi ijobiy qahramonlar ham ilm va ustozlarini hurmat qiluvchi, bilimdon, topqir, kasb – hunarli, matonatli, hayot qiyinchiliklarini o‘zi egallagan ilm va hunar vositasida bartaraf etuvchi kishilar sifatida ko‘rsatilgan. Dushmanga qarshi kurashdagi mahorat ham harbiy ilm sifatida tasvirlangan.

Laylakning kelishi bahordan, qaldirg‘och va yovvoyi kabutar – yozdan, qarg‘aning qag‘illashi – qordan, sovuqdan darak beradi deb tushunilib, shunga mos yumushlar (hosil yig‘ish, ekish ...) bajarilgan.

Bolalarga sigirning 9 oyda, tuyaning 12 oyda, quylarning 5 oyda bolalashi, mollarning yoshini ularning tishlariga qarab aniqlash o‘rgatilgan. “Baliq”, “sigir” yillari serhosil, “ilon”, “ot”, “sichqon” yillari qurg‘oqchil bo‘ladi deb tushuntirishgan.

Matematikaga doir bilimlar masofani, hosilni, qurilayotgan uylar o‘lchamini o‘lchash bilan; fizikaga doir bilimlar amaliyot bilan bog‘liq holda oddiy richaglar, shamol va suv kuchidan foydalanish misolida; kimyoviy ilmlar chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash (masalan, sutdan qatiq, yog‘ ... olish, yog‘ni kuydirish ...), o‘simliklardan bo‘yoq olish, kiyimlarni tozalash, yuvish bilan; astronomiyaga doir bilimlar yuldo‘zlar va quyoshga qarab vaqtni aniqlash misolida; tibbiyotga bog‘liq bilimlar dorivor o‘simliklarni to‘plash va hayvonlar hamda o‘simliklar yog‘laridan foydalanib kasalliklarni davolash misolida o‘rgatilgan. Bu jarayonda nazariy bilimlar amaliyot bilan mustahkam bog‘lab tushuntirilganligi ahamiyatlidir.

Xalq pedagogikasida bolalarning tafakkuri, mushohada qobiliyatini o‘stirishda topishmoqlardan unumli foydalanilgan. Topishmoqlar

vositasida bolalarga ibtidoiy hisob (qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish amallari) o'rgatilgan. Bo'lar jumlasiga: "Pak-pakana bo'yi bor, etti qavat to'ni bor" (piyoz), "Aylanaverib-aylanaverib semirdi xonim" (urchuq), "Otarida yuz qo'y va echki bor. Ularning nechta oyog'i va qulog'i bor?" (100 ta qo'y va echkida 400 oyoq, 200 quloq bor) va boshqalarni kiritish mumkin.

Yoki otasidan: "Yoshingiz nechada?" deb so'ragan bolaga ota: "O'zingning yoshingga ... yoshni qo'shsang, mening necha yoshga kirganligimni topasan", - deb javob bergan.

Demak, xalq pedagogikasi manbalarida komil insonni shakllantirish uchun ularga ilm, kasb-hunar o'rgatish; tarbiyaning ijtimoiy turmush uchun zarur yo'nalishlarini mustahkam singdirish lozim ekanligi targ'ib etiladi. Mazkur g'oyalar hozirgi milliy istiqlol davrida ham muxim ahamiyat kasb etmoqda. Xulosa tariqasida o'quv muassasalarida xalq pedagogikasidan foydalanish uchun uning tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlarini bilish zarurligini aytish mumkin

Nazorat savollari:

1.Yoshlarda milliy tarbiyani umumbashariy qadriyatlar bilan shakllantirishda dunyo miqyosida erishilayotgan yutuqlarni qanday baholaysiz?

2.Tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogika»sini o'zaro bog'lovchi nechta element mavjud va ular qaysilar?

3.Bo'lajak mutaxassislar tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogikasi» asosida yondashishda qanday bilimlarni o'zlashtirishlari zarur?

4.«Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari» deganda nimalarni tushunasiz?

5.Tarbiya madaniyatida an'anaviylik va zamonaviylikning o'zaro tasiri» prinsipi mohiyatini izohlang.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. M.Ochilov «O'qituvchi odobi», Toshkent. O'qituvchi 1975-yil
3. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil

II BOB XALQ PEDAGOGIKASIDA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASH

2.1. XALQ PEDAGOGIKASIDA OILA VA OILAVIY TARBIYANING AKS ETISHI

- 1. Oilada milliy va umuminsoniy qadriyatlar.**
- 2. Xalq pedagogikasida oila obrazi.**
- 3. Sevgi va oilaviy munosabatlar.**
- 4. Bola tarbiyasida oilaning muhim ahamiyat kasb etishi.**
- 5. Ota-ona tarbiyachi sifatida. Oilada buvilar va buvalarning tarbiyadagi o'рни.**

Tayanch soʻzlar: *Oila, oila tarbiyasi, tarixiy tajriba, hamkorlik, ma'naviy-axloqiy tarbiya, insoniy fazilatlar, milliy xususiyatlar, oilaviy an'analar, urf-odatlar, xalqning ruhiyati, turmush tarzidir, xalq donishmandligi, ijtimoiy rivojlanish, ijtimoiy institut.*

O'zbek oilalari asrlar davomida mustahkam, ahil jamoa ma'naviyat va tarbiya o'chog'i bo'lib kelgan. Oiladagi muhit turmush qurish borasidagi an'analar sog'lom ma'naviyatli avlodni tarbiyalashga xizmat qilgan.

Ma'naviy, barkamol jismoniy sog'lom farzandlarni voyaga etkazishda oilada amalga oshiriladigan ahloq odob tarbiyasining ham o'рни benihoya katta. Oila jamiyatning eng kichik o'chog'idir. Bu muqaddas dargohda kelajak kishisi kamolga etadi. Keksalar ko'pincha «Bug'doy eksang bug'doy olasan, arpa eksang, arpa olasan» deyiladi. SHuning uchun ham kelajagimiz bolalarga qanday tarbiya berayotganimizga, ular qalbini qanday tuyg'ular, qanday orzular bilan to'ldirayotganimizga bog'liq.

Kelajakni qanday bo'lishi hozirgi kunda biz tarbiyalayotgan yoshlarga bog'liq. Bunday ulkan vazifani amalga oshiruvchi, moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratuvchi asos oiladir. Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'ini sifatida murakkab tarkibiga ega bo'lib, u o'z faoliyatida oila a'zolarining ehtiyoji va qobiliyati, turli faoliyatning maqsad va vazifalarigina emas, balki tarbiyaviy faoliyatni ham aks ettiradi.

Oilaviy tarbiya metodikasi uchun eng muhimi uning aloqador

tomonlarini, ya'ni tarbiyaviy vazifalarini bir maromga solish, oilani o'ziga xos xususiyatlarini va mavjud imkoniyatlarini aniqlash katta ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz Sh. Mirziyayev bu borada shunday deydi: "Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'rni va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning harakterini, tabiat va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar – yaxshilik va ezgulik, oliyjanoblik va me'hr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir"².

Oilaviy tarbiyaning o'ziga xosligi shundaki, u bolalarga ota-onalarning ota-onalik, qon-qarindoshlik xislatlarini o'zatib, shaxsning umumiy va xissiy rivojlanishnigina ta'minlab qolmay, balki shaxsning mavjud imkoniyatlarini va ahloqiy kamolotini o'stiradi.

Xalq pedagogikasida asosiy e'tibor oila tarbiyasida ota-onalarning, ustoz-murabbiylarning faol darajasiga qaratilgan.

Bola tarbiyasi oilaning insonni bunyod etuvchi tabiiy va ijtimoiy mohiyati bilan o'zviy bog'liqdir.

Bola oilada, maktabda, ota-onalar bilan munosabatda, jamoat joylarida, katta yoshdagilar, o'rtoqlari bilan muloqotda tajriba orttirib boradi.

O'zbek oilalarida bolalarga tarbiya berishda ota-onaning namunasi, ularning mehnatsevarligi oilaviy ishlarga javobgarligi, ish yuritishi, o'g'il bolalarga nisbatan otaning, qizlarga esa onaning ustozlik, rahnamolik ishlari asosiy o'rinni egallaydi.

Oilada bolalarni tarbiyalash o'zining bir qancha milliy xususiyatlariga ega. Ular xalqning shakllangan oilaviy an'analari, urf-odatlar, xalqning ruhiyati, hayoti va turmush tarzidir.

Barkamol inson tarbiyasida oila jamiyat bilan yaxlit birlikni tashqil etadi, bu esa hozirgi kunimiz uchun xos xususiyatlardan biridir. Ayniqsa, ota-onalar va jamiyat a'zolarining mehnat faoliyatlari harakteri, er va ayolning teng huquqligi, o'zaro hurmat farzandlarni e'zozlash, hurmatlash, ijtimoiy va fuqarolik e'tiqodi, oilaviy madaniy hayotning mavjudligi va o'sayotganligi o'zbek oilalariga xos fazilat

² SH. Mirziyoyev. Faol tadbirkorlik zamon talabi 12/29/2017.

sifatida qadrlanmoqda.

Oilaviy tarbiyada xalq pedagogikasi an'analari, ertak, maqol, topishmoqlar shaklida o'z ifodasini topgan va u tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish vositasi sanalib, tarbiyaning barcha qirralarini qamrab olgan. Ayniqsa, inson va uning tarbiyasi, o'z-o'zini tarbiyalash, bolalikning yosh davrlari, ularning dangasalik va injiqliklari, o'yinlari, qizlar tarbiyasi haqida ajoyib matal maqol, aforizmlar yaratilgan bo'lib, ular xalq pedagogikasi sabog'ining yorqin namunasi.

Xalq donishmandligida ota-onalar haqida ularning bolalari bilan munosabatlari, onaning madaniy, tarbiyaviy ta'siri atroflicha yoritilgan.

Masalan, oilada hamma kishi bir kishiga otaga itoat etgan. Otaning yoki onaning gapi ikki qilinmagan. Otaning izidan chiqish, u kishining buyrug'ini bajarmaslik, otaga gap qaytarish, unga tik boqish gunoh hisoblangan.

Xalqchil iboralar hammavaqt tarbiyada muhim o'rin egallagan. Masalan, musulmon farzandi quyosh chiqquncha uxlasa, «yomon bo'ladi», erta saharda eshik ochilmasa, «yomon bo'ladi», kunlik rizqimizdan «benasib qolamiz» bolalarni erta turishga undagan.

Xalqimizda faqat o'zining bolasinigina emas, umuman o'ziga yaqin hamma bolalarni sevish, ehtiyotlash, ularning tarbiyasi bilan shug'ullanish an'analari avloddan-avlodga o'tib kelgan. «Bir bolaga butun mahalla ota-ona» degan maqol shundan.

Odam ijtimoiy rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch deb, kishi ehtiyojlari ta'sirida yuz beradigan ob'ektiv omillarni, odamlarning oddiy, biologik va jismoniy (moddiy) ehtiyojlaridan boshlab, oliy (ma'naviy va ruhiy) ehtiyojlariga qadar bo'lgan ehtiyojlar majmui hamda ularni qondirish imkoniyatlari orasidagi munosabatlarga aytiladi.

Ehtiyojlar u yoki bu faoliyatning sabablarini vujudga keltiradi. O'zining ehtiyojlarini qondirish uchun kishi vosita va manbalar qidiradi. Ehtiyojni qondirish imkoniyatlari mavjud bo'lganda, kishi o'zini baxtiyor his etadi. Aks holda, o'zini baxtsiz deb bilib, unda harakatlantiruvchi kuch paydo bo'ladi.

Agar odamning axloqiy tarbiyasi to'g'ri bo'lsa, u ijtimoiy rivojlanadi. Axloqiy tarbiyasi nosoz odamning ijtimoiy sifatlari nuray boshlaydi va ijtimoiy illat (o'g'rilik, nashavandlik, yolg'on so'z, firibgarlik va hokazo) larga duchor bo'ladi. Axloqiy tarbiyasi yaxshi odam ehtiyojini qondirishning to'g'ri yo'llarini izlaydi hamda odamlar bilan muloqotda bo'lib, yaxshi ijtimoiy sifatlari takomillashib boradi.

Oila - hayotiy mazmuniga hamda jamiyat tomonidan ma'kullanadigan xususiyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy xodisa. Unda ijtimoiy hayotning barcha asosiy qirralari, vazifalari hamda xususiyatlari, sinkretik tarzda bo'lsada, mujassamlashgan.

Inson umri mobaynida oila ta'sirini sezib turadi, dastlab ota-onasining oilasida, so'ng o'zi qurgan oilasida hayot kechiradi. Har ikki holda ham oila insonning shaxs sifatida qaror topishiga muhim tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Inson oilada nidual va ijtimoiy hayot ko'nikmalarini xosil qilibgina qolmay, balki unda o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish bo'yicha ota-ona maqomini ham oladi. Aksariyat tadqiqotlarda oilaning ijtimoiy institut sifatidagi to'rt asosiy vazifasi ajratib ko'rsatiladi.

Birinchi vazifa – farzandlar tug'ilishi bilan bog'lik.

Ikkinchi vazifa – Yangi avlodni Ushbu jamiyat madaniyatidan baxramand etish.

Uchinchi vazifa – shaxsning o'zini-o'zi kamol toptirish, uning qobiliyatini yuzaga chikarish uchun sharoit yaratish

Turtinchi vazifa - shaxsning muomala-muloqotga, xissiy qulaylikka bo'lgan psixologik extiyojini kondirish.

SHaxs ijtimoiy faolligini shakllantirishda yaxlit jarayonning bu qirrasiga ko'plab omillar, jumlada, oilaning moddiy farovonlig, ota-onaning saviyasi, oilaviy qadriyatlar tizimi, bolaning ta'lim olish jarayonida ota-onaning ishtiroki singari jixatlar ta'sir ko'rsatadi.

Oilaning farovonligi shunchaki emas, balki farzandni kamol toptirish uchun moddiy va ma'naviy mablaglar, shuningdek, ishlab chikarish faoliyatidan bush vaqt ajratish imkonini beradigan zarur shart sifatida muximdir.

Bunday moddiy shart-sharoitlarda bolaga o'yinchoqlarni, o'quv-qurollarni, asbob-uskunalarni, kitob-daftarlarni qo'ya oladigan alohida xona ajratish, oila byudjetidan bolaga boshqa shaharlar va mintaqalarga ekskursiya va sayohatlar qilish uchun, turli sport seksiyalari hamda to'garaklarga qatnashish uchun hamda maktabdan tashqari qo'shimcha bilim olish uchun mablag' ajratish imkoni kiradi.

Bolada eng katta ishonchni oila a'zolari xosil qilishi, tabiiy. Bolaning atrofdagi odamlarga munosabati, oila a'zolari o'rtasidagi munosabat axloqiy jihatdan qanchalik yuksakligiga bog'lik. Ota-ona mehridan, g'amxurligidan baxramand bo'lmagan, oilaning har tomonlama ximoyasini xis etmagan bola o'z atrofidagi odamlardan

havotirda, hadiksirab yashaydi. Oila muxitidan hayrixoxlik es , aksincha bolada atrofdagilarga nisbatan xurmatni ko'paytiradi, uning ijtimoiy faolligini oshiradi .

Inson o'zi tug'ilib o'sgan oilada ilk bor tarbiya oladi. Uning tarbiyasi o'z oilasidagi oila a'zolari bilan muloqotda va o'zaro munosabatlar orqali shakllanadi. Bolaning kelajakda shaxs sifatida shakllanib, komil inson bo'lib etishuvida kanday oilada tarbiyalanganligi , oilada kanday iklim xukm surganligi , o'z ota-onasi bilan bo'lgan o'zaro munosabatlarning kay tarzda kechganligi muxim ahamiyat kasb etadi . Shuning uchun ham insoniyat madaniyati tarixining ilk davrlaridanoq oilada farzand tarbiyasiga alohida e'tibor berib kelingan .

Ming yillik tarixga ega bo'lgan xalqimizning buyuk dostonlari «Alpomish», « Gurugli», shuningdek Sharq mamlakatlari xalqlari uchun katta ma'naviy manba bo'lmish xind xalq dostonlari «Maxobharat», «Ramayana» kabilarda mazkur masala yorqin tasvirlangan .

Pedagog, psixolog olimlar izlanishlaridagi jamiyatimiz taraqqiyotining ijtimoiy-siyosiy jixatlari, milliy istiqlool mafkurasining tarixiy negizlari, o'tmishda utgan allomalarning goyaviy qarashlari, oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan , fikr-muloxazalar, inson va jamiyat rivojini boyitadi, soglom ma'naviy axloqiy ruxini saqlash va mustaxkamlashga xizmat qiladi .

Kadimgi madaniy merosimiz xisoblangan « Avesto»da naslning pokligi, tozaligiga aloxida e'tibor berilgan, qarindosh-urug' , aka-ukalarni quda bo'lishi qoralangan .

Shu ma'noda boshqa manbalar qatori «Avesto»ning mafkuraviy manba sifatidagi qimmatli pedagogika fani uchun ilmiy asosdir .

Ota-onaning farzandlariga va farzandlarning ota-onasiga mexr-okibatli bo'lishlar, ularning ota-onalik va farzandlik burchini, mas'uliyatini xis qilish masalalari xalqimizning milliy qadriyatlarining shakllanishida muxim ma'naviy manba bo'lib xizmat qilganligi shubxasiz. Shariat konunlarida Islom ta'limotida Kur'oni Karim va Xadisi Shariflarda oilaviy munosabat qoidalari asosiy o'rin egallaydi. Zotan, ota-ona farzandni dunyoga keltiruvchi, tarbiyalovchi, hamfikr, dust, hayotda yo'lboshchi, oilaning moddiy va ma'naviy ta'minotchisi tarzida ulug'lanadi. SHuning uchun ham Kur'on ta'limotiga ko'ra oilada ota-ona eng muqaddas zot .

Ibn Sinoning «Donishnoma», «Risolai ishk», «Uy xujaligi» kabi asarlarida ham tarbiya pedagogikasi va tabobat masalalariga oid qimmatli muloxazalar keltirib o'tilgan.

«Ota-ona, - deb yozadi u, - ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalari mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar ular tajribasiz bo'lsa, o'z farzandlarini yaxshi tarbiyalay olmaydi. Yomon tarbiya ko'rgan bola nafakat ushbu oila, balki kushnilarga, maxalla-ko'ygga ham yomon zarar keltirishi mumkin.

SHu sababli ham oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeidan kat'i nazar, ularning birlamchi vazifasidir, deb xisoblaydi.

XI asrning buyuk mutafakkirlari Yusuf Xos Xojibning fikricha, farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yo'q. Lekin bu narsa ota-onaga katta mas'uliyat yuklaydi, uning uddasidan chiqmoq, har bir ota-ona uchun ham farz, ham qarzdir. Shuning uchun ham oilaviy tarbiyani Yusuf Xos Xojib bola axloqiy taraqqiyotining asosi, deb xisoblagan. «Agar bolaning xulqi yomon bo'lsa, bunda bolaning aybi yuk, hamma ayb-otasida». Shuning uchun ham ota-ona ayniqsa, ota bunga katta e'tibor bermog'i lozim.

«Qutadg'u bilig»da oilada muomala odobiga katta e'tibor berilgan. Undagi asosiy tamoyil til bilan dil birligi ekanligi o'rta tashlangan va bo'larning barchasida bilimning ahamiyati ta'kidlangan.

Kaykovus Unsurulmaoniyni oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari «Qobusnoma» asarining «Ota-ona haqqini bilmoq zikrida» bobida atroflicha bayon etilgan. Olim va alloma Kaykovus ota-ona o'z farzandi uchun xatto «ulimga ham tayyor» ekanligini ta'kidlab, o'z navbatida, ularni aslo ranjitmasliklari, aksincha, shirinsuxanlik bilan munosabatda bo'lish lozimligini aloxida uk-

tiradi: «Xar bir farzandki, oqil va dono bo'lsa, ota-ona mexr-muxabbatini ado etmakdin bosh tortmagay».

Dunyoda necha millat, necha xalq bo'lsa, hammasining o'ziga xos turmush tarzi, o'tmish hayoti va kelajagi bilan chambarchas bog'lik an'analari mavjuddir. O'zbek xalqining ham urf-odatlar, turmush tarzi, oilaviy marosimlari, ta'lim-tarbiya, madaniyat an'analari moziyning uzoq-uzoq asrlariga borib taqaladi. Barg ildizdan quvvat oladi deganlaridek, hozirgi va kelajak avlod kishilarining ularni chuqur bilishi ma'naviyatning mag'zi to'qligi

omilidir. Bu hamisha, hamma avlod tomonidan e'tirof etilgan haqiqatdir .

Kaykovusning « Qobusnoma»sidan tortib , Al-Xorazmiy , Abu Nasr al-Farobi , Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sinolarning nazmiy va nasriy asarlarida, Yusuf Xos Xojibning «Kutadg'u bilig» («Baxt keltiruvchi bilim»), Axmad Yugnakiyning « Xibatul haqoyik» , («Haqiqat sovgalari») kabi jaxonga mashxur asarlarida Navoiyning o'lmas she'riyatida, Munis Xorazmiyning «Savdita'lim», Qori Niyoziyning «Hayot maktabi», Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida sharq xalqlari, xususan, o'zbek xalqiga xos ibratli tomonlar ochib berilganki, ular qalami orqali xalqimizga xos bo'lgan ota-onani xurmatlash, insoniylik, mexr-oqibat, mexmondustlik, ma'rifatga chanqoqlik, onani ulug'lash , farzandga mehrli va fidoyi bo'lishlik kabi fazilatlar dunyoga tanilgan bo'lsa, ajab emas .

Har bir xalq o'zining milliy an'analarga asoslangan tarixiy madaniyati va turmush tarziga egadir. An'ana xalqimizning asrlar osha to'plagan milliy boyligi bilan, shuningdek, uning yangi sharoitda yangi mazmun bilan boyitilishi, yangidan-yangi an'analarning vujudga kelishi bilan qimmatli va hayotbaxshdir .

An'analarning vujudga kelishi va shakllanishi murakkab ijtimoiy jarayondir.

Unda xalqning donno fikrlari, axloq mezonlari, insonni xurmatlash va qadrlash o'z ifodasini topgan.

Oilaviy an'analarga bolalarning tugilishlari Bilan bog'lik bo'lgan marosimlar , urf-odatlar bolalar tarbiyasiga taallukli bo'lgan va umuminsoniyat tomonidan kabo'l qilingan Amaliy maslaxatlar , koidalar , metodik usullar va vositalar kiradi .

Har davrning yangi an'anasida yangi avlod vakillarining xususiyatlari, shuningdek ularning o'tmish haqidagi yorqin xotiralari, mehnatkashlar ommasining kelajak uchun intilish o'z aksini topib boradi. Boshqa xalq an'analari kabi oilaviy an'analarda ham shu xalqning tarixi, uning turmush sharoiti va hayot tarzi bilan bog'lik o'tmishi va kelajagi aks etdi .

Shu ma'noda o'zbek xalqining oilaviy an'analari qimmatli va azizdir .

Xalq donishmandligida ota-onalar haqida ularning bolalari bilan munosabatlari, onaning madaniy, tarbiyaviy ta'siri, donoligi va atroflicha yoritilgan. Masalan, oilada hamma kishi bir kishiga – otaga itoat etgan. Otaning yoki onaning gapi ikki qilinmagan.

Otaning izmidan chiqish, u kishining buyrug'ini bajarmaslik, otaga gap qaytarish, unga tik boqish gunox bo'lgan. Xadisda yozilganidek «Otaga itoat qilish – Tangriga itoat qilishdir. Uning oldida gunox qilish Tangri oldida gunoxkor bo'lish bilan barobardir».

Xalq donishmandligi an'analari avloddan-avlodga o'tish jarayonida shakl jixatidan o'zgarishlarga uchraydi, lekin o'z mazmuni, tarbiyaviy ta'sirini yo'qotmasdan xozirgi va kelgusi avlodlarga xizmat qiladi. Shu ma'noda xalq pedagogikasini ilg'or tarbiya g'oyalari bilan uyg'unlashtirish, oilaviy tarbiyada ko'llanilgan an'analarni yildan-yilga shakllanib borayotgan yangilari bilan boyiti, tuzumimiz uchun sadoqatli yoshlarni voyaga etkazish davrimizning eng muxim muammolaridan biridir

«Bola - aziz, odobi undan aziz». Bu maqolda o'zbek xalqining tarbiyaga oid qarashlari o'z ifodasini topgan. Bu e'tikod yillar davomida ular ongiga singib ketgan. Ota-onalar farzand ko'rish, ularni sog'lom o'stirish bilan birga, ularning odobli bo'lishlarini ham orzu qilishgan. Bola tilga kirishi bilanoq axloqiy tarbiyaning alifbosi bo'lgan salomlashishni o'rgatishgan. Bolalar uyga kirishda, o'zidan kattalar bilan uchrashganda, yo'lda ketayotganda o'ng ko'llarini ko'ksiga qo'ygan xolda «Assalomu alaykum» deb so'rashadilar. Bu ham tarbiyaning o'lmas sabog'i bo'lib, o'zbek xonadonida mustaxkam o'rin olgan.

Masalan, musulmon farzandi quyosh chiqquncha uxlasa, «yomon bo'ladi», erta saharda eshik ochilmasa «yomon bo'ladi», kunlik rizqimizdan benasib qolamiz iboralari bolalarni erta turishga undagan. Kechki payt quyosh botish arafasida uxlasa «yomon bo'ladi» deb uqtirishgan.

Saranjom-sarishtalik uyning bezagi, tejamkorlik farovonlik kaliti, to'g'rilik, xalollik-ko'ngil xotirjamligi ekanligini mehnatkash xalqimiz unutmagan va oilada bolalarni ana shunday fazilatlar asosida tarbiyalashga doimo vaqt topisha olgan.

Xalq madaniyatining eng muxim belgilaridan xushmuomalalikka, xozirjavoblikka aloxida e'tibor berilgan. Sharq xalqlari o'z bolalariga soxtalik, yasamalikdan nari yurishni singdirib kelgan, samimiy munosabatni ulug'lagan, o'rgatgan.

Xalq pedagogikasini chuqur o'rganar ekansiz, mutaffakirlarning ta'lim-tarbiyaga oid, odob-axloqqa oid asarlarini ko'zdan kechirar ekansiz, o'zbek xalqi bolalarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta'sirchan uslubi - o'yin shaklidan juda oqilona foydalanganini

ko'rasiz. O'g'il bolalarni uddaburon, chaqqon, topqir qilib, qizlarni mehr-shafqatli, uy ishlariga kirishimli qilib tarbiyalaydigan shunday an'anaviy o'yin shakllari bo'lganki, ularni xalq etnografiyasini o'rganish yo'li bilan tiklash, xozirgi ishlarimizda ham qo'llash kerak. N.Krupskaya xalq tarbiyasi tajribasidagi eng yaxshi uslub va usullarni olishni targ'ib qilib, o'zbek bolalari o'yinlarining o'ziga xos xususiyatlarini ijobiy baxolab, ularning tabiat bilan yaqin munosabatda yashashlarini juda ko'p qiziqarli o'yinlarga egaligini, jismonan rus bolalariga nisbatan chiniqqan, chaqqon ekanliklarini qayd qilgan edi.

Xalq pedagogikasida farzandni jismonan baquvvat, aqlan barkamol qilib tarbiyalash bilan birga ularni hayotga turmushning og'ir-engil sinovlariga tayyorlab borishga ham qattiq e'tibor berilgan. Bunda ta'lim-tarbiyaning ugi, nasixat, namuna bo'lish, mehnatda chiniqtirish shakllaridan unumli foydalanilgan.

YOz kunlaridan birida bog'da ko'maklashayotgan bola otasidan so'rabdi:

-Nima uchun mana bu daraxt qiyshiq, manna bunisi esa tug'ri?

- O'g'lim,- deb javob beribdi ota, - bu daraxtning qiyshiq o'sgan joylarini kesib, parvarish qilib turilgan, ikkinchi daraxt esa o'z xolicha o'sgan, shuning uchun qiyshiq

- Unday bo'lsa, daraxtlarni doimo parvarish qilish kerak ekanda, - xulosa chikaribdi o'g'il.

-Tuppa – to'g'ri, deb javob beribdi ot, - o'g'lim daraxtlarni parvarish qilish ko'p foyda keltiradi. Sen ham xudi yosh nixolga o'xshaysan. Sening hatolaringni tuzatib tursam, yaxshi narsalarga urgatsam sen esa mening so'zlarimdan chikmasan, yaxshi odam bo'lib voyaga etasan. Agar sen mening gaplarimga quloq solmasang, xuddi mana shu ikkinchi daraxt kabi egri o'sib voyaga etasa, debdi.

Ota-onalar farzand fidoyilaridir.

Bu SHarq xalqlari, xususan o'zbek millatiga xos bo'lgan fazilatdir.

Oila – xalq namunasi

Oila va oilaviy munosabatlar pedagogikasi – murakkab jarayondir. Agarda zamonaviy terminalogiyadan foydalanadigan bo'lsak, unda allanimalarni bajarish kerakligiga xalq o'z shaxsiy tajribasida ishonch hosil qilgan deb aytish mumkin.

1. Bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish odatlari, an'analari, metodlarini aniqlab *konstruktiv* metodini;
2. Bolalarning dam olishlari, mehnat qilish va o'quv mashg'ulotlari tartibini o'rnatib *tashkilotchilik* vazifasini;
3. Ota-onalar, ota-onalar va bolalar, bolalarning o'zlari o'rtasidagi yaqinlari, qarindoshlar va qo'shnilar va shu kabilar bilan to'g'ri o'zaro munosabatlar qoidalarini ishlab chiqib *kommunikativ* vazifasini;

Bular hammasi asta-sekinlik bilan oilaviy munosabatlar sistemasini yaratadi. Oila eng intim (yaqin) jamoadir. O'zining ko'nglidagi firklarini bola faqat ota-onalariga aytishi mumkin, ayniqsa sirlarini onasiga aytadi. Oiladagi o'zaro munosabatlar juda nozik va qaltis ishdir, chunki u qarindoshlik iplari bilan bog'langan jamiyatning birinchi jamoasi bilan bog'liq bo'ladi. Bu yerda oila ichidagi o'zaro munosabatlar amalga oshiriladi, ota va onaning tarbiyachilik vazifalari aniqlanadi. Uning bolalarga pozitiv ta'sirini kuchaytirish uchun sharoitlar yaratiladi. Oilaning va oilaviy tarbiyaning ana shu hamda boshqa xususiyatlari har doim xalqning diqqat markazida bo'lgan.

Bular hammasi Markaziy Osiyo xalqlari xalq pedagogikasi meroslarida o'z aksini topgan.

Xalq ko'plab avlodlar tajribasi asosida oilaning asosini – o'zaro muhabbat tashkil etishiga ishonch hosil qilgan. Shuning uchun shunday umumiy hayotiy fikr paydo bo'lgan: “Sevgisiz oila – bu ildizsiz daraxtdir.” Sevgi muammosi oilaviy tarbiya pedagogikasi uchun har doim muhim bo'lgan. Yigit va qizlar o'rtasidagi yorqin va sof do'stlik odatda oliy, insoniy hissiyot-sevgiga aylanadi. Xalq donishmandligi sevgini har qanday ko'rinishiga katta odob bilan o'z munosabatini bildiradi.

Sevgiga avaylab munosabatga bo'lish - xalq pedagogikasining muhim maslahatidir: “Muhabbatni ko'z qorachig'idek asra”. Insonni faqatgina uning tabiiy, tashqi chiroyi uchungina, balki uning ko'ngli go'zalligi uchun ham sevish kerak. “Sevgining chiroyinimi yoki chiroyilarni sevasanmi.” – degan savolga qozoq moqoli shunday javob beradi: “Shunchaki go'zal bolgan chiroyni emas, balki sen sevgan chiroylidir”. Sevish uchun odamni ko'rish va uni bilish, uni tushunish kerak. “Ko'z ko'rmaganni, yurak sevmagan” deb bekorga aytmaganlar. Tojiklar esa “avval ko'zga yoqishi kerak, keyin esa yurakka” deb hisoblaydilar.

Xalq sevishganlar xulqlari madaniyati masalasini ham gapirib o'tgan. Bunda sevganining yaqinlari va ota-onalariga hurmat yuzasidan, bo'lajak turmush o'rtog'ining tanloviga munosabatni bildirish uchun ular bilan tanishish ko'zda tutilgan. Ko'pincha maqollarda kuyovga to'g'ri maslahatlar beriladi: hamma ishni ota-onalardan boshlash kerak, ayniqsa qizning onasidan, u qiz bolaning tarbiyasiga, uning dunyoqarashiga, ishonchi, didi, odatlari shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun xalqdashunday maqollar bo: "Onasiga qarab, qiziga uylan", "Bir qizga uylanmoqchi bo'lsang avval uning onasi bilan tanishgin". Shuni aytish muhimki, xalq odatda teng nikohga sevgi bo'yicha nikoh tarafdorlari bo'ladi. Markaziy Osiyoda ko'p davrlar davomida kelin uchun qalin puli to'lash odat bo'lib kelganligiga qaramasdan, odamlar xalq donishmandligiga amal qilishga intilganlar. Teng kuyov topilgan bo'lsa qizni qalin puli talab qilmay berib yubor (qoraqalpoqlar): Agar teng kuyov topilsa qizingni bepul berib yubor (qirg'izlar): xalq manfaatini ko'zlab boshlangan nikohni rad etadi. Boylik uchun turmushga chiqqandan ko'ra o'tgan yaxshiroqdir – deb aytadilar. (o'zbeklar).

Oila jamiyatning boshlang'ch jamoasi bo'lib, hayotning eng murakkab va turli xil xodisalaridan ta'sirlanadi. Turmushda janjallar kelib chiqadi. Xalq oilaviy janjallar haqida nima deb o'ylaydi va oilaviy tarbiya tajribalari bilan qanday oldini olish choralari ishlab chiqilgan. Hikmatli so'zlarga oilaviy janjallar ajoyib bir fikrlik bilan tabiiy, qonuniy hodisa deb qaraladi. O'zbek maqoli to'g'ridan-to'g'ri ta'kidlaydi: "Yeguliksiz uy bo'ladi, lekin janjalsiz uy bo'lmaydi". Xalq oddiy odamlarga "Hatto podshohning uyida ham janjallar bo'ladi" deb o'zini ham va boshqalarni ham tinchlantiradi. Ba'zi ota-onalari va qo'shnilar er va xotin o'rtasidagi tortishuvga aralashishga urinib ko'radilar. Bu deyarli hech qachon yaxshi natijaga olib kelmaydi, shuning uchun o'zbek maqollarida "Er va xotinni orasiga faqatgina axmoq aralashadi" deb aytishadi. Ko'pchilik haqiqatni so'zlar afsuslanib yomon xotinlarning xislatlarini ko'rsatib beradi. Yomon xotinlar haqida o'zbeklar shunday deydilar: "Ot yomon bo'lsa xohishing ketadi, bolalaring yomon bo'lsa kuning ketadi, xotining yomon bo'lsa-mehmon ketadi". Ko'pchilik haqiqatli so'zlar ayolning eng yomon xislati deb uning ming'ir- ming'irlarini quloqni tinchitmasligi, mijg'ovligi va janjalkashligini ko'rsatadilar: "Janjalkash xotinning eri tez qariydi", "Janjalkash xotinga uylangandan ko'ra bo'ydoq yurgan yaxshi".

Oilaning asosiy vazifasi – katta avlod uchun munosib bolalarni tarbiyalash hisoblanadi. Bu yerda ham hal qiluvchi ish ota-onalarga bog'liq bo'ladi.

Ota va ona birinchi tarbiyachilar.

Xalq pedagogisida onalik oliy ijtimoiy qadriyat sifatida, inson avlodini davom ettirishdagi tabiiy talab sifatida qoraladi. Hamma xalqlar xaqli ravishda onani – ayolni yuksaklikka ko'taradilar, “O'g'il agarda kaftida onasi uchun tuxum pishirib berganida ham uning oldida qarzdorligicha qoladi” deb hamma tan olgan.

Bolalarga muhabbat – bu juda muhim muammo hisoblanadi. Chunki, ona muhabbati sababli ota-onalar ko'plab tuzatib bo'lmas xatolarga yo'l qo'yadilar. Hamma xalq haqiqatli so'zlarida bolalarga cheksiz muhabbat hissi ifoda etilgan. “Uyning bezagi-bu bekadir, dasturxonning bezagi-mehmon”.

Bolaning tarbiyaliligi ham juda qadrlanadi. M: o'zbek maqollarida shunday deyiladi: “Bola qimmatbahodir, lekin yanada ham qimmatlisi uning tarbiyasi”. (“Bola aziz, uning odobi undan aziz”).

Xalq otalarning shaxsiy ibrat ko'rsatishlariga ko'p e'tibor qaratgan. Onaning yomon odati albatta bolaga ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun “janjalkash otaning o'g'li urushqoq bo'ladi”, deb aytadilar Ota va onadan tashqari oilada tarbiyachilik vazifani buva va buvisi va boshqa qarindoshlari ham bajaradilar. Amalda ular no'malum xalq pedagoglari hisoblanadilar. Xalq donishmandlari opoqilar (buvalar) va buvilar haqida maxsus ertaklar to'qiganlar.

Nazorat savollari:

1. Xalq pedagogikasida oilaviy muhit talqini.
2. Tarixiy davrlarda oila va unda farzand tarbiyasi.
3. Oilaviy tarbiyada qo'llanilgan qanday tarbiya metodlarini bilasiz?
4. Mutafakkirlar oila tarbiyasi haqida fikrlaridan keltiring.
5. Oilaning ijtimoiy institut sifatida necha asosiy vazifasi mavjud?
6. Shaxs ijtimoiy faolligini shakllantirishda oilaning o'rni qanday?
7. Oila an'analari deganda nimani tushunasiz?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. M.Ochilov «O'qituvchi odobi», Toshkent. O'qituvchi 1975-yil
3. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil
4. A.K.Munavvarov «Oila pedagogikasi» Toshkent 1994-yil

2.2. XALQ PEDAGOGIKASIDA YOSHLARNI TARBIYALASHNING METOD, USUL VA VOSITALARI

1. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiya metodlari.
2. Na'muna va ibrat ko'rsatish metodlari.
3. Rag'bat va jazolash metodlari.
4. Xalq pedagogikasida manbalarda o'z-o'zini tarbiyalash metodlari.

Tayanch so'zlar: tarbiya metodlari, ta'sir ko'rsatish, na'muna ko'rsatish, ibrat ko'rsatish, rag'batlantirish, jazolash metodi, o'z-o'zini tarbiyalash, insoniy fazilatlar, o'git-nasihat, xalq donishmandligi, o'zbekona axloq, tarbiya vositalari.

Sharq xalqlari jumladan o'zbek bolalari tarbiyasiga befarq qaramaganlar. Hayotdagi har qanday hatti-harakatning ham oqibati to'g'ri baholangan. Yoshga monand ta'sir ko'rsatish yo'l va vositalari yaratilgan. Kerak bo'lganda rag'batlantirish turlaridan foydalanilgan, lozim bo'lsa jazolangan. Noahloqiy hatti-harakatlarni qisqa va lekin o'ta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan «yomon bo'ladi» iborasi bilan tavsiflangan.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev "Bizni hamisha o'ylantirib keladiga muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"³, deya ta'kidlaydi.

Xalqimizning qadimdan amal qilib kelayotgan odob-ahloq qoidalariga nonga hurmat ulug'langan va non ushog'i bexosdan erga tushib ketsa, «yomon bo'ladi» deb uni qo'lga olib ko'zga surtib, o'pib og'izga solingan.

Birgina «yomon bo'ladi» iborasi juda katta va ta'sirchan tarbiya

³ Shavkat Mirziyoyev "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofliqini asrash – davr talabi" mavzusida anjumanda so'zlagan nutqi 15.06.2017y.

vositasi bo`lib xizmat qilgan. «Yomon bo`ladi» iborasi orqali kattalarga xurmat, kichiklarga g`amxo`rlik, tarbiyalangan, etim bolalarga, boshiga tushgan oilalarga ozor etkazilmagan. Otaga ters javob berish, xotin-qizlarga behayolik qilish «yomon bo`lishi»ni yoshlikdan tushuntirilgan. Bunda bolalarni yoshi xatti-harakatlari o`ziga xos xususiyatlari xisobga olingan. Ayrimlariga noahloqiy xatti-harakatlarining yomonligi qur`oni Karim hadislardan misollar keltirish, xikoyalar aytib berish orqali ifodalansa, ayrim yoshdagi bolalar ota-ona; aka-uka, opa-singil, qo`ni-qo`shnilarning ijobiy xatti-harakatlari namunasida tarbiyalangan.

O`zbek xalqida bolalar bilan bog`liq juda ko`p an`analar mavjud. Xalq pedagogikasi bolalarga mehr-muhabbat, ularni sevish, erkalash, parvarish qilish, ta`lim-tarbiya berish, extiyotlash kabi insoniy qarashlarni targ`ib qilib kelgan.

Xalqimizning o`zining tarbiya usullarida bolalardan kattalarga birinchi bo`lib salom berishni kattalar suhbatiga aralashmaslikni, ularni hadeb savollar bilan charchatmaslikni, kattalar o`z joylariga o`tirgunga qadar o`tirmaslikni, uyga mehmonlardan so`ng kirishni, lekin eshikni birinchi bo`lib ochib, ushlab turish, ularga yordam berish kabi odob qoidalariga rioya etishni har doim talab qilgan.

Ota-ona dasturxondagi taomga qo`l o`zatmaguncha hech kim qo`l o`zatmagan. Yuqoridagi odob qoidalari deyarli o`z ahamiyatini yo`qotgan, ular milliy hulq-atvorimiz bezaklaridir.

Xalq madaniyatining eng muxim belgilaridan xushmuomilalikka hozir javoblikka alohida e`tibor berilgan. Sharq xalqlari o`z bolalariga soxtalik yasamalikdan nari yurishni singdirib kelgan samimiy munosabatni ulug`lagan, o`rgatgan.

Yuqorida aytib o`tilganidek, xalq ijodi ham shu orqali xalq pedagogikasida qo`llaniladigan: tushuntirish, namuna ko`rsatish, odatlantirish, iltimos qilish, istak bildirish, maslahat berish, yolvorish-iltijo, duo qilish, la`natlash, kaltaklash kabi metodlari bo`lsa-da, yoshlarning insoniy fazilatlarini tarbiyalashda asosan o`git-nasihat, ibrat ko`rsatish, maqtash, qarg`ash kabi metodlaridan foydalangani ko`zga tashlanadi.

O`git-nasihat xalq og`zaki ijodida bolalarda insoniy fazilatlarni tarbiyalab etishtirishda eng ko`p qo`llanadigan metodlaridan biridir. Avvalo, kishilarni kishi tomonidan va rostgo`y bo`lish, yaxshilik haqida teran fikr yuritilgan xalq maqollari asosan pand-nasihat formasida tinglovchiga nisbatan maslahat, nasihat, istak va buyruq formasida ishlatiladi. Masalan:

Yomonning yaxshisi bo'lguncha
Yaxshining yomoni bo'l!
Birovga o'lim tilaguncha,
O'zinga umr tila!
qadrlasang qadring oshar,
qadrsizdan hamma qochar
kabi maqollar tinglovchilarga nisbatan o'git-nasihat formasida
aytilgandir.

Bolalarni insoniylik ruhida tarbiyalashda qo'llaniladigan eng
arakterli shakllardan biri, xalq donishmandliklarining ahloq va odob
yuzasidan aytiladigan hikmatli so'zlari-maqollarini u yoki bu ertak
orqali hal qilinishi kerak bo'lgan muammo sifatida ishlatilishidir, ya'ni
ahloq va odob masalalariga bag'ishlangan xalq maqollarining naqadar
haqiqat ekanligini (Har kimsa etsa-o'ziga) ertagi mazmuni orqali ochib
berilishidir.

Xalq pedagogikasida tarbiya metodlari. Xalq pedagogikasi
o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning barcha qirralarini o'zida
mujassamlashtirgan. Xalq pedagogikasida turlicha tarbiya metodlari
hamda vositalaridan foydalaniladi. Bu metod va vositalar nihoyatda
rang-barang bo'lib, ko'p jihatlari bilan ilmiy pedagogikadan ustunlik
qiladi. Binobarin, ushbu metodlar ilmiy pedagogikaning shakllanishiga
ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Xalq pedagogikasida qo'llanilgan xilma-xil
tarbiya metodlarini quyidagi tarzda umumlashtirish mumkin:

1. Tushuntirish (hikoya qilish, o'rgatish).
2. Mashqlantirish (odatlantirish, mashq qildirish).
3. Namuna (maslahat berish, o'zr so'rash, o'rnak bo'lish).
4. Nasihat qilish, o'git (undash, ko'ndirish, iltimos qilish, yolvorish,
tilak-istak bildirish, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, oq yo'l tilash
va hokazolar).
5. Qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur
qilish, koyish, ayblash, uyaltirish, qo'rqitish, nafratlanish, ont-

qasam
ichirish, urish, kaltaklash va hokazolar).

Xalq pedagogikasi namunalari, tarbiya metodlari va tarbiyaviy
ta'sirlar muayyan vositalar yordamida qo'llanilgan. Mehmon kutish,
mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar
(choyxona, to'y marosimlari), sayillar, oilaviy an'analar (tug'ilgan kun,
fuqarolik pasporti, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ma'lumotga
egalik to'g'risidagi attestat va diplom, davlat mukofotlarini olish kabi

holatlarni nishonlash) va musobaqalar o'ziga xos tarbiya vositasi sanaladi.

Insoniy fazilatlarni tarbiyalashda namuna ko'rsatish metodi ustida gap yuritilar ekan, avvalo shuni aytib o'tish kerakki, insoniylik mavzusida aytilgan ertak va dostonlarning o'zi katta tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'zbek xalq ijodida insoniylikni tarbiyalash yuzasidan qo'llaniladigan namuna ko'rsatish metodi juda ko'p shakllarda uchraydi. Ertak va dostonlarda uchraydigan namuna ko'rsatish metodining harakterli tomoni-uning asosan ikki yo'nalishida ko'zga tashlanishidir. Bir tomondan, ijobiy fe'l-atvorga ega bo'lgan kishilarning hatti-harakatlarini ko'rsatish orqali undan ibrat olishga undalsa, ikkinchi tomondan salbiy fe'l-atvorga ega bo'lgan kishilarning nojo'ya hatti-harakatlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga, yaramas urinishlardan qochishga targ'ib qilinadi. Masalan, «Erali va SHerali» dostonida aka-ukaning ustoz bolalarga odob-ahloq haqida juda ko'p pand-nasihatlar aytadi.

Xalq ijodi materiallarida bolalarning odob va ahloqiy tarbiyalash yuzasidan xilma-xil tarbiya vositalaridan foydalangani ham ko'rsatiladi.

Folklor materiallarida uchraydigan ahloqiy tarbiya vositalari juda ko'p tur va shakllarga ega bo'lsa ham, asosiy vosita sifatida:

Bolalar o'yinlari.

Choyxo'rlik – choyxona gurungi.

Bolalar gapi – gap eyish.

To'y marosimlari.

Sayillar va hokazolar.

Shubhasiz, bunday davra yoki yig'inlarning tarbiyaviy ta'siri katta bo'lgan va hozir ham u juda muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Madaniyat deganda inson xulq-atvorining go'zalligi, sahovat va himatliligi, olijanoblighi, va'dasiga vafodorligi, o'ziga xosligi bilim olishi, donolighi, bag'ri kengligi, odoblilighi, ozoda va pokizalighi, qalbining beg'uborligi va shu singari yoqimli urf-odatlar tushuniladi.

...Ma'rifatning insonga ko'rsatadigan ta'sirlaridan biri shuki, u odam dunyoqarashini kengaytiradi, unga notanish uning hayotiga begona hodisalarning asl ma'nolarini tushunishga yordam beradi. Ma'rifat ilm va madaniyat nuridir.

Aqliy tarbiya barkamol inson tarbiyasining etakchi tarkibiy qismi bo'lib o'quvchi yoshlarni tabiat va jamiyat, kishi tafakkuri haqidagi bilimlar tizimini ilg'ab olishi, ularda ilmiy dunyoqarash, yuqori onglilik

xislatlarini parvarishlash, fan asoslaridan xabardor qilish, tafakkur va nutq qobiliyatlarini o`stirishni maqsad qilib qo`yadi.

Aqliy tarbiyani shunday tashqil etish lozimki toki o`quvchilar aql-zakovatli, ob`ektiv dunyoni yaxlit idrok etadigan, o`zligini tushunadigan, hayotda tutgan o`rnini anglab etadigan, o`z oldida turgan vazifalarni ongli bajara oladigan, insoniy qadr-qimmatni ulug`laydigan bo`lishsin. Inson kamolotida bilim egallash ulkan fazilatlardan biri hisoblanadi.

Hadis kitoblarida har bir mo`min-musulmon uchun ilmning naqadar zarurligi bayon etilgan. «Beshikdan to qabrgacha ilm izla» - degan nurma`no hadisi shariflar so`zimiz isbotidir.

Muhammad alayhissalom o`z hadislarida – «Ilm sahroda do`st, hayot yo`llarida tayanch, yolg`iz damlarda yo`ldosh, baxtli daqiqalarda rahbar, qayg`uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda qurol» deganlar.

Xalq pedagogikasida ham hadislarda ham, xalq og`zaki ijodida ham ilmli bo`lishga, ilmga intilishga yuksak darajada shariat berilgan, ular bugungi kunda ta`lim-tarbiya jarayonida o`z ahamiyatiga ega.

Yusuf Xos Xojib o`z asarlarida bilimdon bo`lish tarbiya bilan chambarchas bog`liqligi, bola qanchalik erta tarbiya qilinsa, shuncha yaxshiligi haqida yozadi:

«Agar kimda bo`lsa aql, ilm zehn,
Uni madh etib sen, tugal er degin,
Ziyod bo`lsa kimda o`quv, uquv, aql, bilim,
Yomon va kichik bo`lsa ham maqtagin».

Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida ilm orqali Farhodning aql-idrokli bilimdon, hunarmand, kamtar insonparvar, irodali va e`tiqodli inson bo`lganligi ko`rsatadi.

Demak yuqorida ta`kidlaganidek, yoshlar aqlini o`stirish uchun birinchi galda vazifa ilm olish, ilmiy dunyoqarashni kengaytirishga da`vat etishdir.

Aqliy tarbiya fikrlash, xis qilish, tasavvur, hayol va xotira qobiliyatini o`stirish, ichki dunyosini ma`naviy jihatdan boyitish, yosh avlodni mehnat qilish qobiliyatini o`stirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashga qaratilgan.

Tarixiy an`ana va tajribalardan ma`lumki, ta`lim-tarbiya doimo muayyan va tuzum yuritgan siyosat o`z oldiga qo`ygan vazifa va maqsadlar asosiga qurilgan.

O`zbek xalqi ota-bobolaridan qolgan buyuk madaniy merosga ega.

Bu boylıklar jamiyatda fan va madaniyat adabiyot va san'at, mustaqilligimiz ravnaqiga, ma'naviyatimizni yuksaltirishga, milliy g'urur iftixorimizni mustahkamlashga xizmat qilib kelgan va bundan keyin ham xizmat qiladi. Bunday ma'naviyatning bo'log'idan yosh avlodni baxramand etish, tarbiya jarayonida ulardan mohirlik bilan foydalanish biz pedagoglarni asosiy burchimizdir. Bunday meros xalqni o'zligini anglash, ajdodlar bilan faxrlanish, xalq mentalitetiga mos ravishda shakllanishga ulkan xissa qo'shadi.

Xalq pedagogikasida xalqning milliy – tarixiy turmush va tafakkur tarzi, xalq an'analari va urf – odatlariga sodiqlik xissini tarbiyalash g'oyalari ilgari surilgan.

Hamma zamonlarda ham inson, uning ma'naviy-ahloqiy kamoloti, bosh masala bo'lib kelgan.

Insonda ana shunday jihatlarni rivojlantirishda quyidagi milliy aqidalar muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zaro hamjamiyat va jamoa bo'lib yashash hamda mehnat qilish

Kattalarga hurmat kichiklarga shafqat, el-yurtga muhabbat

Ota-onani qadrlash, farzandlik burchini to'la ado etish

Oilaga va farzandlarga g'amxo'rlik qilish

Millat ayirmaslik

Boshqalar qayg'usiga sherik bo'lish

Xasharchilik an'analarini tiklash va yordam berish

Vatanga muhabbat tuyg'usini yanada rivojlantirish

Ota-bobolarimizga xos mehnatsevarlik odobiga sodiq qolish

Islom diniga e'tiqod tuyg'ularini tarbiyalash

Milliy madaniyatni tobora rivojlantira borish

Bilim olishga ahamiyat berish

Ustoz-ziyolilarga, ma'rifatparvar kishilarga hurmat-ehtiromda bo'lish

Milliy odob-ahloq me'yorlariga to'la rioya qilish

Ko'rsatilgan shu ma'naviy-ahloqiy aqidalarga amal qilish hamda o'tmishdagi olimu fuzalolaru shoirlarning benazir merosi qanchadan-qancha avlodlarning ma'naviy ruhiy ongini va turmush tarzini shakllantirgan va u hamon o'z ta'sir kuchiga ega ekanini yodda tutgan holda amalga tadbiq etish zarur. Bu tarbiyada natijaga erishishning muhim shartlaridan biridir.

O'zbek Xalq pedagogikasi xalqni maqsadli yo'nalishga yoppasiga safarbar qilishda milliy qadriyatlarga tayangan holda, talaba yoshlar qalbiga kirib boradi, ularni ijtimoiy ongini o'stirishda etakchi o'rin

tutadi.

Komil inson tushunchasi, insonning dunyoqarashi, jumladan diniy e'tiqodi, ruhiyati va xulq-atvor normalari, qolaversa, ahloq-odobi bilan bevosita aloqadordir.

Barkamol insonlar xalq taqdiri va farovonligi, Vatan taqdiri va uning ravnaqini o'ylaydilar. Bunday insonlar mutelikda qaramlikda yashashni istamaydilar. Barkamol inson o'zida insoniylik fazilatlarini mujassam etgan, odob-ahloq me'yorlariga amal qiluvchi, o'z shaxsiy fikriga, g'oyasiga, mukammal bilimga ega bo'lgan jihatlarni qamrab olgan bo'lishi kerak.

Ana shunday maqsadli, e'tiqodli insonlarga jamiyat ishonadi, tayanadi, ular hamma vaqt xalq, millat iftixori bo'ladi

Keksa avlod, ota-ona o'z farzandlarini uzoq zamonlar mobaynida to'plangan va takror-takror sinovdan o'tgan ajoyib insoniy fazilat qoidalari hamda uni amalga oshirish metod va vositalarini yaratganlar va shu asosda zamona yoshlarini o'sha ijtimoiy hayot talablariga muvofiq kishilar qilib tarbiyalab kelganlar.

Xalq ijodi materiallarining ko'rsatilishicha, bolalarda insoniy xis-tuyg'ularni tarbiyalashning mazmuni kishilarga mehr-muhabbat qo'yish, izzat-hurmat bilan muomala qilish, insoniy huquqlarni himoya qilish, qadrlash, kishilar oldidagi o'z burchini anglash, odamlarga nisbatan samimiy, halol va rostgo'y bo'lish kabi dastlabki elementar odob va ahloq qoidalarini o'z ichiga oladi.

O'zbek xalq pedagogikasi yoshlarda yuqoridagi kabi ma'naviy fazilatlarini tarkib toptirmoq uchun, birinchi navbatda bolalarni o'ziga yaqin kishilarga ota-ona, aka-uka va oiladagi kattalarga bo'lgan tabiiy muhabbat tuyg'ularini tarbiyalab voyaga etkazish zarurligiga amal qilingani ko'rinadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodida insoniylikni tarbiyalash yuzasidan qo'llaniladigan rag'batlantirish va qoralash bir necha formada ko'zga tashlanadi. Ko'pchilik ertak va dostonlarda rag'batlantirish metodi: 1) ma'qullash va maqtash, 2) alqash, 3) mukofotlash shakllarida, jazolash metodi esa: 1) qarg'ash, 2) jismoniy jazo berish shakllarida uchraydi.

Rag'batlantirish metodi ahloqiy tarbiya yuzasidan eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri, xalq og'zaki ijodida u turli shaklda ishlatiladi. Ularni shartli ravishda quyidagi guruhga ajratgan holda talqin qilish mumkin.

Ma'qullash va maqtash. Xalq og'zaki ijodiyoti asarlarida bolalarni insoniylik yuzasidan amalga oshirgan ibratli ishlarini kattalar tomonidan

ma'qullash, taqdirlash, rahmat aytish va maqto'v bilan bir o'rinda tasvirlanadi. Masalan: «Erali va SHerali» dostonida, erali bilan SHeralini insoniylik yuzasidan el-yurt, oshna-og'ayni o'rtasidagi munosabatlari usta Odilni juda quvontiradi, ularning fe'l-atvoriga qoyil bo'ladi.

Usta Odil ikkalasining yuziga qarab: «Barakalla aka-ukalikda o'zgalar sizlardan ta'lim olishlari kerak. Ta'lim bergan ustozingga ming rahmat, ustozdan ibrat olgan aqllaringga rahmat, ikkinchi padaringga rahmat!» deydi.

«Suxrob va Mo'zrob» ertagida tasvirlanishicha, Suxrob bilan Mo'zrob ikkisi katta bir mamlakat xalqiga taxlika solib turgan devlarni o'ldiradi. Shunda saroyga yig'ilgan kishilar Suxrob va Mo'zrobning baxodirlarcha qilgan xizmatlariga ofarinlar aytib qoyil qolishibdi.

Yuqorida keltirilgan asarda bolalar o'zlarining odobi, insonpavarliklari bilan ota-ona, ustoz ham xalq ommasining olqishlariga sazovor bo'ladilar. Ba'zan ertak va dostonlarda bolalarning taqdirlanish sabablari ko'rsatiladi, ularning kelajakda ham shunday bo'lishiga da'vat etiladi. Masalan: «Chambil mudofaasi» dostonida shunday voqeani ko'ramiz: Go'ro'g'libekning o'g'li Avaz Holdornikiga to'yga boradi. To'y davomida Holdorxonning dushmanligini sezib keladi va bo'lgan voqeani otasiga aytib beradi. SHunda Go'ro'g'libek: Avazning bu so'zlarini eshitib, sherday hayqirib, yo'lbarsday cherpiniib, qoplonday chopiniib, ko'zlari o'tday yonib «Barakalla, o'g'lim, yaxshi ish qilibsan! Indamay kela berganingda mening o'g'lim bo'lmas eding, men sendan xush vaqt bo'lmas edim». «O'g'lim, barakalla, har ish vaqti – soati bilan bo'ladi, dedi».

Ko'rinib turibdiki, Go'ro'g'libekning o'z farzandi Avazning faoliyatidan minnatdor bo'lib uni rag'batlantirdi.

Olqish. Olqish xalqimiz o'rtasida qadim zamonlardan beri davom etib kelayotgan rag'batlantirish shakllaridan biridir. Olqish xalq og'zaki ijodida rag'batlantirishning boshqa shakllariga qaraganda ko'proq uchraydi.

Odatda olqish va qarg'ish ma'lum sotsial guruh va alohida shaxslarning o'zaro munosabatlarida, bir-birlarining ijobiy yoki salbiy hatti-harakatlariga nisbatan minnatdorchilik yoki g'araz, norozichiliklarini izhor qilishlarida qo'llangan.

Asosan ota-ona, keksalar va umuman ayrim shaxslar o'zgalarning ijobiy harakatlariga minnatdorchilik izhor qilishga qodir bo'la olmasalar taqdirlash, mukofotlash, armug'on in'om o'rnida o'zlarining chuqur

ichki istak va armonlarini izhor qilganlar. Keyinchalik o'zgalar uchun bag'ishlanadigan istak va orzular o'ziga nisbatan qudratli va qodir bo'lgan tashqi kuch – Ollohdan so'raydigan bo'lganlar.

O'z navbatida olqish duo ham bir necha yo'nalishda ko'rinadi.

Birinchidan – o'z fe'l-atvori va hatti-harakati bilan kattalarni manzur qilgan bolalarning sog'-salomat bo'lishlariga ishlatiladigan olqish: umringdan baraka top, dard ko'rma, tani-joning sog' bo'lsin ilohim va hokazolar.

Ikkinchidan – bolalarning kelajagi haqida: baxtiyor bo'l, niyatingga et, tuproq olsang oltin bo'lsin, ilohim.

Uchinchidan – tashqi ta'siriga nisbatan: do'stga zor, dushmanga xor bo'lma, qasd qilganlar past bo'lsin, ilohim va hokazolar.

Mukofot. Xalq ijodida rag'batlantirishning mukofot shakli ham uchraydi. Lekin, xalq og'zaki adabiyoti namunalarida ba'zi obrazlar – xalq orzu qilgan – adolatli va xalq sevar podsholar, qurbi etgan keksalar, o'z fe'l-atvori va hatti-harakati, donishmandligi bilan ko'pchilikka manzur bo'lgan, keksalarni shuningdek, el-yurt va hukmdorlarni ma'lum bir topshiriq va niyatlarini mardlik va matonat bilan ado etgan yoshlarni mukofotlaganliklari, ularning mehnatini qadrlaganliklari ifodalanadi.

Qoralash metodi

Xalqimiz o'rtasida bolalarning ahloqiy tarbiyasi yuzasidan qo'llaniladigan qoralash metodi turli shaklda – uyaltirish, koyish, urishish, so'kish, qarg'ash, oq qilish va jismoniy jazo berish shakllarida qo'llanilishi ma'lum. Biroq xalq og'zaki ijodida asosan qoralashning qarg'ish va jismoniy jazo berish kabi ayrim shakllarigina uchraydi.

Qarg'ish ham ma'lum sotsial guruh yoki ayrim kishilar o'zaro shaxsiy adovatda bo'lganlarida, raqibi qarshisida o'zi kuchsiz ekanligini anglab, o'ziga nisbatan qudratli bo'lgan ikkinchi bir kuchning ko'magidan madad tilab murojaat qilish, ya'ni o'sha kuch orqali o'z raqibiga ko'ngilsizlik, baxtsizlik, qayg'uli hollar, hatto o'lim tilaganlar.

Qarg'ish ota-ona va umuman kattalarning o'z bolalari yoki begona bolalarga nisbatan qo'llanilib, u ham o'z navbati bilan shaxsi – jismoniy va fe'l-atvoridagi xususiyatlarga ko'ra turlicha ishlatiladi.

Odatda qarg'ish bola tarbiyasida eng ko'p qo'llaniladigan shu bilan birga eng zararli jazo shakllaridandir. Bunday jazo orqali bolalarda ruhiy azob, tushkunlik va alam ortadi. Ota-ona va kattalarning tarbiyasi sifatidagi ta'siri yo'qoladi, kattalar bilan bolalar o'rtasidagi mehribonlikka putur etadi, ahillik va obro' yo'qoladi. SHuning uchun ham xalqimiz:

Ura bersang, eti qotar,
qargʻay bersang, beti qotar deydi.

Jismoniy jazo – oʻzbek xalq pedagogikasi tarixida bolalarga jismoniy jazo berish, juda uzoq zamonlardan beri davom etib kelayotgan shakllaridan biridir.

Tarixda bolalarga nisbatan qoʻllaniladigan juda ogʻir jismoniy jazo shakllari boʻlgan. Shuningdek, oilada ota-ona va umuman kattalar tomonidan, tarbiya nuqtai nazaridan qoʻllaniladigan jismoniy jazo – tarsaki, quloq choʻzish, xivchin yoki qamchi bilan urish, mushtlash, tepish kabilar boʻlganligi maʼlum. Biroq, xalq ogʻzaki ijodida tarbiya yuzasidan faqat shapaloq (tarsaki) urish shakligina uchraydi.

Umuman xalq ogʻzaki ijodida jismoniy jazo tarbiyaviy taʼsir koʻrsatuvchi vosita sifatida aslo uchramaydi.

Tarbiya vositalari. Xalq ijodi materiallarida bolalarning odob-ahloqiy tarbiyasi yuzasidan qoʻllaniladigan metodlar bilan birga xilma-xil tarbiya vositalaridan ham foydalanilgani koʻrsatiladi. Boʻlar asosan quyidagilardan iborat bolalar oʻyinlari, choyxoʻrlik, gap eyish, kattalar bilan birgalikda toʻy-marosimlarida ishtiroki, sayillar, safar sayohatlarga borish va hokazolar.

Xalq pedagogikasini chuqur oʻrganar ekanmiz, oʻzbek xalqi bolalarini tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng taʼsirchan usuli – oʻyin shaklidan oqilona foydalanganliklarini koʻramiz.

Oʻgʻil bolalarni uddaburon, chaqqon, topqir qilib, qizlarni mehr-shafqatli, uy ishlariga kirishimli qilib tarbiyalaydigan shunday oʻyin shakllari boʻlganki, ularni bugungi kunda qayta tiklash va tarbiya jarayoniga qoʻllash lozim.

Xalq pedagogikasida farzandni jismonan baquvvat, aqlan barkamol qilib tarbiyalash bilan birga ularni hayotga, turmushning ogʻir-engil sinovlariga tayyorlab borishga ham qattiq eʼtibor berilgan.

Ota-onalar farzand fidoiylaridir. Bu sharq xalqlariga xususan oʻzbek millatiga xos fazilat. Shunday ekan farzandlarning ota-onalari oldidagi burchlari beqiyosdir.

Fikrlarimizni Navoiyning quyidagi misralari bilan yakunlasak maqsadga muvofiq boʻladi:

Boshni fido qilgʻil ota boshiga,
Jismni qil sadaqa ano qoshigʻa.
Tun-kuningga aylagil nurposh,
Birisin oy ayla, birisin quyosh.

Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogika fikrlari

Farzand inson hayotining davomchisi, orzu-umidlarining ro'yobga chiqaruvchisidir. U faqat oila uchun emas, balki millat, elat, xalq, jamiyat uchun ham qadrlidir. Shuning uchun etnopedagogikada bola tarbiyasi faqat oilaningemas, balki jamiyatning ham vazifasi sifatidatalqin etiladi. Shuning uchun "Bir bolaga etti maxalla ota-ona" ekanligi talqin etiladi.ayni paytda bola tarbiyasida jamiyatdagi muhitning ahamiyati aks etishi ota-onaning, qo'shnilarning qarindosh-urug'larning ahloqiy sifatlariga bog'lab tushuntiriladi. Jumladan, "Onasini ko'rib, qizini ol", "Odobli bola elga manzur", "Yoshdan xato, kattadan o'zr", "Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda bo'l!"singari maqollar shunday sifatga ega.

Yomon axloqiy sifatlar bola tarbiyasining oilada noto'g'ri yo'lga qo'yilishi tufayli yuzaga kelishi "Erkalatsa onasi, taltayadi bolasi", "Qush uyasida ko'rganini qiladi" singari maqollarda ifodalangan. Odamlarga, ota-onaga qarata: "Bolani yoshdan o'rgat, xotinni boshdan o'rgat!",-deb maslahat beriladi. Aks holda: "Buyursa-bola, Buyurmasa-balo" bo'lishi mumkinligi alohida ta'kidlanadi. Agar bola yaxshi inson bo'lib tarkib topsa, u xalq uchun, mamlakat uchun foydali inson bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi:

"Bir kishi ariq qaziydi, ming kishi suv ichadi"

Do'st tanlashda adashmaslik uqtiriladi:

"Ishonmagin"do'sting"ga

Somon tiqar po'stinga!"

"Ota dushmani do'st bo'lmas!"

"Yo'ling bilib yo'ldosh qil

Tiling bilib tengdosh qil" va b..

"Alpomish" dostonida Hakimbek, "Tumaris", "SHiroq"rivoyatlarida Tumaris, SHiroq singari el-yurt uchun o'z hayotini qurbon qilishgacha borib etgan Jaloliddin manguberdi, Temur Malik, Sohibqiron Amir Temur singari vatanparvar, xalqparvar tarixiy shaxslar etishib chiqdi. Ularning jasoratli hayot yo'lini o'rganish hozirgi paytda yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyatga egadir. Hozir maxhalla, hashar, to'y, sayil va boshqalar ijtimoiy tarbiya manbaidir.

Ijobiy axloqiy sifatlarga erishish va salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish usullari haqida

Xalq pedagogikasida shaxsning ijobiy va salbiy axloqiy sifatlarining shakllanishi sabablari ob'ektiv ravishda ko'rsatib berilgan. Xalq bola

tarbiyasining murakkab va sharaflı ish ekanligi to'g'ri anglaydi. SHuning uchun xalqda "Bola-aziz, bola tarbiyasi undan ham aziz" deyiladi. Bu fikr g'oyatda to'g'ri. Chunki gap kelajak avlod tarbiyasi haqida borayotir. Xalq tarbiyani umr bo'yi davom etuvchi jarayon deb xisoblab, bola tarbiyasini bir lahza ham e'tiborsiz qoldirmaslikka chakiradi. Aks holda bolani qayta tarbiyalash zarur bo'ladi. Ammo, qayta tarbiyalash jarayoni ancha murakkab ish ekanligi ta'kidlanadi: "O'ttiz yil egri o'sgan daraxni bir yilda to'g'rilab bo'lmaydi".

Etnopedagogikada ko'rsatilishiga, barcha ijobiy sifatlar bolaga yoshligida singdirilishi lozim. Bunda oilaning ahamiyatga g'oyat katta. Ayniqsa, otaning yumshoq ko'ngilli, onaning erkalatishlari bola tarbiyasiga salbiy ta'sir etishi alohida ta'kidlanadi:

"Erkalatsa, onasi, taltayadi bolasi"

yoki:

"Egri mo'ridan tutun egri chiqadi".

Tarbiya jarayonida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish, bola shaxsini hurmat qilishi zarurligi ta'kidlanadi. Xalq ham hamisha: "Bolani kim erkalatsa, u o'shanga yaqin keladi,-" deydi.

Xalq pedagogikasida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda katta yoshli bolalardan foydalanish taklif etiladi. Amaliy hayotda ham oiladagi kichik yoshli bolalar katta yoshli akasi yoki opalaridan ko'proq tarbiya oladilar. Katta bolalar o'z ukalariga g'amxo'r bo'ladilar. Ular ukalariga tarbiya bera turib, o'zlarini kattalardek his qiladilar. Ularga mehnat qilish, axloqiy madaniyat ko'nikmalarini singdiradilar. SHuning uchun bosh farzand tarbiyasiga ko'proq, e'tibor berilsa, kichiklarini tarbiyalash oson kechishi ta'kidlanadi: "Kattasini tarbiya qil, kichigining o'zi o'rganadi" deyiladi.

Bolani yutuqlari uchun ortiqcha maqtash uni o'zbilarmonlikka olib kelishi ta'kidlanadi: "O'zini maqtagan axmoq, bolasini maqtagan undan ham axmoq".

Bolalikda paydo bo'lgan salbiy axloqiy sifatlarni tuzatish mumkinligi va bu uncha qiyin kechmasligi ta'kidlanadi. SHuningdek, yomon xislatlar tug'ma emas, balki o'zlashtirilgan sifatlar, noto'g'ri tarbiya oqibati ekanligi ta'kidlanadi.

Boladagi salbiy sifatlar oiladagi yoki atrof-muhitdagi salbiy omillar tufayli paydo bo'lgan bo'lsa, yomon odatni vujudga keltirgan manbalardan bolani uzoqlashtirish, manbani bartaraf etish taklif etiladi. Oilada osoyishta muhit yaratish, yaxshi do'stlar topishga ko'maklashish

tavsiya etiladi: “Do‘stingning kimligini ayt, sening kimligingni aytaman”, “Yaxshi bilan yursang etarsan murodga, Emon bilan yursang qolarsan uyatga” maqollari fikrimizning dalilidir.

O‘z-o‘zini tarbiyalash inson shaxsining shakllanishida katta ahamiyatga ega. Xalq bu borada tarbiyalashning o‘ziga xos dasturini taklif etib: “Yaxshilarga yondosh, yomonlardan uzoqlash”-deb ta’kidlaydi. “Etti o‘lchab bir kes”, “Avval o‘yla, keyin so‘zla”, “Yaxshilikni yomondan o‘rgan” kabi maqollarda mustaqil hayotda odamlar yordamida yaxshi sifatlarni egallash, yomon sifatlarni tuzatish mumkinligi ta’kidlanadi.

Etnopedagogika manbalarida yoshlar o‘z-o‘zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash vositasida eng oliy insoniy sifatlar - izzat-hurmat, kamtarlik, odillik, halollik, mehnatsevarlik, to‘g‘riso‘zlik singari odatlarini egallashi mumkinligi ta’kidlanadi.

Bolalarda aqliy va ijobiy axloqiy sifatlarning shakllanishida o‘yinlarning ahamiyati ham katta. O‘yin jarayonida bolaning bunday sifatlari rivojlanadi. Bola 3-5 yoshda predmetlar bilan, 5-7 yoshda esa bolalar va kattalar bilan o‘ynashga, rollarni bajarishga intiladi. O‘yin jarayonida u ota, ona rolini bajarishi, qo‘g‘irchoqni kiyintirish, yuvintirish, uxlatishni o‘rganadi, hayvonlar va qushlarga taqlid qilib ovoz chiqaradi, Vrach, o‘qituvchi, shofyor, sotuvchi obrazlariga kiradi. SHuning uchun o‘yin ham etnopedagogika manbasi sifatida katta tarbiyaviy kuchga ega

Ertaklarni obrazli qilib so‘zlab berish vositasida yaxshi axloqiy sifatlarga havas, yomonlariga nisbatan esa nafrat uyg‘otiladi.

Nazorat savollari:

1. Xalq tajribalarida qo‘llanilgan tarbiya metodlari qaysilar?
2. Tarixiy tajribalardan pedagogik jarayonda qanday maqsadlarda foydalaniladi?
3. Tushuntirish metodi kanday metod?
4. Na’muna, ibrat ko‘rsatish metodlari haqida gapirib bering.
5. Rag‘bat metodidan tarbiya jarayonida foydalanish yo‘llarini tushuntiring.
6. Jazolash metodidan qanday maqsadda foydalaniladi?
7. Etnopedagogika manbalarida yoshlar o‘z-o‘zini tarbiyalash va qayta tarbiyalashining qanday usullari mavjud?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. M.Ochilov «O'qituvchi odobi», Toshkent. O'qituvchi 1975-yil
3. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil
4. A.K.Munavvarov «Oila pedagogikasi» Toshkent 1994-yil
5. O'.Asqarova, M.Xayitboev, M.Nishonov " Pedagogika" T; Talqin 2008 y.

2.3. XALQ PEDAGOGIKASI VA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI.

1. **O'zbek xalqining yozma va og'zaki ijodi.**
2. **Fol'klor va fol'kloristika.**
3. **Xalq og'zaki ijodi xususiyatlari va janrlari.**
4. **Xalq prozasi va poeziyasi. qo'shiqlar, maqol va matallar.**
5. **Afsonalar va rivoyatlar, asotirlar va masallar.**
6. **Xalq ertaklarining o'ziga xos xususiyatlari.**
7. **«Avesto» yovuzlik ustidan adolat, ezgulik g'alabasi ramzi.**

Tayanch so'zlar: *Ma'rifatga intilish, etnopedagogika, genealogik, tarixiy, mantiqiy tuzilishi, og'zakichilik, vorisiylik, ijod namunalari, oilaviy-maishiy marosimlar, nafosat xususiyatlari, og'zaki ijod, xalq maqollari, dostonlar, ertak, tarbiya vositalari, tarbiyaviy imkoniyat, tarbiya maqsadi, tarbiyaviy faoliyat, afsona, rivoyat, naql, matal, ertak, latifa, mif, mitra.*

Xalq pedagogikasi fani xalq og'zaki ijodi namunalariida olg'a surilgan pedagogik g'oyalar vositasida komil insonni tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirish muammolari xususida bahs yurituvchi fandır. "Xalq pedagogikasi" va "etnopedagogika" atamaları bir xil ma'nodagi sinonim so'zlardir. SHuning uchun "Etnopedagogika" atamasi o'rnida ba'zan "Xalq pedagogikasi" ifodasi ham ishlatiladi.

Xalq pedagogikasi ilmi har bir xalqning hayotiy faoliyati, ijtimoiy taraqqiyoti jarayonida asrlar osha to'planib, avloddan-avlodga og'zaki tarzda o'tib kelgan. U xalq ommasining tarixiy va ijtimoiy tajribalari maxsuli bo'lib, hayot sinovlarida o'zini oqlagan empirik bilimlar majmuidir.

Birinchi Prezident I.A. Karimov: “Ma’rifatga intilish xalqimizning azaliy fazilatlaridan biridir”⁴,-degan edi. Ana shu fazilatning erkin ifodasini etnopedagogika manbalarida ko‘rishimiz mumkin. CHunonchi, etnopedagogikaga doir biror-bir manba yo‘qki, unda ilm, ma’rifat, ezgulik, aqliy va jismoniy komillik, ma’naviy-ahloqiy go‘zallik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, do‘stlik va boshqa sifatlar targ‘ib etilmagan bo‘lsa. Afsonalar, rivoyatlar, dostonlar, qo‘shiqlar singari manbalarda yuqorida qayd etilgan tarbiyaviy sifatlar xalqning o‘zi yaratgan qahramonlar timsolida targ‘ib etiladi.

O‘rta Osiyoda feodalizm davri (XI-XX asr boshigacha) g‘oyat ziddiyatli taraqqiyot bosqichi bo‘lib, bu davr xususiyatlari etnopedagogika manbalariga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Ammo bu davrga xos ma’lumotlar bizgacha to‘la etib kelmagan. Mavjud taraqqiotlarda ko‘rsatilishicha, eng qadimgi davrlarda miflar, rivoyatlar, aytimlar, mehnat va marosim qo‘shiqlarida pedagogik fikrlar targ‘ib etilgan. Ayniqsa, dostonchilik vujudga kelgach, kishilar ularda madh etiluvchi qahramonlarning tarbiyaviy sifatlaridan ruhiy madad, zavq olganlar. YOshlar halollik, ma’naviy va jismoniy etuklik timsolini his etganlar. Etnopedagogika manbalarining ilk yozma nusxasi O‘rta Osiyoda XII asrda (“Abu Muslim” kitobi) yozilgan. XIV asrda Amir Temur o‘z g‘olibona yurishlarini baxshilarga doston qilib kuylashni topshirgan.

Xalqimiz o‘z tarixiy-ijtimoiy taraqqiyoti mobaynida boy og‘zaki ijodiy meros yaratgan. O‘zbek folklorining barcha janrlari ya’ni miflar, afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, naqlar, latifalar, loflar, tarixiy qo‘shiqlar, termalar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar, marosim folklori va bolalar folklorining barcha janrlari, xilma-xil qo‘shiqlar, og‘zaki drama, askiya va boshqalar katta tarbiyaviy imkoniyatlarga egadirlar. Xalq folklorida ta’lim va tarbiyaga oid ilg‘or pedagogik fikrlar ilgari surilgan. Har tomonlama etuk, yuqori axloqli shaxsni shakllantirishning hamma tarkibiy qismlari, ya’ni aqliy tarbiya, ahloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya va nafosat tarbiyasiga xos bo‘lgan va tarbiya ishida qo‘llash mumkin bo‘lgan pedegogik ma’lumotlar o‘zbek folklorining sanab o‘tilgan barcha janrlarida o‘z ifodasini topgan. Masalan, xalq og‘zaki ijodining boshqa namunalaridagi singari, xalq maqollarti va ertaklarida halollik, to‘g‘rilik, yaxshilik, botirlik, sahiylik, go‘zallik, kamtarlik kabi axloqiy sifatlar yuksak baholanadi. Va aksincha, tekinxo‘rlik, egrilik, yomonlik, qo‘rqoqlik, baxillik, xunuklik,

⁴ Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi - Sh. Qurbonov vab.. Toshkent, “Sharq”, 1999. 86-b.

manmanlik singari salbiy xususiyatlar qoralanadi. Misol tariqasida bilimdonlik va ilmsizlikka oid ushbu maqollarni keltiramiz: «Bilgan o‘qir, bilmagan to‘qir», «Bildirish uchun bilish kerak», «Bilimsiz kishiga ish yo‘q, ilmsiz kishiga jiddiy ahamiyat berilgan. Xalq og‘zaki janrlarida mehnatning tarbiyaviy ahamiyati katta ekanligi qayd etiladi. Mehnat bola tarbiyasida asosiy vosita dsb qaraladi. Masalan, xalq qo‘shiqlarida mehnatsevarlik ulug‘lanadi, sifatli, ijodiy, ixlos bilan va samarali qilingan mehnatga yuksak baho beriladi. Misol tariqasida o‘zbek qizlarining mehnat tarbiyasida keng foydalanilgan kashta qo‘shiqlarini keltirish mumkin:

Bosma tiqar botirib,
Issiq suvga qotirib,
SHuning uchun botir qiz,
El ko‘rganda shoshirib,
Jimalayni tepib tikar,
Ko‘z nurina selday to‘kar.
Guli tekis bo‘lib chiqmasa,
Ko‘rgan kishi boplab so‘kar

Xalq pedagogikasiga ko‘ra yosh avlodda mehnatsevarlikni shakllantirish insonning aqliy etukligi, jismoniy salomatligi va kamoloti, axloqiy pokligi va undagi nafosat xususiyatlarini vujuga kelishi bilan bog‘liqdir. Xalq bolaning aqliy jihatdan rivojlanishiga alohida e‘tibor bergan. O‘tmishda o‘zbek xalqi hayot tarzining ifodasi sifatida tematik jihatdan g‘oyat boy va rang-barang bo‘lgan topishmoqlar yaratilgan bo‘lib, xalq og‘zaki ijodining bu namunasi bolaning aqliy tarbiyasida keng qo‘llanilgan. Topishmoqlar xalqimiz ijtimoiy-maishiy turmushining, yashaab turgan hudud tabiatining, jo‘g‘rofiyasiniig va umuman bizni o‘rab turgan olamning barcha sohalarini qampab olgan. Demak, topishmoqlarning nafaqat tarbiyaviy, balki didaktik imkoniyatlari ham katta. Ulardan milliy maktabda ta‘lim mazmunini milliylashtirishda foydalanish mumkin. Masalan, canoq sonlar ishtirok etadigan o‘zbek topishmoqlari matematik talimni milliylashtirishda juda qo‘l keladi. Bunday topishmoqlarda narsa yoki hodisalar sanoq sonlar yordamida jumboqlanadilar. Ya‘ni ular orasidagi o‘xshaishlik hisobga olinadi. SHunday ekan, jumboqni echishda o‘quvchilar tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, narsa va hodisalarni o‘zaro bog‘lagan holda tekshirib, so‘ngra xulosa chiqarish (sintez qilish) kabi mantiqiy operasiyalarni bajaradilar. Topishmoqlar vositisida beriladigan matematik bilimlar hayot bilan bog‘liq, amaliy yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Misol uchun ushbu topishmoqni keltiramiz:

Bir daraxtda o'n ikki shoxa,

Hap shoxada o'ttiz yaproq.

Yaproqning bir yoni qora, bir yoni oq.

Javobi: bir yil, o'n ikki oy va o'ttiz kecha kundo'z.

Xalq og'zaki ijodida jismoniy tarbiya g'oyalari ham keng o'rin olgan. Xalq azaldan yoshlarning sog'lom, epchil va baquvvat bo'lib o'sishiga doimo e'tibor berib kelgan. Xalqda jismoniy barkamollik, vatan himoyasi va mardlik tushunchalari bilan chambarchas bog'lanib kelgan. Navoiyning «Farhod va SHirin» dostonidagi Farhod obrazi so'zimizga dalil bo'la oladi. Ushbu obraz orqali jismonan kamolotga erishgan, mard va pahlavon inson shunday tasvirlanadli:

Ajabdur uch yoshida ko'zga atfol,

Nechukkim o'n yoshida o'zga atfol,

Qolib bu ishda el hayroni oning,

Spehru mehr sargardoni oning.

Ya'ni, Farhod juda aqlli, zehnli bola bo'lib o'sadi, zo'r havas bilan ilm egallaydi, ammo o'qib ilm olish bilangina cheklanib qolmaydi. U jismoniy va harbiy mashg'ulotlar bilan ham shug'ullanib, chiniqa boshlaydi. 10 yoshida unda 20 yashar yigitning kuch-quvvati bo'ladi. U o'zining aqli va jismoniy mahorati bilan kishilarni hayratda qoldiradi. Farhod o'z ilmi, kuch-quvvati va hunarini ommaning manfaati uchun sarflaydi.

O'zbek qahramonlik dostonlaridagi obrazlar xalq pedagogikasida bolaning jismoniy va vatanparvarlik tarbiyasida qo'llanilib kelingan. Jumladan, Alpomish, Rustamxon obrazlarida jismoniy kamolotga erishgan, vatan himoyasiga tayyor, uning uchun jang qilishga shay kishilar gavdalantirilgan. Qahramonlik eposlaridagi ajoyib - g'aroyiblik, qiziqarlilik yoshlarni doimo o'ziga jalb etib kelgan va muxim tarbiya manbai bo'lib xizmat qilgan.

Bolalarning nafosat tarbiyasi xalq nazaridan chetda qolmagan. O'zbek xalqi boshka xalqlar qatori yoshlarni san'atning turli xillariga o'rgatib kelgan, ularni san'at orqali tarbiyalagan. Xalq og'zaki ijodining namunalari bo'lgan va xalq yig'inlarida aytilib kelingan qo'shiqlar, dostonlar, askiyalar yoshlarda san'at sohasidagi nafosat ehtiyojlarini shakllantirishga, ularda xalq badiiy qadriyatlarini o'rganishga intilishni tarbiyalashda ulkan hicca qo'shganlar. Masalan, o'zlarining badiiy jihatlarini bilan diqqatga sazovor bo'lgan o'zbek xalq lirik qo'shiklari yoshlarning nafosat tarbiyasida muhiy rol o'ynaydilar. Hayottda

go‘zallikni his qilish g‘oyasi bilan sug‘orilgan quyidagi lirik qo‘shiq misolida fikrimizni dalillashimiz mumkin:

Yorim keladi yashnab,
Zar koqilini tashlab.
Xipcha belini ushlab,
Shakar labini tishlab.

“Maqol” atamasi arabcha “kavlun” – gapirmoq, aytmoq so‘zlaridan olingan bo‘lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo‘nda xulosalarini ifodalaydi. Ularda fikr aniq, muayyan mantiqiy izchillikda, ba‘zan to‘g‘ri, ba‘zan ko‘chma ma’noda ifodalanadi.

Maqolda ifodalangan pedagogik g‘oyalar alohida shaxsgagina emas, balki keng xalq ommasiga qaratilgan bo‘ladi. Unda hayotiy tajribada sinalgan pedagogik fikrlar bayon qilinadi. U o‘z shakliga ko‘ra ixcham, mukammal, lekin ommabop bo‘ladi. Shuningdek, maqollar xalq pedagogik tafakkuri yo‘nalishlarini, uning pedagogik madaniyatini, ma’naviy-axloqiy e’tiqodini, turmush va mehnat mezonlarini, sevgi va nafratini, orzu va intilishini ifodalaydi. SHuning uchun ham L.N. Tolstoy: “Har bir maqolda men shu maqolni yaratgan xalq siymosini ko‘raman”, -degan edi. Xalq maqollari mehnat jarayonida yaratilganligi tufayli unda mehnat mavzusi etakchilik qiladi.

Mehnatga muhabbat, hurmat ulug‘lanuvchi maqollarda dangasalik qoralanadi: Betashvish bosh qayda, mehnatsiz osh qayda; Dangasaning kosasi oqarmas; Ishyoqmasga it boqmas ...

Vatanparvarlik, dushmanga qarshi nafrat targ‘ib etiladi: Bo‘lbo‘l chamanni sevar, odam – Vatanni; Vatan gadosi – kafan gadosi; Ona yurtning omon bo‘lsa, rangi ro‘ying somon bo‘lmas ...

Botirlik, saxiylik, adolat, insof qadrlanadi: Arslon izidan qaytmas, yigit so‘zidan; erni nomus o‘ldiradi; Botirdan yov qo‘rqar; Yo‘lga chiqsang, yo‘ldoshli chiq! ...

Ilmni egallash targ‘ib etiladi: Ilm – aql chirog‘i; Ilm ko‘p, umr oz, zarurini o‘rgan; Kitob – bilim manbai ...

Topishmoq – deb, bir-biriga o‘xshash ikki predmetdan jumboq yasilib, ikkinchisiga xos o‘xshash belgilar asosida uni topishga mo‘ljallangan she’riy yoki nasriy topshiriqqa aytiladi. Masalan: “Bir parcha patir, olamga tatir” topishmog‘ida eng to‘yimli ozuqa – patir “Oy” ga o‘xshatilgan. Oy ham go‘zal, tunda olamni munavvar qiladi.

Avvalo shuni aytish kerakki, bizgacha etib kelgan maqollar, matallar, qo‘shiqlar, afsonalar, rivoyatlar, ertak va dostonlarda bolalarga xat-savod, ilm o‘rganishga oid qarashlar ifodalangan. Xususan, ijtimoiy

hayotda savodxonlik va dunyoviy bilimlarni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj, qiziqishlarning tobora o'sib borishi, xalq donishmandlari tomonidan ilmni ardoqlashga, yoshlarni ilimli bo'lishga dav'at etish, undashga qaratilgan pand-nasixatlar yaratishga sabab bo'lganligini quyidagi maqollardan aniq ko'rishimiz mumkin:

Bilim baxt keltirar.
Bilimli kishi o'zar,
Bilimsiz kishi to'zar.
Ilm-aql chirog'i.
Ilmi yo'qning ko'zi yumuq.
Ilmi hikmat suvni yondirar.
Ilm olish-igna bilan,
Quduq qazish bilan teng.
Ilmni mehnatsiz egallab bo'lmaydi.
Olim bo'lsang olam seniki.
Piring kuchli bo'lgancha,
Biliming kuchli bo'lsin.
O'qishning erta-kechi bo'lmas.
O'qigan o'g'il-otadan ulug'.
O'qish-jafoli, keti vafoli....⁵

Demak, xalq maqollarida talqin etilganidek, inson egallashi kerak bo'lgan boyliklar ichida eng zarur, muhimi, foydalisi va eng **sharaflisi – ilmdir**. Ilm bamisoli xazinalar eshigini ochadigan kalitdir. Zero, dunyodagi har qanday muammo ilm, aql-idrok va tafakkur yordamida echiladi.

Ilmga hech bir inson zoti birdaniga erishgan emas va erisha ham olmaydi. Inson zoti onasidan dono-yu donishmand bo'lib tug'ilmaydi. SHu bois boladagi bilim, odob-axloq olam, tabat va jamiyat haqidagi barcha tushuncha va tasavvurlar, dunyoqarash va bilimlar amaliy faoliyat jarayonida, xilma-xil ertaklar, dostonlar, badiy, tarixiy, siyosiy, falsafiy, iqtisodiy, huquqiy kitoblar, darsliklarni o'qib-o'rganish, mutolaa qilish, hayotdan saboq olish, ustozu muallimlardan ta'lim olish jarayonida hosil bo'ladi, rivojlanib, boyib, takomillashib boradi.

Marosim folklori, qo'shiqlar, dostonlar, og'zaki drama va askiyalar tizimining pedagogik ahamiyati

⁵ O'zbek xalq maqollari. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989, 139-147-betlar.

Insonga sogʻliq, toʻkin-sochinlik tila sh, uning hayotidagi biror muhim sanani nishonlash maqsadida oʻtkaziladigan, anʼanaga aylanib qolgan harakatlar marosim deyiladi. Marosimlarning mavsumiy va oilaviy-maishiy marosim turlari mavjud.

Mavsumiy marosimlar bahorgi, yozgi, koʻzgi, qishki marosimlar kiradi. Ular ham turlarga boʻlinadi. Jumladan, bahorgi mavsumiy marosimlarga: loy tutish, shox moylar (dalaga qoʻsh chiqarish), navroʻz, yomgʻir chaqirish, “Sust xotin” (“Avesto” da madh etilgan) marosimlari kirgan. Chunonchi:

*Havolarni yogʻdirgan, Sust xotin,
Bugʻdoylarni boʻldirgan, Sust xotin.
Osmondan tomchi tashlab, Sust xotin,
Elu yurtini toʻydirgin, Sust xotin...*

Yozgi marosimlar: “Choy momo” (SHamol ona demakdir, unda shamolda mevalarni toʻqilishdan saqlashga undalgan), va boshqalar.

Oilaviy-maishiy marosimlar jumlasiga toʻy, (beshik) toʻyi, sunnat toʻyi, nikoh toʻyi, kelin salom, motam marosimi, yigʻi-yoʻqlovlar va boshqalarda koʻzda tutilgan kishining tarbiyaviy sifatlari ulugʻlangan, insoniyat qadr-qimmatini yuqori koʻtarilgan, insonparvarlik, yoshlarda ularga havas, hurmat uygʻotishga undalgan.

Qoʻshiqlar – voqelikni yakka shaxs kechinmalari orqali aks ettiradi. “Qoʻshiq” – turkiy “qoʻshmoq” soʻzidan olingan boʻlib, misraga misrani qoʻshib kuylash, aytish maʼnolarini anglatadi.

Qoʻshiqlarda xalq maʼnaviyati qudrati, irodasi ifodalanadi. U kishilarni ruhan tetiklikka, jasoratga, mehnatsevarlikka, vatanparvarlikka, doʻstlikka, sevgi sadoqatga chorlaydi. Xalq qoʻshiqlarining mehnat qoʻshiqlari (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik), lirik qoʻshiqlar, tarixiy qoʻshiqlar, termalar singari turlari mavjud.

Doston – qissa, hikoya, taʼrif, sargoʻzasht maʼnolarini anglatadi. U keng tarqalgan etnopedagogik janr boʻlib, xalqning maʼnaviy-maishiy qiyofasi, kurashi, axloqiy-estetik qarashlari, adolat, ozodlik, tinchlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, doʻstlik kabi tarbiyaviy sifatlarni targʻib etadi. Dostonlarda komil shaxs tarbiyaviy sifatlari umumlashgan holda beriladi. Oliy insoniy sifatlarni boʻrttiriladi. SHuning uchun tinglovchida doston qahramonlaridan oʻrnak olish hissi tugʻiladi. Dostonlarni baxshilar kuylashadi. “Baxshi” moʻgʻulcha va buryatcha “baxsha”,

“bag‘sha” so‘zlaridan olingan bo‘lib, “ustod” , “ma‘rifatchi” degan ma‘nolarni anglatadi.

Og‘zaki drama – etnopedagogika yo‘nalishidagi ijodning mustaqil turi bo‘lib, qadim zamonlarda vujudga kelgan. U xalq ongi, axloqiy mezonlari, estetik didini tarbiyalashga xizmat qiladi. Og‘zaki dramada tomosha ko‘rsatish bahonasida hayot qiyinchiliklari, sinfiy munosabatlar fosh qilingan, tomoshabinda zarur tarbiyaviy sifatlarni tarbiyalashga xizmat qilgan.

Og‘zaki dramani qiziqchilar, askiyabozlar, masharabozlar satirik uslubda ijro etishgan. Ularda ochko‘zlik, ko‘zbo‘yamachilik, zulm, adolatsizlik, zo‘ravonlik, bo‘zuqlik kabi salbiy axloqiy sifatlar hajv va engil kulgi ostida tanqid qilingan.

Askiya – arabcha “zakiy” so‘zidan olingan bo‘lib, “so‘zamol”, “o‘tkir”, “zehnli” degan ma‘nolarni anglatadi. Askiya – so‘z o‘yini yoki hozirjavoblar musobaqasidir. Askiyaning payrov turida “Bo‘lasizmi”, “O‘xshatdim”, “Gulmisiz, rayhonmisiz, jambilmisiz” kabi turlari mavjud. Ularda kishilarning salbiy xislatlari achchiq kulgi vositasida tanqid (mashara) qilinadi. Askiya ko‘pincha to‘y, sayil, marosimlarda uyushtiriladi. Askiya Farg‘ona vodiysida keng tarqalgan bo‘lib, u kishiga estetik zavq berish bilan birga did-farosat, aql-zakovat, sezgirlik, topqirlik, hozirjavoblik sifatlarini tarbiyalaydi. Insonni izza qilish vositasida o‘z-o‘zini tarbiyalashga undaydi.

O‘zbek xalqining har bir avlodi xalq ommasining bir necha asrlar mobaynida to‘plagan tarbiya an‘analarini bolani hayotga va mehnatga tayyorlashda qo‘llab kelgan. Ya‘ni, xalq pedagogikasining imkoniyatlaridan amalda foydalangan. Bizning oldimizda esa zamonaviy o‘zbek maktabi o‘quv-tarbiya jarayonida milliy tarbiya madaniyatini qo‘llash uchun ularning imkoniyatlarini aniqlash masalasi taribdi . Xalq pedagogikasining tarbiya ishini amalga oshirishdagi imkoniyatlari deganda nima tushuniladi ?

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari deganda xalq tarbiya tarjibasidan joy olgan empirik pedagogik bilimlar, ma‘lumotlar, malakalar va ko‘nikmalarning zamonaviy maktab va oila tarbiyaviy sistemasida bolalar va o‘quvchi yoshlarni tarbiyalash maqsad va vazifalarni hal etish zarurligi tushuniladi .

Masalan, O‘zbek xalq maqollarining tarbiyaviy imkoniyatlari maktabda tarbiyaning asosiy maqsadidan kelib chiqadi. Tarbiyaning asosiy maqsadi –har tomonlama etuk insonni shakllantirish .Uning tarkibiy qismlari esa rivojlangan va shakllanib kelayotgan shaxsning

aqliy, jismoniy, axloqiy mehnat va nafosat tarbiyalaridir. Maqollar esa, tarbiyaviy jarayonda shaxsni shakllantirishning sanab o'tilgan tarkibiy qismlarini amalga oshirishda qulay shart-sharoit yarata oladi.

Jumladan, xalq maqollaridan aqliy tarbiyaga oid, jismoniy tarbiyaga xos, axloqiy, mehnat va nafosat tarbiyalariga taalluqli o'nlab namunalarni tanlab olish mumkin. Ular esa o'qitishda, sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyatida va maktabdan tashqari ishida yuqorida keltirilgan shaxsni shakllantirishning o'zaro bog'liq bo'lgan barcha yunalishdarni amalga oshirish uchun lozim bo'lgan tadbirlarda keng qo'llanilishi mumkin.

Xususan, o'quv jarayonida yoki sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlariga murojaat etish mumkin.

O'qituvchi xalq tarbiya an'analari imkoniyatlarini aniqlashda darsning maqsadlariga e'tibor beriladi. Ya'ni «O'zbek xalq maqollari» mavzusidagi darsning qo'yidagi maqsad va vazifalarni ajratib ko'rsatish mumkin. Xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishtirish, maqollarni o'rgatish va ular haqida tasavvur xosil qilish; maqollarning mazmunidan foydalanib, o'quvchilarni mehnatsevarlikka, kamtar va odobli bo'lishga, o'zidan kattalarni hurmat qilishga undash; xalq og'zaki ijodi namunalarni to'plash va ularni asrashga chaqirish. Keltirilgan maqsad va vazifalarni hal etishga imkon beruvchi o'zbek xalq maqollari tanlab olinadi va bo'lar xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlarini tashqil etadi. Xalq og'zaki ijodida bolalarni bosiqlikka, sofdillikka, oddiylikka undash bilan birga, ulardagi gerdayish, ichi qoralik, chaqimchilik va boshqa salbiy sifatlar qoralangan.

«Manamanlik qilma, netarsan, obro'yingdan ketarsan», «Sen o'zingni maqtama, seni birovlar maqtasin», «Egilgan boshni qilich kesmas», «Mevali daraxtning mevasi qanchalik ko'p bo'lsa, uning boshi shunchalik past egiladi», «Birovga go'r qazisang, o'zing yiqilasan», «Ko'rpangga qarab oyoq o'zat» singari xalq maqollarida pand-nasihat ifoda etilgan.

Ko'plab maqol va matallarda bilimli bo'lish ulug'lanadi, bilimsizlik qoralanadi. «Bilagi zo'r birni yiqar, bilimi zo'r mingni yiqar», «Ilmi yo'qning ko'zi yumuq», «Ilmsiz bir yashar, ilmi ming yashar», «Ko'p o'qigan ko'p bilar», «Olim bo'lsang, olam senniki», «O'qigan o'g'il otaday ulug' va xokoza

O'git va nasihat xalq og'zaki ijodida bolalarda insoniy fazilatlarni tarbiyalab etishtirishda eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biridir.

Avvalo kishilarni kishi tomonidan qadrlanishi kishilik burchini anglash, halol va rostguy bo'lish, yaxshilik haqida teran fikr yuritilgan xalq maqollari asosan pand-nasihat, maslahat istak va buyruq shaklida ishlatiladi.

Masalan :

Yomonning yaxshisi bo'lguncha ,
Yaxshining yomoni bo'l!

Birovga o'lim tilaguncha,
O'zingga umr tila.

Qadrlasang qadring oshar,
Qadrsizdan hamma kochar .

Sen o'zingni maqtama,
Seni birovlar maqtasin.

Joy berganga joy ber,
Jon berganga -jon.

Kabi maqollar tinglovchilarga nisbatan o'git-nasihat shaklida aytilgandir.

Bolalarni insoniylik ruhida tarbiyalashda qo'llaniladigan eng karakterli shakllardan biri, xalq donishmandlarining axloq-odob yuzasidan aytiladigan hikmatli so'zlari-maqollarini u yoki bu ertak orqali hal qilinishi kerak bo'lgan muammo sifatida ishlatilishidir. Ya'ni odob-axloq masalalariga bag'ishlangan xalq maqollarining masalalariga bag'ishlangan xalq maqollarining naqadar hayotiy haqiqat ekanligini ma'lum ertak mazmuni orqali ochib berilishidir.

Masalan, bir ertakda ota bolasini mehnat qilishga oltin va'da qilib qiziqtiradi, o'zining shaxsiy namunasi bilan hunarning foydali, afzalliklarini hikoya qilish orqali hayotga tayyorlaydi, tarbiyalaydi.

Namuna sifatida qo'yidagi ertaklarni tahlil qilaylik. Bir kambag'al o'limi oldidan o'zining uch o'g'lini chaqirib, uzum ishkamlaridan birining tagiga oltin ko'mganligini eslay olmasligini

aytibdi. Agar bolalari oltinlarni topib olishsa, boyib ketishlarini uqtiribdi va olamdan o'tibdi. Aka-ukalar ota o'limidan keyin oltin topish ilinjida zudlik bilan bir necha kun davomida bog'ni boshdan opa boshlashibdi .

Ular qancha chuqur kavlashmasin, oltinni topisha olmabdi. YAxshi chopilgan er va uzumzor kelgusi yili juda katta hosil beribdi. Hosilni vaqtida terib, sotgan aka-ukalar tezda boyib ketishibdi. SHunda ular, ota uzumzolarga oltin ko'mmaganliklarini, shu hiylasi bilan boqqa yaxshi qarash, parvarishlash lozimligini, halol mehnat qilishlari kerakligini aytganini faxmlab olishibdi .

Jumladan, «Zolim podshoh», «Qari bilganini pari bilmas», «Eshonim deb eshagimdan ayrildim» ertagida , «Er-xotin qo'sh ho'kiz», «Maslaxatli ish bitar, bemaslaxat ish boshga etar» kabi maqollar o'git-nasihat yo'sinida uqtiriladi .

Demak, xalq og'zaki ijodida insoniylikni tarbiyalash haqidagi o'git-nasihatlarini maqollar orqali o'qtirilishi bilan birga ayrim ertaklarda axloq va odob yuzasidan aytilgan maqollarning mazmuni obrazli bayon qilib berilishi orqali ham o'sha maqollarni hayotiy haqiqat ekanligi uqtiriladi .

Ko'pchilik ertak va dostonlarda ota-ona va keksalarning turmush tajribalarini ifodalash bilan birga yoshlarni unga bevosita amal qilishlariga undaydigan maslahat va pand-nasihatlar shakli ham asosiy o'rinlardan birini egallaydi .

Masalan, Ro'zivoy bilan Munavvar chehra» ertagida og'ir ahvolda qolgan Ro'zivoy tirikchilik yo'lini axtarib safarga jo'namoqchi bo'lad . Onasini zo'rg'a ko'ndiradi. Onasi bolasiga ijozat bera turib: «Xo'p bolam, aqlu-hushing joyida bo'lsin, borgan eringda beadabchilik qilma, katta-kichikni farqiga borsang obro' topasan» deb nasihat qiladi .

Masalan, « Sen ham bo'lursan mendek» ertagini ko'raylik. «Rasul ota to'qson yoshdan oshib, asablari bo'shashib, kuch-quvvatdan qolgan kezlari. Unga qanday idishda ovqat bersalar ham qo'llari bilan tuta olmay tushirib sindira beradi. Kelin o'ta xasislik bilan cholni ranjitadi, o'g'liga shikoyat qiladi. Nihoyat o'g'il yog'ochdan yo'nib otasi uchun maxsus yog'och kosa qilib beradi. Chol faqat shu kosadagina ovqatlanadigan bo'lib qoladi. Bu ahvol oiladagi to'rt yashar nabirasiga qattiq ta'sir qiladi . Bir kuni ertalab otasi ishga ketayotsa bola qo'liga pichoq olib , ha deb bir yog'ochni o'ynayotgan emish. Shunda otasi:

-Nima qilayapsan, o'g'lim ? –deb so'rasa . Bolasi :

- Siz qariganingizda buvamga o'xshab ovqat eydigan yog'och kosa qilayapman, -deb javob beradi.

Bolaning javobi otaga qattiq ta'sir qilibdi. Qilmishidan pushaymon bo'libdi. Yogoch kosani chini idishlar bilan almashtiribdi.

Demak, ota-ona va oiladagi kattalarning ijobiy fe'l-atvor va hatti harakatlari shu oiladagi bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi yosh bolalar, o'z tabiatlariga ko'ra, ko'pincha kattalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladilar Masalan, yana bir ertak misolida «Usta Nishon» ertagida: «Oq bo'loq» qishlog'ida yashovchi xalq «Oq bo'loq» ko'li atrofida yashasa ham suvdan bahramand bo'la olmas edilar. Qo'shni qishloqlik usta Yo'ldoshning o'g'li usta Nishon «Oq bo'loq» qishlog'iga keladi va xalq kuchi bilan katta charxpalak quradi . Qishloqda Yana suvga ma'murchilik boshlanadi.Usta Nishon ham shu qishloqda yashab qoladi. Xalq uni juda sevib hurmat qiladi.O'z farzandlaridek g'amxurlik qilishadi. Biroq ko'p o'tmay otasi chaqirtiradi. U ketish uchun xalqdan ijozat so'raydi. Qishloqning katta-kichik hamma odamlari yig'ilib keladi .SHunda usta Nishon xalqqa qarab: «Otalar, akalar, ukalar, men arzimagan sabab bilan sizning qishlog'ingizga keldim. To'zlaringizni ichdim, izzat-hurmatingizni ko'rdim. Meni dehqonchilik qilishga, bog' tutishga o'rgatdilaringiz. Sizlardan men juda xursandman. Endi menga ruxsat bersalaringiz o'z qishlog'imga, ota-onam oldiga ketsam. Sizlardan oq fotixa so'rayman» debdi. Senda qishloq keksalari : «O'g'lim , biz sizdan juda xursandmiz, bizning mushkulimizni oson qildingiz, suvga serob qildingiz, bog'-rog'larimiz qayta ko'kardi, sizdan hech yomonlik ko'rmadik. otangiz chaqirtirgan ekan ilojimiz qancha. Ota-onangizning odiga boring, bola-chaqali bo'ling. Otangizga, volidangizga bizdan duo deng» - deb javob beradilar.

Bundan tashqari xalq og'zaki ijodining boshqa namunalaridagi singari, xalq maqollari va ertaklarida halollik, to'g'rilik, yaxshilik, botirlik, saxiylik, go'zallik, kamtarlik kabi axloqiy sifatlar yuksak baholanadi. Va aksincha, tekinxurlik, egrilik, yomonlik, qo'rqqoqlik, baxshilik, xunuklik , manmanlik singari salbiy xususiyatlar qoralanadi .

Misol tariqasida bilimdonlik va ilmsizlikka oid Ushbu maqollarni keltiramiz:

«Bilgan o'kir, bilmagan to'qir», «Bildirish uchun bilish kerak», «Bilimsiz kishiga ish yo'q, ilmsiz kishiga Osh yo'q», «Farxod va shirin», « Uch o'g'il», «Aql va oltin» ertaklarida ilm-xunar ulug'lansa, «Etti axmoq», «Kuygan chol», «Soqi mumsiq bilan Boqi mumsiq» kabi ertaklarda savodsizlik , axmoqlik , fahmsizlik kabi illatlar kulgi ostiga olingan .

Xalq tasavvurida olim bo'lishga nisbatan odam bo'lish mushkuldir . SHu sababli qadimdan insoniylik yosh avlodni go'zal axloqli qilib tarbiyalashda asosiy mezon hisoblangan va u tarbiyaning asosi sifatida hozir ham davom ettirilmoqda .

Afsona – arabcha so'z bo'lib, sargo'zasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi. Afsonada xalq orzusidagi qahramonlar vositasida dushmanlarni, tabiat stixiyalarini daf etishga mifologik obrazlar yordamida erishiladi. Ular o'quvchini ushbu qahramonlarga o'xshashga, ularga xos tarbiyaviy sifatlarni egallashga undaydi.

Rivoyat – hayotiy voqealarni hayotiy uydirmalar vositasida aks ettiruvchi etnopedagogik manba bo'lib, unda tarixiy voqealar, ayrim shaxslar va geografik joy bilan bog'liq voqealar, ularning bunyod yoki vayron etilishi hikoya qilinadi. Rivoyat o'quvchida Vatanga, ajdodlarga, xalqqa muhabbat, zulmga nafrat, do'stlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, ma'naviy va jismoniy kamolotga intilish hissini uyg'otadi.

Naql – axloqiy-didaktik vazifani bajaruvchi, axloqiy sifatlarni fikrlash qobiliyatini o'stirishga qaratilgan etnopedagogik janrdir. Masalan: “Ko'rpangga qarab oyoq o'zat”, “Har kim qilsa o'ziga”, “Odam-odam bilan tirik”, “Qaqillashi biznikida, tuxum qilishi qo'shninikida” kabi.

Naqllarda salbiy-tarbiyaviy sifatlarga ijobiy-tarbiyaviy sifatlarni qarshi qo'yiladi. Garchi, To'g'rivoy (YAxshivoy, Soddavoy) yo'lda egrivoy (Ayyorvoy, YOmonvoy) ga aldanib qolsada, keyinchalik sehrli yordamchilar tufayli u g'alaba qilib, murodiga etadi. Egrivoy esa misi chiqib, sharmanda bo'ladi.

Naqllarda yashirin holda tarbiyaviy o'gitlar ifodalanib, nihoyasida qissadan hissa chiqariladi.

Ertak – qadimgi turkcha “Etuk” (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi. Ertak – Surxon, Qashqa, Farg'ona vohasi, Samarqandda “matal”, Xorazmda “varsaqi”, Toshkent atrofida “cho'pchak” deb ataladi.

Ertaklarda mo‘‘jiza yoki sargo‘zasht ma‘lum voqea-hodisalarni hayot bilan bog‘lab, haqiqat, ozodlik, to‘g‘rilik, odamiylik, olijanoblik g‘oyalarini targ‘ib etadi. SHuning uchun ular bolani o‘ziga ko‘proq jalb etadi. Ertaklar ham didaktik, ham tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Jumladan: “Chol bilan kampir”, “Bo‘lbo‘ligo‘yo”, “Ur to‘qmoq”, “Uch og‘a-ini botirlar”, “Bo‘ri bilan qo‘zichoq”, “Baxtli kal” singari ertaklar shular jumlasidandir. Ertaklarning hayvonlar, qushlar haqidagi turlari, mitti polvonlar (“No‘xatvoy”, “Quloqvoy”, “Handalak polvon”, “YApaloqqolvon” ...) haqidagi turlari, bir yoki ikki epizodli satirik ifoda vositasida salbiy tarbiyaviy sifatlarni tanqid, mashara qiluvchi etnopedagogika turidir. O‘zbeklarda latif qaytarish, so‘zga chechanlik musobaqasi shaklida o‘tkaziladi. mavjud.

Latifa arabcha – latif, mayin, lutf demakdir. Latifa satira va yumorga asoslangan bo‘lib

Xalq latifalarining tipik qahramoni Nasriddin afandi hisoblanadi. U latifalarda o‘ta aqlli, noziktabiat, insonparvar, mehnatsevar kishi sifatida salbiy axloqiy sifatli kishilarni mashara qiladi. Zaharxanda kulgi, kinoya, kesatiq, xazil-mutoyiba vositasida yomonliklarni bartaraf qiladi.

Lof – mustaqil etnopedagogik tur bo‘lib, ularda notabiiy voqealar, salbiy xislatlar tanqid ostiga olinadi. Loflar mubolag‘ali epizodga mantiqiy mos javoburushi yillarida dushmanga nisbatan nafrat ruhida xalq qo‘shiqlari yaratildi. Ularda qahramonlikka chorlovchi ruh ustun darajada edi:

Mening yorim qahramon

Dushmanga bermas omon.

Bosqinchi fashistlarni,

Qilar er bilan yakson .

Qayta tiklash, tinchlik yillarida mehnat tarbiyasini targ‘ib etuvchi, kushiklar tugildi:

Ishlov berdik bo‘z erlarga bog‘ bo‘ldi,

CHigit ekdik, “oq oltin” dan tog‘ bo‘ldi.

Kuch ayamay mehnat qildik, tolmadik,

To‘kkan terdan rohat, vaqtlar chog‘ bo‘ldi. va b..

Porloq kelajakka umid ko‘zi bilan boqqan ajdodlarimiz inson qobiliyati va qudratini ideallashtiruvchi mifologik obrazlarni yaratgan. Mifologik obazlarning ilk namunalari qadimiy mif va afsonalarda o‘z aksini topgan.

Mif grekcha “myfhos”-so‘z, rivoyat so‘zidan olingan bo‘lib, dunyoning paydo bo‘lishi, tabiat hodisalari, xudolar, afsonaviy

pahlavonlar; goh inson, goh jonzod qiyofasidagi zulmkor dushmanlar haqidagi to'qima afsonalardir. Mifologiya - miflarni o'rganuvchi fan bo'lib, u ibtidoiy insonning tabiat sirlarini bilishga intilishi tufayli vujudga kelgan.

Insonning tabiat stixiyalariga qarshi kurashdagi ojizligi (bo'ron, sel, zilzila, dovul...) tufayli ularga qarshi kurasha oluvchi g'ayritabiiy obrazlar yaratishga ehtiyoj tugilgan. Natijada yaxshilik va yomonlik haqidagi mifologik tasavvurlar paydo bo'lgan. Olam haqidagi bunday ibtidoiy miflar ta'sirida osmon, oy, quyosh va turli hayvonlar, xudolar, g'ayritabiiy pahlavonlar haqidagi miflar vujudga keldi. Hayvonlar va tabiat stixiyalariga qarshi kurashga qaratilgan (so'z kuchi, afsun "avrash" vositasida ularga ta'sir etish tufayli, yovo'z kuchlarga teng keladigan qurol inson ixtiyorida bo'lmagan bir paytda) miflar yaratildi. Ko'rinib turibdiki, miflar insonga osoyishta yashash, yovo'z kuchlarni engishga ko'maklashuvchi orzular ifodasidir.

Miflarda yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xudbinlik, yorug'lik va zulmat orasidagi kurash jarayoni tasvirlanadi. Komil insonlar hamisha yaxshilik, go'zallik, yorug'likning tantana qilishi ko'maklashadi. Aniqroq aytilganda, miflarni o'qigan o'quvchi ijobiy qahramonlarning tarafdoriga aylanadi. "Avesto" da yaxshilik – Axura Mazda, yomonlik – Axriman qiyofasida namoyon bo'ladi. Kitob g'oyasiga ko'ra barcha hodisalar (tabiat va jamiyatdagi) ana shu ikki yaratuvchining o'zaro kurashidan kelib chiqadi.

Mitra – quyosh va yorug'lik xudosi, Noxit – obodonlik, farovonlik xudosi, Xumo – baxt, tole xudosi va boshqa yaxshilik tantanasiga ko'maklashadi. Yomonlik kuchlari: ajdar, dev, jin, yalmog'iz va boshqa mifologik obrazlarda tasvirlangan. Shuningdek, Kayumars va Jamshid haqidagi miflar ham O'rta Osiyoda qadimdan tarqalgan. Uning turli variantlari mavjud ("Avesto" da, "Qadim xalqlardan qolgan yodgorliklar" da, "SHohnoma" da va b.) Kayumars "G'iyosul lug'at" da Govmard (inson - buqa) deb ta'riflanib, Amudaryo bo'yida yashagan, bo'yi daryoning narigi betiga etgan va hokazo

Miflardagi ijobiy obrazlar xalq manfaati uchun, adolat, go'zallik uchun kurashadi. Kishilarga hayotda, kurashda yordam beradi. Ularga oliy insoniy sifatlarda o'rnak ko'rsatadi, kasb-kor o'rgatadi. Demak, miflarda xalq ommasining ilk pedagogik tafakkuri o'z ifodasini topgan, deyish mumkin.

Jamshid haqidagi mif O'rta Osiyo va eronda keng tarqalgan bo'lib, unda Jamshid najotkor qahramon sifatida ko'rsatilgan ("Avesto" da).

Jamshid adolatli podsho bo‘lib, uning ming yillik shohlik davrida qahraton sovuq, jazirama issiq, kasalliklar va o‘lim kamaya borgan. Uning erida mollar va odamlar ko‘paya borgach, u erni uch marta ko‘paytiradi, chorva va qushlarni ham ko‘paytiradi. Ammo, to‘satdan qahraton qish, toshqin boshlanadi. Odamlarni qutqarish uchun Jamshid (yima) ariqlar ochadi. Bu afsona A. Navoiyning “Mulki Ajam”, Firdavsiyning “Shohnoma” asarlarida tasvirlangan. Bunday mifologik obrazlar keyinchalik ertak va dostonlarda rivojlantirildi.

“Odami Od” hikoyasida Nuh payg‘ambar bo‘yi bo‘lutga etadigan usta yordamida chinordan kema yasatib, odamlarni kemaga o‘tqazib, o‘zi kemani torta ketibdi (“Od” – fors-tojikcha “ulkan odam”). “Er Xubbi” mifi ham insonga g‘amxo‘rlik timsolidagi etnopedagogik asardir. U Xorazm va Farg‘onada keng tarqalgan. Xubbi insonparvar, daryoning hokimi, Amudaryoda 700 yil yashagan va bu davrda daryoga jinlar yaqinlasha olmagan. Jamshid taxtga o‘tirishi bilan u dom-daraksiz g‘oyib bo‘lgan. Bundan Xubbinin opasi aza tutgan, u bilan birga daryo, tog‘u-toshlar, qushlar, hayvonlar, odamlar, osmonda farishtalar, er ostida devlar yig‘lagan. Ular Xubbi tirik, qiyomatgacha yashaydi, deb tasavvur qilganlar.

“To‘maris”, “Shiroq” rivoyatlari, Rustam haqidagi epos, qadimgi qo‘shiqlarda ham yuksak tarbiyaviy sifatlar targ‘ib etilgan. Ularda kishilar yaxshilik qilishga, xushxulq bo‘lishga, yomon odatlardan xalos bo‘lishga chorlangan. Jumladan, “Devonu lug‘otit turk” da quyidagi pedagogik g‘oyalar madh etiladi:

*Boqmas jahon sovuq so‘z,
SHilqim, yuzsiz, baxilga.
Yoqimli bo‘l, xushxulq bo‘l,
Qolsin noming ko‘p yilga ...
Ov qushlarin ushlab,
Tulki, to‘ng‘iz tishlab.
Itlarimiz ishlatib,
Hunar bilan gerdaydik.*

Yoki qish – yozning kamchiliklarini shunday ochadi:

*Senda barcha yomonlar,
Chivin, pashsha ilonlar.
Du mi gajak chayonlar,
Hamla qilib yugurishar.*

Yoz qishga deydi:
Sendan sa'valar ketar,
Bo'lbo'llar sayrab qo'nar.
Menda qaldirg'och tunar,
Naru - moda uchrashur ...

Xulosa qilib aytish mumkinki, xalq og'zaki ijodining bapcha janrlarida xalqning tarbiyaga bo'lgan qarashlari ifodalangan. Ulardagi tarbiyaviy g'oyalar, pedagogik ma'lumotlar va o'z ifodasini topgan xalq tarbiya tajribasi xalq pedagogikasining tarkibiy qismlaridir.

Nazorat savollari:

1. Xalq og'zaki ijodi qanday paydo bo'lgan?
2. Xalq og'zaki ijodi na'munalarida tarbiyaviy g'oyalarning aks etishi haqida gapirib bering.
3. Xalq og'zaki ijodi na'munalaridan misollar keltiring.
4. Xalq og'zaki ijodi na'munalaridan didatik jarayonda foydalanishning ahamiyatini tushuntirib bering.
5. Xalq qo'shiqlari, dostonlar, askiyalar yoshlarda san'at sohasidagi nafosat tarbiyasiga qanday ta'sir ko'rsatadi.
6. Tarbiya jarayonida maqollardan foydalanishning ahamiyati qanday?
7. O'git va nasihatlarining bolalarda insoniy fazilatlarni shakllantirishdagi o'rnini qanday?
8. Xalq ertaklari va ularda ilgari surilgan tarbiyaviy g'oyalar mazmunini tahlil qiling.
9. Ertaklar asosida bolalarga tarbiya berishning ahamiyati qanday?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. M.Ochilov «O'qituvchi odobi», Toshkent. O'qituvchi 1975-yil
3. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil
4. A.K.Munavvarov «Oila pedagogikasi» Toshkent 1994-yil
5. O'.Asqarova, M.Xayitboev, M.Nishonov " Pedagogika" T;Talqin 2008 y

2.4. XALQ PEDAGOGIKASI VA XALQ OG‘ZAKI IJODIDA DOSTONLAR.

1. Dostonlarning o‘ziga xos xususiyatlari.
2. Lirik, epik, dramatik dostonlar.
3. Qahramonlik dostonlari, jangnoma, tarixiy, romantik kitobiy dostonlar.
4. Dostonlarning tarbiyaviy ahamiyati.
5. Dostonlarda qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik g‘oyalarining aks etishi.

Tayanch so‘zlar: *Bolalar o‘yinlari; donishmandlik. odobnoma, harbiy sport mashqlari; harbiy – jismoniy tarbiya, mehnat tarbiyasi; mehnat mazmuni, nafosat tarbiyasi badiiy og‘zaki ijod, o‘zbek folklorshunosligi, baxshi ijrosi.*

Ming yillik madaniyatimiz tarixida xalqimiz badiiy tafakkurining mahsuli sifatida yuzaga kelgan nafis so‘z san’ati durdonalari behisob. Ana shu ma’naviy namunalarni o‘zida mujassam etgan badiiy og‘zaki ijod turlaridan biri eposdir. Epos mazkur xalq haqidagi barcha ma’lumotlarni qomusiy qamrab oluvchi janrdir. «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunda yosh avlodni ma’naviy, jismoniy barkamol qilib tarbiyalashda qadimiy, milliy qadriyatlarning o‘rni alohida ta’kidlangan. Bu qadriyatlarning tarkibiy qismi bo‘lgan dostonlar yoshlarga insoniy fazilatlarni singdirishda, ularni komil inson qilib tarbiyalashda katta ahamiyatga ega.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodida dostonlar avlodlar dunyoqarashi va pedagogika olamining ko‘zgusi bo‘lib, komil insonni tarbiyalashda o‘ziga xos bebaho qadriyatlardan biri hisoblanadi. Zero, xalq dostonlari qahramonlarining sarguzashtlari, ularning qiyinchiliklarni engib, har jihatdan chiniqib borishi har bir yosh uchun ibratdir. Dostonlar xalqning o‘zligini, tilini, urf-odatlarini, qadriyat va an’analarini ifodalab beruvchi ko‘zgu ekanligini yuqorida ta’kidladik. Xalq donishmandligi ruhi bilan sug‘orilgan dostonlarni chuqur va atroflicha o‘rganish esa yosh avlodning ma’naviy kamolotini yuksaltirishga xizmat qiladi.

O‘zbek folklorshunosligida xalq dostonlarini o‘rganish bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borilyapti, maqolalar chop etilgan, bu izlanishlar o‘z navbatida dostonlarning haqiqiy mohiyatini olishga yordam beradi.

«Doston» so‘zi qissa, hikoya, shonu-shuhrat, sargo‘zasht, ta’rif va maqto‘v ma’nolarida ishlatiladi. Adabiy termin sifatida yirik hajmli etik

asar nazarda tutiladi. Dostonlarda tasvirlangan voqea-hodisalar yakka shaxs favqulodda kuch qudratga ega bo'lgan xalq idealidagi bahodir atrofiga birlashtiriladi. Badiiy adabiyotda asosan ikki usulda yaratilgan dostonlar bor. Birinchisi, asrlar davomida xalq og'zaki ijodida baxshilar tomonidan og'zaki tarzda kuylanib kelingan dostonlar bo'lsa, ikkinchisi, yozma shaklda shoirlar tomonidan ijod qilingan dostonlardir. Masalan, «Alpomish», «Go'ro'g'li» turkumidagi dostonlar «Malikai ayyor», «Ravshan», «Kuntug'mish», «Rustamxon» kabilar og'zaki dostonlar namunalari. Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig», Haydar Xorazmiyning «Gul va Navro'z», A.Navoiyning «Xayratul abror», «Farhod va SHirin», «Layli va Majnun» kabi asarlari esa yozma adabiyotdagi dostonlar hisoblanadi. Og'zaki ijodagi dostonlarni baxshilar kuylaydilar. Qadimda «Baxshi» so'zi xalqona usullar bilan bemorni davolovchi «tabib», ayrim hududlarda «ustoz» ma'nolarini anglatgan. Bugungi kunda xalq dostonlarini kuylaydigan san'atkor ma'nosini bildiradi. Dostonlar ham she'riy ham nasriy parchalardan bo'lib, baxshi soz chertganda sozanda, she'riy parchalarni kuyga solib aytganda xonandaga aylanadi. Ijrochi baxshilar do'mbira, tor, dutor chalib, qo'biz chertib doston aytganlar. SHu bois dostonchilik kechalari har tinglovchi uchun katta bayram bo'lgan. Bunday kechalarda odamlar o'rtasidagi hamma ginaxonliklar unutilgan, turmush tashvishlari chekingan. Fozil Yo'ldosh o'g'li, ergash Jumanbo'lbo'l o'g'li, Islom shoir, Po'ltan shoir, Amat baxshi, Murod baxshi, Qurbannazar Abdullaev (bola baxshi) kabi folklorshunoslar tomonidan o'zbek xalq baxshilaridan 150 dan ortiq (variantlari bilan 400 dan ortiq) dostonlar yozib olingan bo'lib, ularning ko'pchiligi alohida-alohida kitoblar sifatida nashr etilgan. Dostonlar mazmuniga ko'ra ham bir necha turlarga tavsiflanadi. Jumladan:

1. Qahramonlik dostonlari: «Alpomish», «Yodgor».
2. Jangnoma dostonlar: «Yusuf bilan Ahmad», «Alibek bilan Bolibek», «Xoldorxon» va b.
3. Romantik dostonlar: «Rustamxon», «Murodxon», «Kuntug'mish», «Go'ro'g'li» va b.
4. Tarixiy dostonlar: «Edega», «Shayboniyxon», «Oychinor» va b.
5. Kitobiy dostonlar: «Layli va Majnun», «Farhod va Shirin», «Zevaxxon», «Oshiq G'arib va Shoxsanam», «Sayyod va Hamroh» va b.

Dostonlarda ezgulik, ozodlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik, qahramonlik kabi insoniy g'oyalar mislsiz mahorat bilan tarannum etilgan va insonni hamisha ma'naviy kamolot sari etaklagan.

Ana shunday umrboqiy asarlardan biri «Alpomish» dostonidir. O‘n asrki bu doston nafaqat xalq tilida balki xalq dilida yashab keladi. Filolog M.Qo‘shmoqovning yozishicha: «Alpomish alp bo‘lgan uchun ming yillar davomida xalq yuragida o‘lmay yashab keladimi? Aslo! Alplik Alpomitsh obarizining bir qirrası xolos. Alpomish aslida ma‘naviyat qahramonidir. U vatan mustaqilligi, xalqning ma‘naviy birligi uchun ozodlik, ezgulik, tinchlik kurashgan qahramon... Ma‘naviyat qahramoni bo‘lgani tufayli ham u xalqning ideal qahramoniga aylandi. SHuning uchun o‘zbek xalqi o‘z tarixining eng qora kunlarida ham Alpomishni yuragida saqladi, undan madad oldi. Undan ibrat qilib Alpomish o‘g‘illarni, Barchin qizlarni voyaga etkazdi».

«Alpomish» dostonida ishq - muxabbat, jang lavhalari, tarixiy ma‘lumotlar bor, ma‘lu sabab bilan ajalib ketgan xalqni birlashtirish yo‘lida xizmat ko‘rsatgan xalq farzandining yurt ozodligi, elni birlashtirish maqsadidagi safarlari, o‘zidan son va kuch jixatidan ustun turgan dushman bilan olishuvlar aks etadi. Dostonda kattalarni hurmat qilish, kichiklarni izzat qilish kabi ibratli tarbiyaviy tushunchalar, oilada farzandlar fikriga quloq solish, ular bilan maslahatlashish, aka-ukalar o‘rtasidagi munosabatlar ham tasvirlangan. SHuningdek, o‘zbekning kadimiy urv-odatlaridan bo‘lgan sovchilarni kutish, mexmon qilish, ularning hurmatini joyiga qo‘yish, izzatini qilish, shirinso‘zlik bilan muomala qilish kabi axloqiy hislatlar ham o‘z ifodasini topgan.

Dostondagi qaxramonlik jasoratlarini Barchin obrazida ham khrishimiz mumkin. Barchin alplarning eng zo‘ri Ko‘kaldoshdan olti oy muhlat so‘raydi, ular ko‘nishadi; o‘n yigitga o‘n bedov otni berib xat yozib Alpomishga jo‘natadi: «Olti oychalik yo‘lga keldim, qalmoqning eliga keldim, zo‘r yovning qo‘lida qoldim, olti oylik muhlat oldim, mendan umidi bo‘lsa, Alpomish kelsin, bo‘lmasa javobimni bersin», - deydi. Doston yoshlarga yoriga vafodorlik, sadoqatlik kabi hislatlarni shakllantirishda ham muhim vosita sanaladi.

Dostonda aka-singil o‘rtasida mehr-oqibat, oila sha‘nini himoya qilish, singilning akaga mehri kabi hislatlar ham ifodalangan. Alpomishning singlisi Qaldirg‘och «ahmoq qalmoq» elida to‘qson alpning orasida talash bo‘lib, ular zug‘umidan azoblar ichra o‘rtangan Barchinni qutqarmoqqa shoshilmagan akasidan o‘pkalab, unga so‘z tg‘ini sanchadi: «Aka, aytgan so‘zim og‘ir olmagin, Nar-moda ishini bunda qilmagin», - deydi. Shunda Qaldirg‘och o‘sha gaplarni yanada qamchinliroq qilib aytadi:

«Har kim o‘z elida bekmi, to‘rami,
Nar – modalar sendan kamroq bo‘lami,
Mardning yori toy talashda qolami?»

Ayni, «nar-moda», ya’ni «erkak-urg‘ochi» so‘zi o‘zining ta’nador qudrati bilan yigitning hamiyatini uyg‘otib, Alpomishni Boychiborga mindiradi, Barchinni ozod qilishga otlanib, shijoat bilan eylib boradi:

«Dubo‘lg‘a boshda dungullab,
Kark qubba qalqon qarqillab,
Tilla poyanak urilgan
O‘zanglarga sharqillab,
Bedov otlari dirqillab,
Olg‘ir qushdayin charqillab,
Qulda nayzasi so‘lqillab,
YUrmoqchi uzoq yo‘liga,
Qaramay o‘ngu so‘liga,
Etsam deb yorning eliga
Siltab yuradi Boychibor...
Yo‘l yurar davlatli shunqor...»

Alpomish Qalmoqshox yurtiga borib, Qorajon bilan do‘st tutunadi, u Alpomish nomidan Barchinoyga sovchi bo‘lib boradi va shunday deydi:

- «Qani, Barchin, Alpomish bo‘lsa keldi, alplarning muhlati bo‘lsa bitib qoldi, sen nima javob aytasan?» Barchin aytadi: «Alpomish kelsa kelibdi-da, Alpomish keldi deb men Alpomishning etagidag ushlab keta berayinmi? Bu alplar ham umid bilan olti oyga muhlat bergan. Har kim maydonga ot soladi. Mening to‘rt shartim bor, shu shartimni bajargan kishiga tegaman. Hohi Alpomish qilib olsin, hohi Qalmoqlarning biri qilib olsin. Shu so‘zimni xon to‘ramga aytib bor», -deydi.

Barchin qanchalik Alpomishni sevsa ham, lekin o‘zbekona hayo bilan hamma qatori shartni bajarishini talab qiladi. Dostondagi bu parcha qizlarimizni iboli, hayoli, iffatli, or-nomusli qilib tarbiyalashda juda ahamiyatlidir.

Barchin alplarga 4ta shart qo‘yadi: «Poyga qilaman, otini o‘zdirganga tegaman; kurashda alplarning barini yiqqanga tegaman; yoy tortishsa yoyi sinmay qolganga tegaman, ming qadamda tanga pulni urgan qarag‘ay merganga tegaman», -deydi. Dostondagi qaxramonlik jasoratlari mana shu to‘rtda shartni bajarishda o‘z ifodasini topadi.

«Alpomish» dostoni o‘zbek xalqining sevikli dostoni bo‘lgani bejiz emas. Undagi voqealar hayotiyli va ta’sirchanligi bilan ajralib turadi, mardlik, fidoiylik, samimiyat, to‘g‘rilik, hamiyatlilik, do‘stga sodiqlik, yorga vafodorlik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlardan iborat bo‘lgan o‘zbek milliy ruhiyati yaqqol ko‘rinadi.

«Alpomish» dostonining 1000 yilligi 1999 yilda Termizda nishonlandi. Taniqli tilshunos olim Nizomiddin Maxmudov ta’kidlaganlaridek, «Turkiy tarixning eng chuqur qatlamlaridan ibtido olgan bu doston o‘zbekning o‘lmas so‘zi timsoli sifatida munavvarlik olib kiradi. Chinakam xalq so‘zining umri boqiydir».

Xalq dostonlarining juda katta qismi sevgi sargo‘zashtlarini tasvirlashga bag‘ishlanadi. Ishqiy – romantik dostonlarda voqea tuguni oshiqning ma’shuqa haqida xabar topishdan boshlanadi. Masalan, «Ravshan» dostonida Ravshan Zulxumorni uzukda ko‘rib qoladi. «Kuntug‘mish»da Holbeka yigitni tushida ko‘radi, Kuntug‘mish qizning sur‘atiga oshiq bo‘lib qoladi, ya’ni bir birini ko‘rmagan odamlar o‘rtasida g‘oyibdan sevgi paydo bo‘ladi. Sar sevgi esa hamisha odamni qaxramonlikka, jasurlikka, jasoratga undaydi.

«Zexarxon» dostonida Zexar va Malikai Xubon o‘rtasidagi chuqur insoniy munosabatlar, visol va xijron, vafo va sadoqat, do‘stlik tarannum etiladi.

«Kuntug‘mish» dostonida yoshlarni kasb – hunar o‘rganishga undovchi misralar behisob. Qilichxon laqabli podshoning Kuntug‘mish degan yolg‘iz o‘g‘li bo‘lib, o‘n to‘rt yoshga to‘lguncha ilm – hunar o‘rganadi, kasb-kamolot hosil qiladi. O‘n to‘rt yoshdan keyin esa qilichbozlik, miltiq otish, nayzabozlik, ko‘pkari chopish kabi sipohilik hunarlarini o‘rganadi, har tomonlama komil shahzoda bo‘lib etishadi.

«Ravshan» dostoni ham ishqiy – sargo‘zasht dostonidir. Bu doston ham «Go‘ro‘g‘li» turkumiga mansub, «Ravshan» pok va samimiy muhabbatini kuylovchi maqsadga erishish yo‘lida mardlik va botirlikni ulug‘lovchi, zulm va adolatsizlikni qoralovchi asardir.

«Malikai ayyor» dostoni ham «Go‘ro‘g‘li» turkumiga kiradigan dostonlardan biri. Unda muhabbat hongomalari va ishqiy sargo‘zashtlar serob. Dostonda or-nomus, imon-e’tiqod, insoniy iroda, chidam, topqrlik singari ezgu ma’naviy sifatlar tasvirlanadi. O‘zbek yigitlariga xos eng olijanob fazilatlar Avaz timsolida aks etgan. Dostonda xalq maqol, matal va qo‘shiqlaridan juda keng foydalanilgan.

«Oysuluv» dostonidagi Oysuluv o'zbek xotin - qizlarining umumlashma obrazidir. Uning hozirgi zamon xotin - qizlariga ibrat bo'luvchi go'zal xslatlari juda ko'p. Masalan, Oysuluv o'g'lining zindonband bo'lganini eshitib esankirab qolmaydi, balki sabr – toqat qilib, mulohaza bilan ish ko'radi, qo'rqmay eron elchilariga qarata: «Men Turon mamalakatimni, elu – xalqimni unga bermayman!»-deb xitob qiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan dostonlarning barchasi chin insoniy fazilatlarni shakllantirishda xalq pedagogikasining eng muhim manbalaridan ekanigi bejiz emas.

Dostonlar xalqimizning o'ziga xos badiiy tarixi bo'lib, tarixiy – madaniy ahamiyati tengsizdir. Ularda xalqimizning asrlar bo'yi qilgan orzu-umidlari, kelajak haqidagi uy-fikrlari mujassamlashgan. Xalq dostonlari milliy iftixor va o'z-o'zini anglash, vatanparvarlik, o'zaro ishonch, do'stlik tuyg'ularini tarbiyalashda juda katta g'oyaviy-estetik vazifani o'taydi.

Xalq dostonlari o'zbek xalqi madaniyati rivojida ham katta ahamiyatga ega. Dostonlar motivlari asosida doamalar va badiiy filmlar yaratildi. Dostonlar yozuvchilar, shoirlar, dramaturglar, kinomatograflar, rassomlar, xaykaltaroshlar, fan va madaniyat arboblari uchun bitmas – tugalmas ijod tashmasidir.

Dostonlar ko'rib turganimizdek, yigitlarimizni mardlikka, jasurlikka, mehnatsevarlikka chorlaydi. Shuningdek, do'stga vafodorlik, aka-uka o'rtasidagi mehribonlik, ota-onaga fidoyi bo'lishga o'rgatadi. Masalan, aka-uka o'rtasidagi mehribonlik «Kuntug'mish» dostonida Turkiboy va Mohiboy obrazlarida do'stlar o'rtasidagi sadoqatlik «Zevaxon» dostonida Zevaxon va Xasaxon, «Alpomish» dostonida Alpomish va Qorajon obrazlarida tasvirlangan.

Dostonlarda ko'plab hikmatli so'z va maqollarni uchratish mumkin. Masalan: «G'aribning ko'nglini ovlamoq savob», «Qilichdan seskanmas botirning tani», «Kamlikning kamoli bordir, manmanning savoli bordir», «Yaxshilarning yuzin ko'rsang jannatdir, yomon odam qilgan ishi minnatdir», «O'zingdan kattani uchratsang ter bil, o'zingni er bilsang, birovni sher bil» kabilar shular jumlasidandir. Xususan. «Alpomish» dostonida xalq donoligining durdonalari – xikmatli so'zlar juda serob. Ularni xalqimiz boshidan o'tkazgan tajribalar asosida yuzaga kelgan xulosalar desak adashmaymiz.

«Kuchuk bosmas yulbars-sherning izini,
Esi bor biladi gapning to‘zini»;
«To o‘lguncha so‘ylab qolgan til bo‘lsin,
G‘animning shavkati kuyib kul bo‘lsin»;
«Dam shu damdir, o‘zga damni dam dema,
Boshing eson, davlatingni kam dema»;
«Davlat qunsa bir chibinning boshiga,
Semurg‘ qushlar solom berar qoshiga»;
«Sozandalar sozin chertar qul bilan,
YOmon odam kuydiradi til bilan»;
«Xozon bo‘lsa, zog‘lar qo‘nar gulshanga»;
«Gul ketar bo‘lsa, guliston emranar,
Shahar vayron bo‘lsa sulton tebranar
Mol borida hamma odam do‘st edi,
Boshdan davlat qaytsa tuqqan emranar»

Dostonlar mavzusiga singdirilgan yuqoridagi kabi maqollar va xikmatli so‘zlarning ahloqiy tarbiyadagi ahamiyati cheksizdir. Ishqiy romantik dostonlar yoshlarni sevgida vafodor, do‘stga sadoqatli qilib tarbiyalasa, qaxramonlik va jangnoma dostonlar yoshlarda insonparvarlik, vatanparvarlik kabi chin insoniy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Go‘zal xulq, mukammal ma‘naviy axloqiy fazilatlarni har bir insonda mujassam bo‘lishi ta‘lim tarbiyaga bog‘liq. Mazkur qo‘llanmaning ikkinchi mavzusida ta‘kidlanganidek, yuksak ma‘naviy axloqli yoshlarni tarbiyalashda xalq pedagogikasining boshqa manbalari qatori dostonlarning tarbiyaviy ahamiyatini ta‘lim tarbiya jarayoniga singdirishimiz lozim.

Xalq dostonlarida milliy an‘analar, urf – odatlar, insoniy qadriyatlar doim ijobiy obrazlar, xatti – harakatlari bilan bog‘lab tasvirlanadi, ular timsolidi adolatparvarlik, rostgo‘ylik, mardlik, insonga mehr-muhabbat bilan qarash, halollik, vafodorlik, turli elatlar va xalqlarning birodarligi, do‘stlik va samimiyat kabi xislatlar mehnat tarbiyasi, jismoniy kamolot, aqliy va ahloqiy sifat ulug‘lanadi. Dostondagi ijobiy qaxramonlarni xalq o‘z donishmandlarina aylantirdi.

Demak, dostonlarda ilgari surilgan muhim g‘oyalar, ijobiy qaxramonlar timsolida mujassamlashgan insoniy fazilatlar, milliy qadriyatlar hozirgi yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qadimgi ishonch-e‘tiqodlar, urf-odatlar, udumlar mohiyatini

kelajak avlodga etkazishning eng samarali yo‘li ham xalq og‘zaki ijodi durdonalaridan unumli foydalanishdan iboratdir. Zero, dostonlar turli ramziy obrazlar orqali o‘tmishimiz bilan hozirimizni bir biri bilan chambarchas bog‘lab turadi, yoshlarga estetik did va zavq bog‘ishlashdan tashqari ahloqiy shuurini ham uyg‘otadi.

Nazorat savollari:

1. Dostonlarning yaratilish tarixi haqida nimalarni bilasiz?
2. Dostonlarda ilgari surilgan tarbiyaviy g‘oyalar haqida gapirib bering.
3. Dostonlarning necha turi mavjud?
4. Dostonlarda xalq madaniyatini tasvirlanishi.
5. Dostonlarning tarbiyaviy ahamiyati.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. M.Ochilov «O‘qituvchi odobi», Toshkent. O‘qituvchi 1975-yil
3. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil
4. A.K.Munavvarov «Oila pedagogikasi» Toshkent 1994-yil
5. O‘.Asqarova, M. Xayitboev, M.Nishonov ” Pedagogika”T;Talqin 2008 y

III BOB MILLIY MA'NAVIYATIMIZNI VA MADANIYATIMIZNI YUKSALISHIA DINIY TA'LIMOT, HADISLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

3.1. XALQ PEDAGOGIKASIDA DINIY TA'LIMOTLAR

1. Diniy bag'rikenglik.
2. Diniy adabiyotlar – pedagogik fikrlar manbai sifatida.
3. Diniy fanatizm, fundamentalizm, terrorizm xavf-xatari – diniy savodsizlik oqibati ekanligi.
4. Diniy ta'limot, hadislarining tarbiyaviy ahamiyati

Tayanch atamalar: *Islom dini, Qur'oni Karim, Hadisi SHarif, Arab istilochilari, diniy tarbiya, terrorizm, diniy qadriyat, umumbashariy qadriyat, Islom ta'limoti, g'oyaviy tahdid, terrorizm, fanatizm, fundamentalizm, ekstremizm, mafkuraviy kurash.*

Islom dinining umumbashariy qadriyat, ilohiy, ilmiy-dunyoviy ta'limot sifatida barhayotligini ta'minlab kelayotgan asosiy manbalari **Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardir.**

Qur'oni Karim bilan tanishar ekanmiz, **“Ilm”** so'zi asosidagi **“alima”** (bilmoq) fe'l negiziga tayangan kalimalar turli hollarda 750 marta takrorlanganligi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan bo'lib, bu o'zak faqat **“Alloh”, “Rabb”** (Parvardigor ma'nosida), **“bo'lmoq”** va **“gapirmoq”** kabi eng ko'p ishlatilgan o'zak-so'zlardan keyin beshinchi o'rinda turar ekan.

Rasullohga nozil bo'lgan 5 oyat hozirgi Qur'oni Karim matni⁶ 96-surasi (**“Alaq”**)ning birinchi oyatlari bo'lib, shunday boshlanadi: **“Iqra' bi-ismi robbikal-lazi xalaq!”** (**“YAratgan rabbing nomi bilan o'qi!”**). Oradan bir oyat o'tib yana **“o'qi!”** so'zi qaytariladi: **“Iqra' va robbikal akram, allazi allama bil qalam. Allama-l-insona ma lam ya'lam”** (**“O'qi! Sening o'ta karamli parvardigoring qalam vositasi bilan ta'lim berdi. Insonga u bilmagan narsalarni o'rgatdi”**).

Ilmga qiziqtirish borasida Alloh Qur'onda shunday deydi: «Aytgin, ilmlilar bilan ilmsizlar teng bo'la oladilarmi albatta bu haqda faqat aqlli

⁶ Qur'oni Karim. O'zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. – T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1992, 5-532-betlar (Keyingi misollar ham shu manbadan olindi).

kishilargina eslaydilar: (*“Zumar” surasi, 9-oyat*). Boshqa bir oyatda ilmi kishilar Allohning ho‘zurida boshqalardan ko‘ra yuqori darajada turishlari ochiq-oydin aytilgan: «Alloh taolo sizlardan imon keltirganlarni va ilmi bo‘lganlarning darajasini ko‘taradi» (*«Mujodala» surasi, 11-oyat*).

Arablar tomonidan bosib olingan erlarda xalqlar Islom dinini qabo‘l qilishga majbur etildi. Arab istilochilari xalqni o‘zlariga bo‘ysundirish va ular tomonidan Islom dinini qabo‘l qilinishiga erishish maqsadida harbiylar hamda Islom dini targ‘ibotchilarining xizmatidan birdek foydalandilar. Natijada o‘z oldilariga qo‘ygan asosiy maqsadga erishdilar. Movarounnahrda Islom ta‘limoti g‘oyalarining yoyilishi, kishilar tomonidan SHariat qoidalari, Islom dini aqidalariga bo‘ysunish, yagona va qudratli Ollohga sig‘inish, shuningdek, Ollohning erdagi rasuli (elchisi) bo‘lgan Muhammad Alayhis-salom ko‘rsatmalariga rioya etish xalqning ongiga chuqur singib, ular tomonidan mazkur din asoslarining qabo‘l qilinishiga zamin hozirladi. Natijada Movarounnahrda islomiy qadriyatlar tarkib topa boshladi.

Ulkan hududni qamrab olgan Arab xalifaligi davlatining hukmronligi davrida ijtimoiy hayot, turmush tarzi, shuningdek, ilm-fan va madaniyat yanada rivojlandi. Ushbu davrlarda qadimgi yunon va rim madaniy merosi negizida bir qator fanlar yangi tushuncha va bilimlar bilan boyidi. YUnon va rim mutafakkirlari tomonidan yaratilgan va astronomiya, tibbiyot, kimyo, matematika va geografiyaga oid deyarli barcha yirik asarlar arab tiliga tarjima qilindi.

G‘oyaviy kurash-xalqaro maydonda ustuvor mavqega ega bo‘lish, keng xududda xukumronlikka erishish yo‘lida olib borilayotgan harakat shakli hisoblanadi. Xukumronlik uchun intilayotgan kuchlarning maqsadlari, faoliyat yo‘nalishlari hamda ilgari surayotgan ta‘limotlarining mohiyatiga ko‘ra g‘oyaviy kurash turli ko‘rinishlarda amalga oshiriladi.

G‘oyaviy kurash jarayonida ayrim ekstremistik kuchlar insoniyat hayoti uchun o‘ta havfli sanaluvchi terrorizmdek g‘oyaviy tahdiddan foydalanishga zo‘r bermoqda.

Terrorizm: terrorchi yoki terrorchilik tashkiloti tomonidan birdan ortiq davlat xududida amalga oshiriladigan yoki bittadan ko‘p davlat manfaatlariga zarar etkazadigan, bir davlatning fuqarolari tomonidan boshqa davlatning fuqarolariga nisbatan yoki boshqa davlatning xududida amalga oshiriladigan haraqlatlardir.

Insoniyat taraqqiyotiga salbiy ta‘sir ko‘rsatayotgan, XX asrning

umumbashariy muammosiga aylangan diniy-siyosiy ekstremistik oqimlarning deyarli barcha terrorchilikka asoslanib, ochiqdan-ochiq hokimiyatni egallash uchun harakat qilmoqdalar.

Manbalarda “ekstremizm- keskin fikr va choralarni yoqlash, keskin choralarga tarafdorlik ” tarzida talqin etilgan va aksariyat o‘rinlarda mazkur tushunchaning yuridik atama ekanligiga urg‘u berilgan.

Diniy ekstremizm rasmiy xokimiyatni “keskin qat’iy choralar ko‘rish” yo‘li bilan o‘zgartirish harakatini biniy ta’limot, qarash va g‘oyalar asosida amalga oshiradigan oqim hisoblanadi.

Islom **ekstremizmida** ikki belgini ko‘zatish mumkin.

1.hozirgi zamon musulmon jamoalari o‘zining islomiy xususiyatlarini yo‘qotgan va jaholat tusiga aylangan degan mafkurani targ‘ib qilish;

2.mamlakatda islom qoidalarini o‘rnatish, hokimiyatga haqiqiy musulmonlar kelishi uchun xech bir ikqilanmasdan faol urush harakatlarini, “kuch ishlatish” zarurligini insonlar ongiga singdirish.

Islom ekstremizmi o‘tgan asrning 50-60 yillarda xorijda, ayniqsa, YAqin va O‘rta SHarq mamlakatlarida paydo bo‘lgan. Aslida ekstremistik kuchlarning ildizi juda chuqur, ya’ni islom dini shakllangan ilk davrlardayoq paydo bo‘lgan.

“Fundamentalizm” atamasi keng ma’noda islom g‘oyalarining Muhammad S.A.V. davrlarida qanday talqin etilgan bo‘lsa, shundayligicha saqlashni, ularni o‘zgartirmaslikni, muqaddas manba “Qur’oni Karim”da vahiy va mo‘‘jizalar qanday bayon etilgan bo‘lsa,shundayligicha qabo‘l qilishni, dinning barcha an’anaviy yo‘l-yo‘riqlarini qat’iy va og‘ishmay bajarishni talab etadigan oqimlarni ifodalaydi.

Ushbu atama dastlab 1908 yilda AQSHning Kaliforniya shtati protestantlari tomonidan qo‘llanilgan bo‘ilib, protestant oqimlar harakati mohiyatini ifodalashga xizmat qilgan.

Dastlab fundamentalizm faqat diniy g‘oyalarnigina ilgari surgan bo‘lsa,bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy qarashlarni ham ilgari surmoqda. Bu holat fundamentalizm, xususan islom fundamentalizmining siyosiylashganidan dalolat beradi.

Fanatizm o‘z aqidasiining shak - shubhasiz to‘g‘riligiga ishonib, boshqa firqa va mazhablarni butunlay rad etgan holda ularni tan olmaslik, balki ularni diniy asoslarni buzishda ayblab, ularga qarshi urush ochishga chaqiradigan omillardandir. Diniy fanatizm diniy ekstremizm va terrorizmga zamin tayyorlaydi.

Fundamentalizm – ma’lum din vujudga kelgan ilk davriga qaytish va bu yo‘l bilan zamonaning barcha muammolarini hal qilish mumkin degan fikrni ilgari suruvchilarning yo‘nalishi. Diniy fundamentalizm – aqidaning o‘zgarmasligini himoya qiladigan, vahiy va mo‘‘jizalarning muqaddas kitoblardagi bayonining harfiy talqini tarafdori, ularning har qanday majoziy talqiniga murosasiz, so‘zma - so‘z talqinga asoslangan e’tiqodni aqlga tayangan mantiqiy dalillardan ustun qo‘yadigan, muayyan diniy e’tiqod shakllanishining boshlang‘ich davrida belgilangan barcha yo‘l-yo‘riqlarni qat’iy va og‘ishmay bajarilishini talab qiladigan diniy oqimlarni ifodalashda qo‘llaniladigan istilohdir.

Prezidentimiz Sh. Mirziyayev ta’kidlaganidek: “Bugungi kunda ijtimoiy-ma’naviy muhitni va aholi turmush sharoitini yaxshilash, yoshlarni turli diniy ekstremistik oqimlar ta’siridan asrash masalasi barchamiz uchun eng asosiy masala bo‘lib turibdi. Muqaddas islom dinini niqob qilib boshqa ko‘chalarga kirib ketayogan johil kimsalar bir narsani tushunmaydi yoki tushunishni istamaydi. Ya’ni, islom faqat nurli hayotga, ilm-ma’rifatga, yaxshilikka undaydi. Hech qachon xunrezlik, qotillik, zo‘ravonlikka chaqirmaydi. Ana shu haqiqatni tan olmasdan, soxta g‘oyalarga aldanib, zararli oqimlarga kirish, terrorchi bo‘lish – bu O‘zbekiston xalqiga mutlaqo to‘g‘ri kelmaydi”⁷.

Islom falsafasida ma’naviy omil jamiyat rivojida etakchi o‘ringa qo‘yiladi. Ma’naviy-ahloqiy barkamollik hukmron bo‘lgan jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash g‘oyasi hadislar mazmunida o‘z echimini topadi.

Alloh o‘zining yagonaligiga ham ilmi kishilarni guvoh qilgan: «Alloh albatta uning o‘zi yagona iloh, undan boshqa ibodatga sazovor zot yo‘qligiga shohidlik beradi. SHuningdek, farishtalar va ilm egalari ham bu narsaga adolat bilan shohidlik berdilar» («*Oli Imron*» surasi, 18-oyat).

Shu oyatda Alloh ilmi kishilarning shohidligini o‘z farishtalarining shohidligi bilan tenglashtirgan. Bu esa, ilmi kishilarning hurmati Alloh ho‘zurida naqadar yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Aksincha, Qur’on ilmsizlarni tanqid qiladi: “Shunday qilib Alloh ilmsizlarning qalbini berkitib qo‘yadi”. (“*Rum*” surasi, 59-oyat). Qur’on ilmning chegarasi yo‘q ekanligini ham bayon qilib o‘tgan: “Har bir ilmlining ustidan undan ham ilmiroq bor” (“*Yusuf*” surasi, 76-oyat).

Shavkat Mirziyoyev ""Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so‘zlagan nutqi 15.06.2017y.

Bu oyatdan maqsad shuki, olimlar o'z ilmlari bilan mag'rurlanib, o'z ustida ishlashni tark etmasinlar, doimo ularni ham birov tanqid qilib qolishiga o'zlarini tayyorlab tursinlar, demakdir. Qur'on musulmonlarni barcha narsaning haqiqatini bilish uchun doimo ilm payida bo'lishga chaqiradi: «Ey, parvardigor, mening ilmimni ziyod qilgin deb ayt» (*"Toho" surasi, 114 -oyat*).

Islom kishilarni ilmga chaqirish bilan kifoyalanib qolgan emas, balki aqliy va fikriy harakatsizlikning oldini olish asos-larini kishilarga ko'rsatgan. Bu quyidagi narsalarda ayon bo'ladi:

1. Ilm biror narsani hujjatli, aniq dalil bilan bog'lamaguncha, uni haqiqat deb tan olmaydi. Qur'on ham musulmon-larga dalilsiz narsani qabo'l qilmaslikni buyuradi: «Ular aytdilar, jannatga kim yahudiy yoki nasroniy bo'lsa kiradi. Bu ularning orzusi xolos. Sen, agar gaplaringiz to'g'ri bo'lsa, dalil va hujjat keltiringlar, deb aytgin» (*"Baqara" surasi, 111-oyat*).

Bir narsaga dalil va hujjat bo'lmasa, ishonib bo'lmaydi. Boshqalarga taqlid qilib, shirk e'tiqodida bo'lganlarni Alloh so'roq qiladi: «Kim Alloh bilan qo'shib boshqa ilohga dalil va hujjatsiz ibodat qilgan bo'lsa, uning hisob-kitobi Allohning ho'zurida bo'ladi. Albatta kofirlar najot topmaydilar» (*"Mo'aminun" surasi, 117-oyat*).

Ilm doimo mavhum narsani deb aytishdan qaytaradi. Gumonni rost deyish to'g'ri emas. Bir masala to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini bilish uchun uning hujjati, kuchiga qaraladi, agar xujjati kuchli bo'lsa, masala haqiqat, hujjat kuchli bo'lmasa, masala gumon. Mana shu ilmiy farqlash Qur'on ta'limotlariga ham to'g'ri keladi.

Qur'on haqiqiy - ilmiy narsalarga suyanishga, gumon va xayollardan uzoqda bo'lishga buyurgan va gumonga ergashganlarning holi yomon bo'lishini aytib o'tadi: «Balki zolimlar ilmsiz ravishda havoyi-nafslariga ergashadilar» (*"Rum" surasi, 29-oyat*).

Alloh musulmonlarga ilmiy asosda ish olib borishni ko'rsatib, shunday deydi: «O'zing bilmagan narsaga ergashma. Albatta, ko'z, quloq va qalb barcha narsadan so'raladi» (*"Isro" surasi, 36-oyat*). Oyatning ma'nosi shuki, o'zing aniq bilmasang, senga aytiladigan turli-tuman narsalarga ergashma. Chunki inson qiyomat kunida qulog'i eshitgan, ko'zi ko'rgan, qalbi jo qilgan barcha narsalar haqidagi so'roqlarga javob berishi kerak. Biz eslab o'tgan oyatlarning barchasi ishning asosi aniq, sobit, ilmiy ravishda bo'lishi zarurligini, gumon va turli fikrlar bo'lmasligini anglatadi.

Ilm ko‘r-ko‘rona taqliddan qaytarishda Qur‘on bilan muvofiqdir. Qur‘onda bir fikrni ota-bobomiz qilgan, deb, o‘zlari aql ishlatmay yurganlarni tanqid qilingan: «Agar ularga Alloh tushirgan narsaga va payg‘ambarga yaqin kelinglar, deyilsa, ular ota-bobolarimizdan qolgan narsa bizga kifoya qiladi, deydilar. Ota-bobolari hech narsani bilmagan, va to‘g‘ri yo‘lda yurmagan bo‘lsalar, unda nima bo‘ladi» («*Moida*» surasi, 104-oyat).

Boshqa bir oyatda shunday deyilgan: «Agar ularga Alloh tushirgan narsaga ergashinglar, deyilsa, ular, yo‘q biz ota-bobolarimizdan ko‘rganimizni qilamiz, deydilar. Ota-bobolari hech narsani bilmagan bo‘lsalar va to‘g‘ri yo‘lda yurmagan bo‘lsalar, unda nima bo‘ladi. Kofirlar xuddi bir qo‘y podasiga o‘xshaydilarki, ular cho‘ponning qichqirig‘ini eshitadilar-u, ma‘nosiga tushunmaydilar. Ular kar va ko‘rdirlar, aqlarini ishlatmaydilar» («*Baqara*» surasi, 170-171-oyatlar).

Qur‘onning shu oyatlaridan ko‘rinib turibdiki, aql ishlatmay, o‘zi ishonch hosil qilmay — ko‘r-ko‘rona taqlid qilish kofirlarning ishi ekan. Har bir inson Islomni bilib, unga ishonch hosil qilmaguncha, ko‘r-ko‘rona taqlid qilgani bilan mo‘‘min bo‘la olmaydi. Qur‘on xalqlarni boshliqlar va yo‘lboshchilarga ko‘r-ko‘rona taqlid qilishdan ehtiyotlanishga chaqiradi. Uning aytishicha, yo‘lboshchilar ham va unga ergashganlar ham noto‘g‘ri yo‘lda bo‘lsalar — qiyomat kunida teng azob chekadilar.

Buning ma‘nosi shuki, bu dunyoda yo‘lboshchilik qilganlar, qiyomat kunida o‘ziga ergashganlardan qochar ekan. Ikki guruh ham azobga duchor bo‘lib oralaridagi aloqa o‘zilar ekan.

Qur‘on ota-bobolarga, boshliqlarga va yo‘lboshchilarga ko‘r-ko‘rona taqlid qilishdan qaytarish bilan birga, faqat bir taraflama fikrlashdan ham qaytardi va biror narsa qilmoqchi bo‘lsa o‘sha narsaning yaxshisini tanlab olishga chaqiradi: “Ular (musulmonlar) gapni eshitganlaridan so‘ng, eng yaxshisiga ergashadilar. SHunday kishilarni Alloh to‘g‘ri yo‘lga boshlaganlar va ular aql egalaridirlar” (“*Zumar*” surasi, 18-oyat).

Mana shu oyatda Alloh musulmonlarni barcha gaplarni eshitib, tushunib, so‘ngra yaxshisiga ergashishga buyuradi. Alloh shunday qilganlarni ilohiy hidoyatga erishganlar va o‘tkir aql egalari, deb ataydi.

Aslida ilm degani ishlarni aql yordamida bajarishga aytiladi. Aql esa, uchragan narsani tushunib olish qobiliyatidir. Qur‘on barcha ishlarda aqlni ishlatishga chaqiradi, aqlni ishlatmaganlarni qattiq tanqid

qiladi. Qur’onda aqlga taalluqli soʻzlar 50 marta ishlatilgan. Aql egalarining soʻzi esa 10 martadan koʻproq ishlatilgan. SHuning oʻzi ham Qur’on aqlga katta eʼtibor berganini dalilidir. Qur’on aqlning ulkan neʼmat ekanligini bayon qiladi: “Albatta bu narsalarda aqli kishilar uchun belgilar bor” (*“Ra’d” surasi, 4-oyat*). “Biz oyatlarni aqli kishilar uchun bayon qilib qoʻydik. Aqlni ishlatmaydilar” (*“Baqara” surasi, 76-oyat*) va hokazo.

Qur’on musulmon kishining koʻz oldida turgan mavjudotlarni oʻrganishga chaqiribgina qolmay, avvalgi oʻtgan halqlarning tarixi, ularning obodonchilik yoʻlida olib borgan ishlari, havoyi-nafsga berilib, oqibatda halokatga uchraganlarini ham oʻrganshiga undagan. “Rum” surasida shunday deyilgan: “Er yuzida yurib oʻzlaridan avval oʻtganlarning oqibati nima boʻlganiga nazar solmaydilar. Oʻtganlar boʻlardan koʻra quvvatliroq edilar, er yuzida asar qoldirgan edilar, boʻlardan koʻra er yuzini koʻproq obod qilgan edilar va ularga paygʻambarlari ochiq-oydin xabarlar bilan keldilar. Alloh ularga zulm qilmoqchi emas edi, lekin ular oʻzlariga – oʻzlari zulm qildilar”. (9-oyat).

Qarang, bir xalqqa shunday taʼlimotlar kelibdi. Unda oʻtgan ummatlarning taraqqiyot, obodonchiligi, yuz tuban ketishi va harob boʻlishi sabablarini oʻrganishga chaqiriq bor ekan. Bu chaqiriq tarix va sotsiologiya ilmini oʻrganishga chaqiriq emasmi?⁸

Xulosa qilib aytganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning shu yil 28 iyuldagi “Maʼnaviy-maʼrifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga koʻtarish toʻgʻrisida”gi qarori mamlakatimiz aholisiga qaratilgan maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni keng va atroflicha, xolis tahlil etish, bugungi globallashuv sharoitida navqiron avlod ongu shuurini turli yot va zararli gʻoyalardan himoyalashga oid dolzarb vazifalarni bajarishda muhim asos boʻldi.

“Azaliy qadriyatlarimiz va axloqiy fazilatlarni oʻzida mujassam etgan muqaddas dinimizni asrash va qadrlash har birimizning sharafl burchimizdir. Islom – haqiqatni anglash demakdir, u odamzotni ezgu amallarni bajarishga undaydi, har birimizni yaxshilik va tinchlikka chorlaydi, haqiqiy inson boʻlishni oʻrgatadi.

Muqaddas dinimiz bundan buyon ham xalqimizni birlashtirib, millati va tilidan qatʼi nazar, maʼnaviy poklanish, odamlarni tinchlik, ezgulik, bagʻrikenglik, oʻzaro hurmat va totuvlikka undaydigan, oʻrnini

⁸ Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Imon. –T.: “Kamalak”, 1991, 128-136-betlar.

hech narsa bosa olmaydigan vosita bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir”⁹- deb, ta’kidlaydi prezidentimiz Sh.Mirziyoyev.

Darhaqiqat, ushbu buyuk diniy meros oliy qadriyat sifatida yoshlarda insoniylik fazilatlarini shakllantirish, go‘zal xulq va pokiza ahloqiy jixatlarni tarbiyalashda eng asosiy manbalardandir.

Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) Hadisi Shariflarida ilm inson kamolotining negizi, ezgulik va poklik insonlarni turli ofatlardan saqlovchi vosita deb qaraladi. Hadislarda ilm poklik, halollik, kishilarni yaxshilik sari boshlovchi, qorong‘ilikda yo‘l ko‘rsatuvchi mash‘al tariqasida talqin qilinadi. Ilm-bu hikmat, poklik ramzi, ilmsizlik johillik, u bilan shug‘ullanmaslik nopoklikka va jaholatga olib kelishi ham, ham ulardan ta’kidlanadi.

Islom dinining asosini imon, e’tiqod tashqil etadi. SHuning uchun hadislarda “Dinning ofati uchta: 1) beamal olim; 2) zolim hokim; 3) bilmasdan fatvo aytuvchi ulamo” deyiladi.¹⁰ SHuning uchun ilmni qadrllovchi kishiga o‘rgatish lozimligi, uni xo‘rlovchi, mensimaydigan kishiga o‘rgatish gunoh, deb qaraladi.

Ilm bilan shug‘ullanishning o‘zi etarli emas. Boshqalarni undan habardor qilish muhimdir. Hadislarning birida ilm o‘rganmoq uni tarqatmoq bilan barobar olib boriladi, deyiladi: “Kimki ummatlarimga mening sunnatimga oid 40 hadisni yodlab etkazsa, qiyomat kunida men uni shafloatimga loyiq kishilar safiga kirgizaman” (112-Hadis).

Tolibi ilmning xolis, kamtarin bo‘lishi o‘ta muhimdir. Bilganini ko‘z-ko‘z qilish, maqtanish gunohdir. Kishi bilganini e’tirof etish bilan birga bilmaganini ham tan olishi joiz. Ayniqsa, diniy faoliyat bilan shug‘ullanadigan ulamolar, maktab va madrasalarda tolibi ilmlarga saboq beruvchi ustoz-mudarrislar aytadigan gapini, qiladigan ishini, chiqaradigan fatvosini va beradigan bilimni o‘ylab berishi kerak. Hatto aytadigan maslahati ham holisona, beminnat bo‘lishi lozim. Hadislarning birida shunday deyiladi: “Kimki birodariga bir ish qilishga bilib noto‘g‘ri maslahat bersa, demak birodariga xiyonat qilgan bo‘ladi” (110-Hadis).

Ilm o‘zligini anglash, xudoni, dinni bilish demakdir Ilm olimniki pesh qilish vositasi bo‘lmasligi zarur. “Kimki olimlarga maqtanish uchun, - deyiladi hadislarda,- yoki nodonlar bilan tortishish, yoxud

⁹ SH. Mirziyoyevning Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengash 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi 21.10.16 .

¹⁰ Hadis. Al-Jomi’ as-sahih (Ishonarli to‘plam). I, II, III, IV jild. Qomuslar Bosh tahrir tahririyati; -T.: 1991-1996 (keying misollar ham shu manbalardan olindi).

odamlarning dillarini o‘ziga moyil qilish uchun ilm olsa do‘zaxga boradi” (108-Hadis).

Ilmli kishilarni e‘zozlash, hurmat qilish har kim uchun ham farz, ham qarzdir. SHuning uchun ilmli kishilarga insonlar, butun mavjudot xayrixoh. Bir hadisda aytiladi: “Ilmga har bir narsa istig‘for aytadi, hatto dengizdagi baliqlar ham” (93-hadis).

Ilm olish hunar o‘rganish olijanob va savobli. Ilm, hikmatlar, hunar kishini turli nopok ishlardan asraydi: “Hattoki bir soat ilm o‘rganish kechasi bilan ibodat qilib chiqqandan afzaldir” (536-hadis).

Ilm kishilarga naf keltirishi lozim. Olimlar ilm o‘rganib boshqalar yo‘lini yorug‘ qilishlari, ularga rahnomo bo‘lishlari joiz. “Ilm ikki xildir, biri qalbda bo‘ladi – uni ilmi nofe’ (foydali) deyiladi, ikkinchisi tilda bo‘ladi – u odam bolasiga yuborgan Alloh taoloning xujjatidir” (95-hadis). Ilm foydali bo‘lishi uchun u odamlarga o‘rgatilishi lozim. Ilmli kishi sadoqatli bo‘lishi, kishilarga yaxshilikni o‘rgatishi kerak. Ilm bilimli kishi uchun fazilat bo‘lsa, bu holatni u boshqalarga singdirishi zarur.

“Odamlarga yaxshilikni o‘rgatib, o‘zini esidan chiqargan olim, kishilarga yorug‘lik berib, o‘zini quydiradigan shamchiroqqa o‘xshaydi” (106-hadis) yoki “Ilmni o‘rganib uni hech kimga aytmayotgan odam boylikni to‘plab uni hech (narsaga) sarf qilmayotgan baxilga o‘xshaydi” (106-hadis).

Ilmu xikmat o‘tkinchi emas, u abadiy. SHuning uchun mo‘min kishiga vafotidan keyin etib turadigan savob narsa uning tarqatgan ilmdir.

Hadislarda ilmli kishi mevali daraxtga o‘xshatiladi. Lekin ilmli kishining aytadigan fikrlari boshqalarga xush kelishi, tushunarli bo‘lishi darkor. Muhammad payg‘ambar o‘z hadislarida va’z aytganda kishilarni zeriktirmaslik, aytilayotgan fikrni tushunarli bo‘lishini ta’kidlagan: “Osonlashtiringiz, qiyinlashtirmangiz! Xushxabar aytingiz, nafratlantirmangiz (o‘zingizdan bezdirmangiz)!” (121-hadis).

Ilmni o‘rganish shaxsiy manfaat uchun bo‘lmasligi darkor. “Bir kishi Alloh ilmini (Islomni) teran o‘rganadir, teran tushunadir va undan manfaatlanadir va Alloh yuborgan hidoyatni o‘zi o‘rganib, o‘zgalarga ham o‘rgatadilar. Ikkinchi bir kishi ilm o‘rganib, odamlarga o‘rgatadilar. Ammo o‘zi amal qilmaydi. Uchinchi bir kishi mutakabbirlik qilib o‘zi ham o‘rganmaydir, o‘zgalarga ham o‘rgatmaydir. Bo‘lardan birinchisi mo‘min, ikkinchisi fosiq, uchinchisi kofirdir” (26-hadis).

Ilm kishilarni odillik va insonparvarlikka undaydi. Ilmli kishilarni hadislarda unumdor tuproqqa o'xshatiladiki, undan ungan o'simliklar, giyohlar insonlarni oziqlantiradi. Suv erlarga hayot bag'ishlaganidek, ilm ham kishilarga ezgulik, yaxshilik keltiradi: "Ilm ko'p yoqqan yomg'irga o'xshaydir. Ba'zi er sof unumdor bo'lib, yomg'irni o'ziga singdiradir-da, har xil o'simliklar va ko'katlarni o'stiradilar va ba'zi er qurg'oq, qattiq bo'lib, suvni emmasdan o'zida to'playdir. Undan Alloh taolo bandalarini foydalandirgaydir. Odamlar suvdan ichgaydir, hayvonlarni va ekinlarni sug'orgaydirlar. Ba'zi er esa tekis bo'lib, suvni o'zida to'tib qolmaydir, ko'katni ham ko'kartirmaydir", - deyiladi hadislarda.

Ilm, hikmat o'rganmoq mo'minning eng yuksak fazilatidir. Chunki ilm kishilarga tayanch, rahnamo, zebu-ziynat, mo'min uchun ilm hayotining yo'ldoshi va dushmanlarga qarshi kurashda quroldir. "*Ilm egallang!*- deb xitob qilgan payg'ambarimiz. – Ilm sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'izlik damlarida – yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda – rahbar, qayg'uli onlarda – madadkor, odamlar orasida – zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda - quroldir". SHuning uchun ilm olish yo'lida har qanday riyozat bo'lsa ham kishi undan qaytmasligi kerak. Ilm-hunar o'rganish mashaqqatdir. Ammo inson o'z irodasi, aql-zakovati bilan unga intilmog'i lozim. "Ilmu hunarni Xitoydan bo'lsa ham borib o'rganinglar", deydi (126-hadis) Muhammad payg'ambar.

Ilm–bu ma'rifat, fazilat. Ilm jamiyat musaffoligining belgisidir. Ilm–ma'rifat bor joyda diyonat bor. Agar ilm susaysa – jaholat, nodonlik kuchayadi. Ilmsiz mamlakatda fitnalar kuchayadi, qotillik avj oladi.

Ilm susaysa nopoklik, fohisha zo'rayadi. Bu borada hadislarda: "Ilmning susaymog'i – jaholatning kuchaymog'i, zinoning avj olmog'i, xotinlarning ko'paymog'i – erkaklarning ozaymog'i", - deyiladi (36-hadis).

Ilm, xikmat jamiyatdagi ma'naviyat manbai. SHuning uchun ilm o'rganib uni tarqatish avj olsa fitnalar, haraj (qotillikning) oldi olinadi. Hadislarda ulamolar ilm o'rganib, ilm tarqatishga kirishsinlar, bilmaganlarga o'rgatsinlar. Zero, ilm sir tutilsa, halokat boshlanadi, deb aytilgan. Shu bilan birga ilm faqat birovlar mulki emas, u butun mo'minlarning ma'naviy mulkidir. Ilmni sir tutish, uni tarqatmaslik jamiyatni halokatga olib keladi. Hadislarning o'zidek ilm, xikmat ham umumbashariyat mulki bo'lmog'i lozim.

Hadislarning qimmatli, insoniy va axloqiyligi shundaki, ularda barcha masalalar holisona ifodalangan. Ularda ta'limning hozirgi ko'p

muammolari o'ziga xos tarzda bayon etilgan. **“Har bir musulmonga ilmga intilish farzdir”**. Bu fikr ta'limning umumiy majburiyligiga ishora emasmi? Bu fikrlar Ya.A. Kamenskiyning “Buyuk didaktika”si yozilmasdan bir necha asr avval aytilgan.

Umuman hadislardagi fikrlarning qimmatli tomoni yana shundaki, ular umumbashariydir. Ular biron bir ijtimoiy guruh manfaati nuqtai-nazaridan yozilmagan. Bundan tashqari ular insoniyat ma'naviyati, axloqi, madaniyati taraqqiyotining sarchashmalari, ular rivojining poydevorini tashqil qilganligi bilan ham ardoqlidir. Qolaversa, hadislarining o'zi ham xikmat, ham ilmdir.

Shunday qilib, Qur'oni Karim va Hadislarda insonni o'qib-o'rganishga, ilm vositasi bilan dunyodagi voqea-hodisalarning tub mazmun-mohiyatini anglab etishga targ'ib qilinadi.

Qur'oni Karimda axloq va odob masalasiga alohida e'tibor berilgan. Ta'kidlanishicha, insonning jamiyatda tutgan o'rni bilan chambarchas bog'liq axloq-odob, ota-ona va qarindosh-urug'larga hurmat etim-esir, qambag'al-miskinlarga muruvvat va saxovatlik, halollik, poklik, to'g'rilik, o'z halol mehnati va kasb-hunari bilan yashash, oila va nikoh munosabatlari, o'z bolalarini boqish, ta'lim va tarbiya berish, omonatiga xiyonat qilmaslik, adolatparvarlik, do'stlik va birodarlik kabi yaxshi xulqlar insonni haqiqiy kamolotga undovchi insoniy fazilatlardir.

Qur'oni Karimda sabr-qanoatli, ehsonli, saxovatli, muruvvatlik, keng fe'lli bo'lish yuksak ma'rifat va yuksak axloqiy fazilat belgisi, deb ta'kidlanadi: “Albatta sabrlilar o'z savoblarini hisob-kitobsiz to'liq oladilar” (*“Zumar” surasi, 10-oyati*). “Sabr-qanoatga ehson bilan bir qatorda eng yuksak fazilat sifatida katta e'tibor beriladi: Muhammad, mashaqatli va ozorlarga sabr qiling! Zotan, Alloh chiroyli amal qiluvchilarning ajr-mukofotlarini zoe etmas” (*“Hud” surasi, 115-oyati*).

Shuningdek insondagi axloqiy fazilatlardan eng muhimi xayri ehson haqida alohida fikr yuritiladi: “Alloh senga ehson qilgani kabi sen ham (Allohning bandalariga) infoq- ehson qil” (*“Qasas” surasi, 77-oyati*).

Qur'oni Karimning “Al-Isro” surasini 23-24-oyatlarida ota-onaning bolani dunyoga keltirishi bilan birga, farzandga yaxshi ism qo'yishi, o'z farzandini jismoniy va ma'naviy tomondan etuk kishi qilib tarbiyalashi, ya'ni ilmu ma'rifatga o'rgatish va biror bir kasb-hunar egasi qilish, o'g'il bola bo'lsa uylantirish, qiz bola bo'lsa turmushga chiqarish, ularga moddiy va ma'naviy yordam berib turishi ta'kidlanadi.

Ma'lumki, manmanlik – aybini tan olmaslik, takabburlik sanaladi. Manmanlik haqida Qur'on Karimni “Isro” surasining 37-oyatida: “Er

yuzida Kibr-Havo bilan yurmagin! Chunki sen (oyoqlaring bilan) hargiz erni teshib (uning tubiga) ketolmaysan va bo‘yi bastda tog‘larga etolmaysan”, - deyiladi.

Bu to‘g‘rida payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalomning hadislaridan birida: “Kimki o‘zini katta olsa, yurishida o‘ziga bino qo‘ysa, oxiratda Allohning g‘azabiga uchraydi” (821-hadis), deb ogohlantiradi.

Ma‘lumki, VIII - IX asrlar Hadis ilmi uchun «oltin davr» hisoblanadi.

Islom dunyosida eng nufuzli manbalar deb sanalgan oltita ishonchli to‘plam (as-sahih as – sitta) ni yaratgan muhaddislar “ham vatandoshlarimiz bo‘lib, ilm – u fan rivojlangan IX asrda yashab ijod etganlar. Bo‘lar Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al - Buxoriy 194 (810) – 256 (870), Imom Muslim ibn al – Xajjoj 206 (819) – 261 (874), Imom Iso Muhammad ibn Iso at –Termiziy 209 (824), - 279 (892), Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoniyy 202 (817) – 275 (880), Imom Ahmad an – Nasoniy 215 (830) – 303 (915), Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazid ibn Majja 209 (824) – 273 (886) kabi allomalardir.

Olimlar “al-kutub as-sitta” (olti kitob)ni quyidagilardan iborat deb ko‘rsatadilar:

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy tomonidan yozilgan “As-Sahih”.

2. Imom Muslim an-Nishonpuriy (imom Muslim ibn al - Hajjoj) tomonidan yozilgan “As-Sahih”.

3. Imom Ibn Mojja tomonidan yozilgan “Sunnai”.

4. Imom Abu Dovud Sulaymon – Sijistoniyy tomonidan yozilgan “Sunnai”.

5. Imom ibn Iso at-Termiziy tomonidan yozilgan “Aj-jami al-Kabir”.

6. Ahmad an – Nasoiy tomonidan yozilgan “Sunnai” kabi to‘plamlardir.

7. Imom al – Buxoriyning shoh-asari “Al-Jome’ as-sahih” (“Ishonchli to‘plam”) 4 jiddan iborat bo‘lib, unga 600 ming hadidan 7275 ta eng “sahih” hadislar kiritlgan, takrorlanmaydiganlari 4000 hadisdan iboratdir.

Imom al-Buxoriy juda boy ijodiy meros qoldirgan. Uning “Al-Jome’ as-saxix” (“Ishonchli tuplam”), “Al-adab al-mufrad”, “At-Tarix al-kibor” (“Katta tarix”), “At-Tarix as-sagiyr”, (“Kichik tarix”), “Al-

kiroatu xalfa-l-Imom” (“Imom ortida turib ukish”), “Vaf’ul-yadini fi-s-Saloti” (“Namozda ikki kulni kutarish”) kabi ishlari mavjud bo’lib, kulyozmalari bizgacha etib kelgan. Amma “At-Tarix al-avsat” (“Urta tarix”), “At-Tafsir al-kabir” (Katta tafsir), (“Al-Jome’ al-kabir” (“Katta tuplam”), “Kitob-ul-xiba” (“Xadya kitobi”) nomli asarlari ham bo’lganligi ma’lum, lekin bo’lar bizgacha etib kelmagan. Shubxasiz, bu asarlaridan eng etuk, shox asari “Al-Jome’-as-saxix”dir. Bu asar “Saxix al-Buxoriy” nomi bilan ham dunyoda mashxur. 4-jildan iborat mazkur kitobda paygambarimiz sallolloxu alayxi vasallam xadislariidan tashkari, islom xukukshunosligi, islom marosimlari, axlok-odob, ta’lim-tarbiya, tarix va etnografiyaga oid ma’lumotlar ham berilgan. Unga 600 ming xadisdan 7275 ta eng “saxix” xadislar kiritilgan bo’lib, takrorlanmaydigan 4000 xadisdan iboratdir. Bu kitob islom ta’limotida Qur’oni Karimdan keyingi manba xisoblanadi. Ma’lumki, islom dini insonni ma’naviy kamolot sari etaklovchi ta’limot. Shu sababli Kur’oni Karimda ham, xadislarda ham yaxshi xulq va odob keng targib etilgan.

“Saxix” yunalishining asoschisi, eng etuk va mashxur muxaddis Abu Abdullox Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriydir. Imom Buxoriy xadis ilmida “Amir ul-mu’minin”. “Imom al-muxaddisiyn” (“Barcha muxaddislarning peshvosi”) degan sharaflı nomga sazovor bo’lgan. U 810 yil, 13 mayda (ba’zi manbalarda 810 yil, 20 iyulda) (xijriy 194 yil shavvol oyining 13 kuni) Buxoroda tug’ilgan. Gudakligida otadan etim qolgan. O’quv muassasasida savod chikargan, 10 yoshidanok arab tili va kitoblaridan ularni yodlay boshlaydi. Al-Buxoriy xadis ilmini katta kizikish bilan urgana boshlaydi. Yoshlik chog’idan boshlab turli roviylardan eshitgan xadislarni yodlab boror edi. Abdullox ibn ol-Muborak, Vaki’ ibn Jarrox kabi olimlar to’plagan xadislarni yod olgan, xadis rivoyatchilari haqidagi baxslarda qatnashgan.

Al-Buxoriy 825 yilda, un olti yoshida onasi va akasi bilan Xijozga safar qiladi. Makkayu Mukarrama va Madinayu Munavvarada bo’lib, xaj ibodatini ado etadi. Balx, Barsa, Kufa, Bag’dod, Xume, Damashq, Misr, Makka va Madinada bo’lib, safar jarayonida muxaddislardan xadis ukir edi. Olti yil Xijozda qolib, xadis ilmidan ta’lim oladi. SHu bilan birga, Damashk, koxira, Basra, Bagdod shaharlarida mashxur olimlardan fikx olmidan dars oladi, o’zi ham baxs va munozaralarda qatnashadi, tolibu ilmlarga dars ham beradi.

Imom Buxoriy iste’dodli, o’tkir muxofazali, ziyrak olim bo’lgan. “Manbalarga ko’ra, Bag’dodda istiqomat qilgan paytida ko’pincha oyning nurida ijod qilib, qorong’i kechalari sham yorug’ida kitob o’qir

ekan. Agar tunda bexosdan biror-bir fikr-muloxaza kelib qolsa, shamni yoqib darxol fikrini qog'ozga tushirar, shu taxlitda ba'zi kechalari shamni yigirma martagacha uchirib-yokar ekan".

Imom Buxoriyning o'tkir zexn egasi ekanligini quyidagi misoldan ham bilish mumkin.

Rivoyatlarga ko'ra "U qaysi bir kitobni qo'lga olib, bir marotaba mutolaa qilsa, hammasi yod qolaverardi". Imom Buxoriyning o'z so'ziga ko'ra, yuz ming saxix (ishonchli) va ikki yuz ming gayri saxix (ishonchsiz) xadisni yod bilar ekan. O'z shogirdlaridan Amir ibn Fallos "Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyga ma'lum bo'lmagan xadis, albatta ishonchli xadis emasdur", - deydi. Ustozi Imom Axmad ibn Xanbal al-Marvaziyning aytishicha, "Butun Xurosondan Muhammad ibn Ismoil kabi olim chiqqan emas".

Imom Buxoriyning o'tkir zexni haqida shunday rivoyat keltiriladi: "Imom Buxoriy bilan Basrada xadis darsiga qatnashgan sheriklaridan biri Xoshid ibn Ismoil aytadi: "Imom Buxoriy bizlar bilan ustozning darsini eshitardi. Ustoz rivoyat qilgan xadislarni biz yozib olar edik, ammo Buxoriy fakat quloq solibgina o'tirardi. Shu tarzda qancha kunlar o'tib, orada ustoz kariyb 15 ming xadis rivoyat qildi. Shunda biz Buxoriyga: "Sen nega xadislarni yozmaysan?" - deb ta'na qilgan vaqtimizda: "Sizlar yozib borayotgan xadislarni men ustoz ogzidan yodlab olayotirman", - dedi-da, ustoz rivoyat qilgan hamma xadislarni bir chekkadan yoddan o'qib berdi. Shundan keyin biz yozib olgan xadisarimizdagi xatolarni uning yodlaganidan tuzatib oladigan bo'ldik".

Imom Buxoriy juda ko'p zabardast olimlardan ta'lim oladi. Manbalarda uning ustozlarini taksonga yaqin deb ko'rsatishadi. Muhammad ibn Yusuf al-gartobiy, Ubaydulla ibn Musa al-Abasiy, Abu Bakr Abdulla ibn az-Zubayr al-Hamiydiy, ibn Raxavayx nomi bilan mashxur imom Isxok ibn Ibroxim, Imom Axmad ibn Xanbal, Ali ibn al-Madiyniylar uning ustozlaridir.

Imom al-Buxoriyning o'zi ham yirik va mashxur olimlar Isxoq ibn Muhammad al-Ramoziy, Abdullox ibn kutayba, Ibroxim al-Harbiy, Muhammad ibn Abu Iso at-Termiziy, Muhammad ibn Nasr al-Marvazi, Muslim ibn Al-Xajjojlarga o'z vaqtida ustozlik qilgan.

Imom Buxoriy uta kamtar, insonparvar, xulq-odobda tengsiz, saxovatli inson ham bo'lgan. U xadis ilmining etuk olimi bo'lsa ham, vaqti kelganda zamondoshlari, shogirdlaridan ham urgangan. Imom Buxoriy bir ming saksonta muxaddisidan xadis eshitgan. Undan tukson

ming kishi ishonarli xadisni tuplagan, 100 ming “saxix” va 200 ming “gayri saxix” xadislarni yod olgan.

Imom al-Buxoriy uzok safardan ona yurti Buxoroga kaytgach, talabalar va ulamolarga xadis ilmidan sabok beradi va uning targ'ibotchisiga aylanadi. Rivoyatlarga ko'ra, xalifaning Buxorodagi noibi Xolid ibn Axmad ibn Xolid az-Zuxaliy uni saroyiga kelib xadis ilmidan saboq berishga taklif etadi. Ammo Imom Buxoriy bu taklifni qabul etmaydi va: “Men ilmni xorlab sulton amirlar eshigiga olib bormayman. Agar amirga ilm kerak bo'lsa, tarbiyalanuvchilarni (ikkinchi rivoyatda saroyidagilarni) uyimga yoki masjidimga yuborsin”, - deb javod beradi. Al-Buxoriy bilan amir Xolid ibn Axmad az-Zuxalliy munosabatlariga raxna tushadi. Bunga ba'zi xasadguy shaxslarning ig'volari ham sabab bo'ladi. Amir buyuk allomani shahardan chiqib ketishga farmon beradi. Uni Samarqand ulamolari o'z yurtlariga taklif etadilar. Imom Buxoriy yulga chiqadi. Ammo Samarqandga yaqin Xaftang kishlogida (hozirgi Poyarik tumani) betob bo'lib qoladi va shu erda xijriy 256 yili ramazon oyining oxirgi kuni (milodiy 870 yil 1 sentyabr) 62 yoshida vafot etadi va shu erga dafn etiladi.

Yuqoridagilarga xulosa qilib aytganda, islom ta'limoti mujassamlashgan Qur'oni Karimdagi “Biz odam bolalarini aziz-mukarram qildik... ularga halol-pok narsalardan rizqu – ro'z berdik va ularni o'zimiz yaratgan juda ko'p jonzotlardan afzal-ustun qilib qo'ydik”; “Ey mo'minlar, sizlarga rizq qilib berganimiz-pokiza narsalardan englar”, “Bandalarimga aytingki, ular eng go'zal so'zlardan so'zlashsinlar”, “Odamlarni aldab fitnaga solish o'ldirishdan yomonroqdir”, “Alloh zulm qiluvchilarni sevmaydi”, “Parvardigoringiz... ota-onaga yaxshilik qilishlaringizni amr etdi...” kabi muhim g'oyalar; shuningdek, Hadisi SHarifdagi “Ilm egallang! Ilm-sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'izlik damlarida – yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda – rahbar, qayg'uli onlarda – madadkor, odamlar orasida – zebu ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda - quroldir”; “Ilm olish har bir muslim va muslima uchun farzdir”; “Beshikdan to qabrga kirgunlaringizcha ilm izlangiz”, “YOshlikda olingan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir”; “YOlg'on so'zlama”, “o'zinga ravo ko'rganni boshqalarga ham ravo ko'r”, “Englar, ichinglar, sadaqa qilinglar, ammo isrofgarchilikka o'tmanglar”, “Ahmoqdan uzoqlashing”, “Nonni e'zozlanglar”; deb zikr etilgan hikmatlar komil insonni tarbiyalashda muhim manbadir.

Ta'kidlash joizki, Muso al-Xorazmiy, Imom Ismoil al – Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, YUsof Xos Hojib, Ahmad YAssaviy, Ahmad Yugnakiy, Shayx Najmiddinov Kubro, Sulaymon Boqirg'oniy, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahovuddin Naqshband, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Davoniy, Voiz Koshifiy va ulardan keyin ijod qilgan boshqa mutafak-kirlar islom ta'limotini, Qur'oni Karimni, payg'ambarimizning aytgan so'zlari, diniy va axloqiy yo'l-yo'riqlari, hikmatlaridan iborat manba-Hadisi Shariflarni yaxshi bilganlar, ularning ta'sirida ijod etib, kelgusi avlodlar uchun benazir meros qoldirganlar. Aslini olganda esa, mutafakkirlarimizning tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari-ning asosi, shuningdek, asarlarining mazmun – mohiyati va g'oyasi ham Qur'oni Karim va Hadisi Sharif ta'limotiga asoslanadi. Chunki biz nazarda tutayotgan davrdan boshlab savod o'rgatish Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardagi pand-nasihatlarini o'rganish va ulardagi ko'rsatmalarni o'zlashtirish bilan olib borilgan. Shunga ko'ra, Qur'oni Karim va Hadisi Shariflardagi pand-nasihatlar ham olimlar, ham adiblar ijodiga kuchli ta'sir etgan va islom ta'limoti allomalarimiz asarlarida ilmiy talqin etiladi. Bo'larda ilgari surilgan g'oyalar yosh avlodning ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamol topishiga, pedagogik fikr taraqqiyoti tarixida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Shunday qilib, biz islom ta'limotida, ta'lim-tarbiya masalalarining tutgan o'rnini tahlil etar ekanmiz, bu davr ma'naviy-ma'rifiy tafakkurining karakterli tomoni shundaki, ma'naviyat, ma'rifat, odob-axloq sohasidagi tasavvur, fikr, bilimlar islom diniy aqidalari va ta'limotlarini ham bilimning, ilmiy tasavvurning bir ko'rinishi sifatida o'z ichiga singdirib yubordi. Dunyoviy ilmlar va diniy ilohiy tasavvurlar bir butun holda qabo'l etilib, inson ilmiy tushunchalari asosida talqin etilib, ular jahonga mashhur qomusiy mutaffakkir-larimiz asarlarida keng o'rin egalladi.

Nazorat savollari:

1. Islom dinini insonlar tafakkurini o'stirishdagi xizmati qanday?
2. «Qur'oni Karim»da qanday tarbiyaviy g'oyalar ilgari surilgan?
3. Hadis ilmining rivojlanishida allomalarning qo'gan xissasi qanday?
4. Hadislarda ilm egallash haqida qanday o'gitlar berilgan?
5. Axloqiy fazilatlarni shakllantirishda diniy manbalarning ahamiyati qanday?

6. Imom al-Buxoriyning hadis ilmi rivojiga qo‘gan xissasi haqida gapirib bering.

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. Boynazarov F. O‘rta Osiyo" antik, davri. Toshkent. O‘qituvchi 1991 yil.
3. Mirtursunov Z.F, Xalq, pedagogikasi, Toshkent. O‘qituvchi 1968 yil.
4. Ajdodlar o‘giti, xikoyalar, xikmatlar, timsoyalar. T. Cho‘lpon 1990 yil.
5. Xasanov S. Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi xaqida.
6. Donishmandlar axloq xaqida. Toshkent. O‘qituvchi 1986 yil.

3.2. XALQ PEDAGOGIKASIDA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI

1. O‘zbek xalqining madaniyati , axloqiy me‘yorlari .
2. Xalq pedagogikasida axloqiy tarbiya.
3. Abdulla Avloniyning ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlari
4. Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida insoniylik va axloqiy tarbiyaga oid qarashlari.

Tayanch iboralar: *Axloqiy va falsafiy etuklik, xalq odobnomasi, ma‘naviy ustivorlik , tarbiyaviy qarashlar, axloqiy me‘yorlar, yuksak ma‘naviyat, o‘tmish tajribalari, «Birinchi muallim», «YAxshi xulqlar», «yomon xulqlar», tarbiyaning zamoni, badan tarbiyasi, fikr tarbiyasi, axloq tarbiyasi.*

Xalqimiz azal-azaldan axloqiy fazilatlariga boy bo‘lgan. Otabobolarimiz farzand o‘stirar ekanlar, ularning xulq-atvorlariga, gap-so‘zlariga, kishilar oldida o‘zlarini qanday to‘tib, nimalar haqida fikrlashib, o‘z maqsadlarini qanday so‘zlar bilan tushuntirishlariga katta ahamiyat berishgan. Ular farzandlarining qo‘rslik qilishi, kattalar suhbatiga aralashishi, nojo‘ya ishlariga zinhor-bazinhor yo‘l qo‘ymaganlar. Bu narsalarga farzand tarbiyasining eng muhim tomoni deb qaraganlar.

Ispaniyalik bir faylasuf olim butun umrini jahon xalqlarining urf-odatlarini, axloq-odobini o‘rganishga, tadqiq qilishga bag‘ishlagan ekan. Ittifoqo, o‘sha olim bizning yurtimizga tashrif buyurib, Toshkent,

Samarqand, Buxoroda bo‘libdi. Yuritga qaytib borgach: “Hozirgacha o‘rgangan, tadqiq qilgan barcha ishlarimni o‘n besh yoshli o‘zbek qizalog‘ining o‘rnidan turib, qo‘lini ko‘ksiga qo‘ygancha choy uzatishdagi odobiga, nazokatiga almashtirishga rozi edim”, degan ekan. Biz shunday yuksak odobli, madaniyatli xalqning farzandi ekanligimizdan har qancha faxrlansak arziydi, albatta.

Yuksak ma‘naviyatli xalqlar o‘z milliy axloq-odob xususiyatlarini saqlab qolganlar. Masalan, yaponlar, hindlar, arablar. Imon-e‘tiqodi sust xalqlar esa o‘zga millat va xalqlarning axloq-odobiga berilib ketib o‘zligini yo‘qotadi.

Quyida Sharq axloqi uchun mushtarak bo‘lgan muhim va mo‘‘tabar jabhalar, xalq xikmatlari va buyuk allomalarning axloq haqidagi g‘oyalari bayon qilinadi. Shoyad donolar xikmati o‘zligimizni yangidan kashf etish va axloqiy –ma‘naviy qadriyatlarimiz tiklanishiga ko‘mak bersa degan umiddamiz.

Xalq madaniyatining eng muxim belgilaridan xushmuomalalikka, xozirjavoblikka aloxida e‘tibor berilgan. SHark xalqlari o‘z bolalariga soxtalik, yasamalikdan nari yurishni singdirib kelgan, samimiy munosabatni ulug‘lagan .

Xalq pedagogikasini chukur o‘rganar ekansiz, mutafakkirlarning ta‘lim-tarbiyaga oid, odob-axloqqa oid asarlarni ko‘zdan kechirar ekansiz, o‘zbek xalqi bolalarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta‘sirchan yo‘llaridan foydalanganliklarini guvohi bo‘lamiz. YOsh avlodni tarbiyalashda keksa avlodning xizmati, ayniksa benixoyadir. Bobo va buvilar oilada tarbiyani mukammal yo‘lga qo‘yishda , chinakam xalqchil tarbiyani , oilaviy tarbiyani yaratishda jonkuyarlik qiladilar

Kesalar haqida gap ketganda, biz ularni xonadonimiz farishtasi, xayr-barakasi deb ataymiz. Xalq donoligi, ming yillik tajribalar, milliy an‘analar qadriyatlarimiz ongida, faoliyatida, turmush tarzida jamlangandir. Ular yosh avlodning ustoz, murabbiysi, hayot dorilfununidir. Donishmandlar qari bilganni pari bilmas , deb bejiz aytishmagan .

O‘zbek xalq pedagogikasi an‘analarida farzandlarni axloqli qilib tarbiyalash ham ularda insoniylik fazilatlarini shakllantirish va kamol toptirish, axloqiy ongini shakllantirish va kamol toptirish: axloqiy tarbiyada tarbiyalanuvchilarga tarixiy tajribalar va pandnomalardan foydalanish, tarbiyalanuvchilarga axloqiy tarbiya berishda xalq pedagogikasi manbalari asosida pedagogik, axloqiy-estetik madaniyatni

shakllantirish, yoshlarni shaxs sifatida shakllantirish hamda axloqiy tarbiyalashda xalq ommaviy tomosha, dorbozlik, askiya, baxshi-shoirchilik, dostonchilik, qiziqchilik, qiroatxonlik kabi san'atlarining turlaridan foydalanish, xalq an'anaviy sporti, farzandlar jismoniy baquvvatligi va etukligining garovi ekanligi, chaqqonlik, epchillik va har tomonlama garmonik rivojlanishning sinalgan vositasi ekanligiga alohida e'tibor qaratganlar.

Xalqimiz yoshlarga axloqiy tarbiya berish jarayonida xalq an'anaviy pedagogikasida tabiat va inson uyg'unlashuvi muammolari, tabiat va tarixni e'zozlash, saqlash va qadrlashning ahamiyati, xayvonlar dunyosi, qushlar olami hamda dov-daraxtlar, o'simliklar va giyohlarga; suv, borliq-atrofga insoniy munosabat - xalq pedagogikasining eqologik tarbiyasi asosi ekanligi, odatlar, udumlar, rusm-rusumlar, marosimlar, «Navro'z», «Mexrjon», «Xayit-ro'za» boshqalarning tarbiyalanuvchining dunyoga kelishi, qulog'iga azon aytish, ilk qadami, beshikka solish, birinchi kiyim-bosh kiydirish, tuy-tomoshalar, odatlar, udumlar, marosimlar va an'analarning tarbiyaviy ta'siridan keng foydalanganlar. Pedagogik madaniyatni egallash uchun avvalo boy pedagogik tarixiy merosimizni chukur bilishimiz zarur. Chunki o'tmish tajribalaridan saboq olib, amaliy faoliyatga dadil kirib borish mumkin.

Tarixiy merosimizdagi ulkan xazinadan baxramand bo'lish niyatida o'zbek xalq pedagogikasiga murojaat eta boshladik. Ana shunday ulkan pedagoglarimizdan biri Abdulla Avloniy edi.

Abdulla Avloniy ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari kengrok tasavvur etish uning hayot faoliyatiga bir nazar tashlash o'rinli bo'lar. Abdulla Avloniyning otasi Mirovlan asli Qo'qonlik bo'lib, to'quvchilik bilan shug'ullangan. «Ota-onam, - deydi Abdulla Avloniy tarjimai xolida, - savodli bo'lganlar. Ishdan bo'shagach har ikkovlari ham kitob o'qirdilar.»

Abdulla Avloniy 1878 yil 12 iyulda Toshkentdagi Mergancha maxallasida tug'iladi. U 7 - yoshida O'qchidagi eski maktabni, keyinrok madrasani ham o'qib bitiradi. Arab, fors, tatar, ozarbayjon va rus tillarini puxta o'rganadi. 1907 yilda «SHuxrat», 1908 yilda esa «Osiy» degan YAngi ro'znomalarni chiqaradi

Uning 1912 yilda yozgan «Muallimi avval» kitobidan yoshlar savod chiqarishgan, 1915 yilda yozgan «Ikkinchi muallim» kitobidan esa she'r va xikoyalar o'qib, zarur saboqlar olishgan.

Abdulla Avloniy «Birinchi muallim»da shunday deb yozadi: «Muxtaram muallim afandilarimizdan rijo qilurmanki, bizning «Birinchi muallim» imizdan ham olib tajriba qilib, uqitib ko'rsalar. Chunki har gulning bir isi, har mevaning bir ta'mi, mazasi bordir. Bu

«buy»yu ta'm esa tajriba soxiblariga nashfo'z ma'lum bo'lur», «Birinchi muallim», «eng oson usul ila» tartib etilmish».

Abdulla Avloniy taniqli shoir sifatida 4000 misradan ortiq she'r ijod qilgan, ko'plab ilmiy-pedagogik maqolalar nashr ettirgan. U 1934 yil 24 avgustda vafot etadi.

Abdulla Avloniyning asosiy ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari 1913 yilda yozgan «Turkiy guliston yoxud axloq» kitobida ifodalangan. Bu kitob ikkinchi marta 1917 yilda eski o'zbek yozuvida Toshkentda nashr qilingan va boshlangich sinflarda axloqdan darslik vazifasini o'tab kelgan. Bu asarida u islom dini haqida shunday deydi: «Islomiyat-odamgarchilik» demak.

Bu asar xozirgi Kirill yozuvida 1-marta 1967 yilda «O'qituvchi» nashriyotida kayta chop etiladi.

U 80 bet xajmda 10 ming nusxada nashr etilgan bo'lsa ham O'zbekiston Pedagogika Fanlari ilmiy-tadqiqot instituti kutubxonasida uning bir nusxasi saqlanmoqda, xolos.

Demoqchimizki, bu asarga bo'lgan talab ancha katta.

Mazkur asarga pedagoglarimizdan Muxitdin Maxsumov kirish so'zi yozar ekan, shunday degan:

«Turkiy guliston yoxud axloq», Kaykavusning «Qobusnoma», YUsuf Xos Xojibning «Kutadgu bilik», Nosir Xusravning «Saodatnoma», Sa'diyning «Guliston» va «Buston», Jomiyning «Baxoriston», Navoiyning «Maxbub-ul-kulub», Axmad Donishning «O'g'illarga nasixat» kabi asarlari tipidagi o'ziga xos bir asardir. XX asr boshlarida bunday asarni o'zbek tilida birinchi bo'lib Abdulla Avloniy yaratdi va ta'lim-tarbiya ishlarida uni tatbiq etdi».

Muallif ta'lim-tarbiya haqida g'oyat ibratli fikrlarni bildiradi. «Pedagogika – deydi Abdulla Avloniy, - bola tarbiyasining fani demakdir». «Dars ila tarbiya ikkisi jon ila tan kabidir». «Dars oluvchi – biluvchi, tarbiya oluvchi- amal qiluvchi demakdir».

Bu erda pedagogika faniga qisqa va lo'nda ta'rif berilgan, ta'lim bilan tarbiyani jon bilan tanga o'xshatib, ularni bir-biridan ajratib tushunish mumkin emasligini erkin ifodalab bergan.

Axloqni Abdulla Avloniy «Yaxshi xulqlar» va «yomon xulqlar» guruxiga bo'lib, quyidagicha tushunchalarni sanab o'tadi va ularga izox beradi.

U «Yaxshi xulqlar»ga quyidagilarni kiritadi:

Fatonat (o'tkir zexn, ziyrakli, tezfaxmlilik), nazofat (tozalik, poklik, ozodalik), sa'y (harakat, tirishish, urinish) va g'ayrat, riyozat (qiynalish, mashaqqatlanish), shijoat (botirlik, dovyuraklik), qanoat, ilm, sab, xalim (yumshoqlik, muloyimlik, yuvoshlik), intizom, miqiyosi, nafs, vijdon, vatanni sevmak, haqoniyat, nazari ibrat (ibrat ko'zi), iffat (poklik, tozalik, nomus, adab), idrok va zako (zexnlik, tez tushuna olishlik), ziyraklik, xifzi lison, xavf va rajo (umid, tilak), itoat, haqshunosli, xayrixoxlik kabi ijobiy fazilatlar.

«Yomon xulqlar»ga esa: g'azab, shaxvat, jaxolat, razolat (pastkashlik, tubanlik), safoxat (aklsizlik, nodonlik, ablaxlik), adovat (dushmanlik, kek), nifok, tama' (ochko'zlik, qizganchiklik) zulm kabi salbiy xususiyatlar kiradi.

Unda mana shu xulq tushunchalarining ma'nosi izoxlanadi, ta'riflanadi va ma'lum bir baytlar bilan yakunlanadi. Masalan: tarbiya bilan inson qismati hal bo'lajagini ta'riflab, shunday bayt keltiradi:

Xudoning raxmati, fayzi hama insonga yaksardur,
Va lekin tarbiyat birla etushmak sharti akbardur.
Tugib tashlov bila bo'lmas bola, bo'lgay balo sizga,
Vujudi tarbiyat topsa, bo'lur ul raxnamo sizga.
Temurchining bolasi tarbiyat topsa, bo'lur olim,
Bo'zalsa xulqi, lukmon ugli bo'lsa bo'lgusi zolim.

Xozirgi rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilingan pedagogika darslaridagi «Axloqiy tarbiya», «estetik tarbiya» deb har xil turlari tilga olinsa, Abdulla Avloniy tarbiyaning tarkibiy qismlarini quyidagicha ko'rsatadi:

1. Tarbiyaning zamoni
2. Badan tarbiyasi.
3. Fikr tarbiyasi.
4. Axloq tarbiyasi.

«Tarbiyaning zamoni»da uni kachon boshlash va kimlar shugullanishi zarurligi ko'rsatilgan. Abdulla Avloniy ta'kidlashicha, tarbiyani yoshlikdan boshlash nixoyatda zarur. Haqiqatdan ham, kichik yoshdagi bola hali misoli plastilin, qayoqqa qarab ishlov berilsa, shunday shakllanadi, suyagi qotadi. Tarbiya bilan dastlab ota-

ona, keyin faqat maktabgina emas, xatto butun jamoatchilik, xukumat ham shug'ullanishi zarur, chunki bunda inson taqdiri hal etiladi. «Alxosil, - deydi Abdulla Avloniy, - tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot – yo xalokat, yo saodat – yo falokat masalasidir».

Abdulla Avloniy fikricha ota-ona, oila badan tarbiyani o'z zimmasiga olishi, fikriy, aqliy tarbiya soxasida asosan muallimlar kabi javob berishi lozim. Chunki jismoniy tarbiya shartlaridan biri badan, kiyim-kechak, uy-joy, asbob-uskunalarni toza tutish zarur. Har xil iflosliklarni yuqtirmaslik masalasida ota-ona extiyot bo'lishi kerak. Tozalik, poklik, kundalik extiyoj qoida, odatga aylansagina faxm, idrok, kishi ruxiyati, fikri rivojlanadi.

Xalqi olam suyusidir tozalik, pokni,
Poklik orttirgusidir faxm ila idrokni,
Har kishini ko'ksida poklik nishoni bo'lmasa,
Tozalik maydonidan quvgaylar ul bebokni .

Abdulla Avloniy mehnat, gayrat, dangasalik, yalkovlik, jasoratlik, qo'rqqoqlik, qanoat, sabr, intizom kabi axloqiy tushunchalarga alohida to'xtaladi. U yoshlarni kichiklikdan intizomga o'rgatish, ilm-ma'rifatli bo'lish zarurligini uqtiradi. Ilm-fan, uning fikricha, yoshlarni yomonlikdan qaytaruvchi, yaxshilikka etaklovchi, etuklikka eltuvchi, baxtiyor etuvchi qudratli kuchdir

«Ilm,- deydi Abdulla Avloniy , - insonlarning madori, hayoti, raxbari najotidir» .

Ilm bir daryo ichi tulmush duru gavhar bilan ,
Qiymatu qadrin qachon bilgay Ani joxil yilon .

Vijdon tushunchasi kengroq talqin etiladi, u yaxshi xulq manbai, kishining fazilatini ko'rsatuvchi ko'zgu, vijdoni – kishining eng yaxshi mevasi xosili. Xayo, iffat, ibrat, til – kishi uchun eng muxim ziynatlardir. U ona tilining buyukligini eslatadi:

Ey ona til , aziz qadrdonim ,
Iltifoti ruxim , raxmonim .
Tug'dim kundan aylading ulfat ,
Ulguncha ayilma ey jonim .
«Menga ilmu adab san o'rgatding
Chin adib muallim shonim .
Millating ruxini ko'targuchi sen ,
Eng muqaddas karami sultonim .

Abdulla Avloniy go'zallik-nafosat haqida fikr yuritib , ma'naviy ichki go'zallikning so'zda ifodalanishini aloxida ta'kidlaydi .

Go'zallik yuzda ermay ey birodar ,
So'zi shirin kishi har kimga yoqar.
So'zing oz bo'lsin-u , ma'noli bo'lsin ,
Eshitganlar qulog'i durga to'lsin .

Abdulla Avloniy o'zbek-milliy madaniyatiga, xalq ta'limini YAngi yo'lga qo'yishda iste'dodli pedagog sifatida jonbozlik ko'rsatdi . U yoshlarga savod o'rgatish, tarbiyalash yuzasidan g'oyat muxim masalalarni ko'tarib chiqdi va ularni yangicha xalq etish yo'llarini ko'rsatdi .

Xullas, Abdulla Avloniy o'z durdonalari bilan o'zbek xalq pedagogikasining tarbiya nazariyasiga ulkan xissa qo'shdi .

Abdulla Avloniy g'oyalarini kayta anglash, fikrlarini, uylarini yana bir mushoxada etish uchun uning asarlarini kayta nashr etib, kelajak avlodga etkazsak , alloma ruxini shod etgan va bu bilan biz o'zligimizni e'zozlagan bo'lamiz .

Chor Rossiyasi o'lkamizni bosib olgandan so'ng millatimiz ziyolilari maxalliy xalqlarimizni ma'rifatli qilish maqsadida milliy maktablar ochib, yoshlarga milliy- vatanparvarlik tarbiyasi berish yo'llari haqida bosh qotirganlar .

Nazorat savollari:

1. O'zbek xalqining axloqiy me'yorlari haqida gapirib bering.
2. O'zbek xalqi bolalarga axloqiy tarbiya berishda qanday usullardan foydalangan?
3. Sharq axloqi uchun mushtarak bo'lgan muhim jihatlar qaysilar?
4. Axloqiy tarbiya jarayonida keksa avlod tajribasining ahamiyati qanday?
5. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari.
6. Abdulla Avloniy «YAxshi xulqlar» va «yomon xulqlar» haqida nima deydi?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. Boynazarov F. O'rta Osiyo" antik, davri. Toshkent. O'qituvchi 1991 yil.
3. Mirtursunov Z.F, Xalq, pedagogikasi, Toshkent. O'qituvchi 1968 yil.
4. Ajdodlar o'giti, xikoyalar, xikmatlar, timsoylar. T. Cho'lpon 1990 yil.
7. Xasanov S. Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi haqida.
8. Donishmandlar axloq haqida. Toshkent. O'qituvchi 1986 yil.

3.3. XALQ PEDAGOGIKASIDA JISMONIY VA MEHNAT TARBIYASI.

1. Xalq pedagogikasida jismoniy barkamollikning ijtimoiy ahamiyati haqida.

2. Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va mehnatsevarlikning ulugʻlanishi.

3. Xayoliy mehnat qurollari va mehnat ahlining eʼzozlanishi.

Tayanch soʻzlar: *jismoniy tarbiya, barkamollik, mehnat tarbiyasi, mehnatsevarlik, mehnat qurollari, mehnat ahli, mehnat vositasi, mehnatsevarlikning ulugʻlanishi, hayoliy mehnat, mehnat qurollari, mehnat ahli, ijtimoiy taraqqiyot.*

Oʻtmishda insonning tabiat stixiyalariga qarshi kurashdagi ojizligi nomaʼlum tuyulgan hodisalarga javob topishga undagan. Boʻron, sel, toshqin, zilzila kabi gʻayri tabiiy koʻringan kuchlarga qarshi kurasha oluvchi qahramonlar yaratishga olib kelgan. Shuning uchun “Avesto” da Anaxita xushqomat, zabardast, kamtarin, toʻgʻrisoʻz goʻzal qiz sifatida namoyon boʻladi. U kishilarga kuch-qudrat baxsh etuvchi, suvning moʻl boʻlishini taʼminlovchi maʼbuda. “Avesto” yovoʻzlikka qarshi kurashuvchi pahlavonlar gʻolib boʻlishida Allohdan madad soʻraydi.

“Odami Od” hikoyasida Odami Od obrazi ham jismoniy barkamollikda tengsiz qahramon sifatida tasvirlanadi. Uning boʻyi boʻluta etadi, kuchli, dengizda baliqni qoʻli bilan toʻtib, quyosh taftida pishirib eydi. U Nuh paygʻambarni elkasiga mindirib, toqqa olib chiqibdi. Togʻda toʻrtta bahaybat chinorni tomiri bilan sugʻurib, ustiga Nuh paygʻambarni oʻtirgʻizib, dengiz boʻylab ravona boʻlibdi. Nonushtaga bir hovoʻz suvga non toʻgʻrab er ekan, chinordan kema yasab, hamma odamlarni kemaga solib, dengizga tushib, oʻzi kemani tortib ketibdi.

“Avesto” dagi adolatli shoh Jamshid ham shunday qudratli qahramon sifatida tasvirlangan. Etti yuz yil Amudaryoda hukmronlik qilgan er Xubbi, qahramonlik rivoyatlaridagi Toʻmaris, Shiroq, Zarina, Rustam, Siyovush, Alpomish singari qahramonlar ham oʻz jismoniy barkamolligi tufayli yovoʻzlikka qarshi kurashganlar.

Hozirgi paytda unumdor erlar, tabiiy boyliklar, suv resurslarining kamayishi, alkogolizm, narkomaniyaning kuchayishi singari salbiy omillar insonning jismoniy barkamolligi, sogʻligʻi, yoshlar salomatligini

asrashni taqoza etmoqda. Komil shaxs tarbiyasida jismoniy tarbiya muhim yo‘nalishga aylandi. Xalq hamisha jismoniy tarbiya – salomatlik garovi ekanligini tushungan. SHuning uchun yoshlarga o‘yinlar, milliy kurash turlari, sport musobaqalariga, toza havodan foydalanishga alohida e‘tibor bergan. Quyosh nuri va suvdan foydalanib, sog‘liqni saqlash mumkinligini qadimdayoq tushunib etgan. Ba‘zan o‘z sog‘lig‘iga e‘tiborsiz qaragan yoshlarga qarata aytiluvchi o‘gitlar shular jumlasidandir:

“Ikki narsa yo‘qotilganidan so‘ng qadrlanadi – sog‘liq va yoshlik”, “Tan sihatlik – tuman boylik”, qozoqlar: “Kambag‘alning boyligi - sog‘lig‘i”, - desa, turkmanlar: “Sog‘liq bo‘lsa, erkinlik bo‘ladi” deyishadi. SHuningdek, xalq sog‘liqni saqlash uchun “Boshingni salqin, oyog‘ingni issiq tut” deb pand beradi. Sog‘liqni saqlashda ovqatlanish madaniyatiga amal qilishga chaqiradi: “Qorning og‘risa – og‘zingni, ko‘zing og‘risa – qo‘lingni tiy” va b.

Zararli odatlar oqibati achchiq ekanligi ta‘kidlanadi: “Chekuvchining ichi ham, puli ham kuyadi”.

O‘z avlodlarini sog‘lom, baquvvat, botir bo‘lishini orzu qilgan xalq farzandlariga Quvvat, Polvon, Arslon, Botir, Qahramon, Bahodir, Murod, Komil singari ismlar qo‘yishni taomilga kiritgan. Dostonlar va ertaklar qahramonlari qahramonlar darajasida tasvirlangan. Ular vositasida yoshlar jasoratiga, mardlik va insonparvarlikka undalgan.

Jismoniy tarbiyada “Ko‘pkari”, “Qiz quvdi”, “Olomon poyga”, “Uloq tortish”, “Kurash” singari milliy o‘yinlarning ahamiyati katta bo‘lgan. Ular hozir ham muhim ahamiyatga ega.

Mehnat tarbiyasi ham jismoniy barkamol qiluvchi, ham moddiy to‘kin – sochinlikni ta‘minlovchi vosita sifatida talqin etilgan. Mehnatsevar yoshlarni tarbiyalash xalqning bosh maqsadi sifatida qo‘yilgan: “Mehnat – mehnatning tagi rohat”, “Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroylik”.

Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va mehnatsevarlikning ulug‘lanishi haqida.

O‘rta Osiyo va Qozog‘iston sharoitida mehnat tarbiyasi yoshlar tarbiyasining ajralmas qismi sifatida qaralgan. Uni amalga oshirishda avvalo oila, so‘ngra jamoatchilik mas‘ul hisoblangan. Mehnat vositasida madaniyat, san‘at, axloqiy sifatlar, ona Erga muhabbat hissi tarbiyalangan. Chorvachilik, dehqonchilik, bog‘dorchilik, pillachilik turkigo‘y xalqlarda qadimdan asosiy mehnat turi hisoblanib, bolalar ularni amaliy hayot jarayonida o‘rganganlar.

Xalq pedagogikasi shuni ta'kidlaydiki, inson faqat mehnati bilan aziz. Shuning uchun "Ko'mirchi yuzi qora bo'lsa ham uyalmaydi", yoki: "Gap bilguncha, ish bil!", "Bugungi ishni ertaga qo'yma!" deb o'git beradi xalq. Xalq hamisha yosh avlod mehnatsevar bo'lishi bilan birga u hunarli ham bo'lishini, hunarni quruq o'rganish emas, balki "qo'li gul usta" bo'lishni targ'ib etadi. SHuningdek: "Ortiqcha kasb boshni aylantirmaydi", yoki: "Bir yigitga qirq hunar oz" deydi xalq. Ayni paytda o'z ishining ustasi bo'lish insonga darhol nasib etmasligi eslatiladi. Buning uchun irodali, sabr-toqatli bo'lishga chaqiriladi. Mehnatni sifatli qilish (ishning o'zini bilguncha, ko'zini bilish) kelajakda pan berishning oldini olishi alohida ta'kidlanadi.

Xalq engil ish ortidan quvuvchilar, ishyoqmaslar ustidan kuladi, yoshlarni ulardan ibrat olmaslikka chaqiradi; ularni "oqbilak", "tannoz" deb ataydi. "Dangasaning kosasi oqarmas" ligi, "Ishyoqmasga it boqmas" ligini ta'kidlaydi. SHunday qilib, xalq vijdonan, muntazam, aql bilan ijtimoiy foydali mehnat qilish lozim deb hisoblaydi: "Yomg'ir bilan er ko'karar, mehnat bilan el ko'karar", "Er yuzini er ochar, er yuzini er ochar", "Obro' osmondan tushmas, mehnatdan kelar", "Tekinning minnati ko'p, mehnatning ziynati ko'p" va boshqalar.

Xalq ertaklarida, afsona va rivoyatlarda, dostonlardagi qahramonlar o'z mehnatsevarligi, mehnatda toblanganligi, bir necha kasb-hunar sohibi bo'lganligidan hayot qiyinchiliklarini, og'ir sinovlarni engib, o'z maqsadlariga erishadi, keng xalq ommasining baxti, manfaati uchun kurashadilar. Chunonchi, A. Navoiyning "Farhod va SHirin" dostonidagi Farhodning mehnati o'z ijtimoiy характери bilan, xalq ertagi "Zumrad va Qimmat" dagi Zumrad mehnatsevarligi va ijobiy axloqiy sifatleri bilan o'quvchini o'ziga tortadi.

Markaziy Osiyoda mehnat tarbiyasi berish bilan bolalarni yoshligidan mustaqil hayotga tayyorlashgan. Jumladan, hatto A. Vamberi ham, bizda qiz bolalarga to'qish, bichish, tikish, sut mahsulotlari tayyorlash, 7-8 yoshdan dehqonchilik, chorvachilik ishlarida qatnashishga o'rgatilishini ta'kidlagan. Chunki xalq: "Terga botgan rohatga botar", "Ter to'ksang, dur terasan", "Uyqu – g'adolat, mehnat - rohat", "Xotin chiroyi erdan, hosil chiroyi erdan", "Qolgan ishga qor yog'ar", "Quldek ishlasang, bekdek yotib eysan", "Qo'rada ko'rsam – qornim to'q", "Hunar - birlikda, rizq - tiriklikda", "Ko'pning rizqi mo'l bo'lur", "Baraka - ko'pchilikda", "Ko'pdan quyon qochib qutulmas", "Maslahatsiz bo'lgan ish, boshga keltirar tashvish" va boshqalar.

Xayoliy mehnat qurollari va mehnat ahlining e'zozlanishi

Ma'lumki, ibtidoiy odamlar o'ziga noma'lum bo'lib ko'ringan tabiat kuchlaridan talvasaga tushar ekan, ayni paytda ularni engishga harakat qilgan. Ba'zan buning uddasidan chiqa olmay, g'ayri tabiiy hodisalarga sig'ingan, ularni totemistik tasavvurga aylantirgan.

Jonsiz narsalarga jonli deb qarashdan iborat ibtidoiy qarashlar animizm nomini, g'ayritabiiy jonzodlar (qirq boshli ilon, ikki boshli odamsifat shoxli hayvon ...) totemizm nomini olgan. Totemizm ibtidoiy jamiyatda paydo bo'lib, unda odamning hayvon, o'simlik yoki tabiat hodisalari bilan aloqasi borligiga ishonishga undaladi. "Yjriltosh" da tosh yorilib, qizni ofatlardan saqlash uchun o'z bag'riga olsa, "Qilich botir" da qahramonning joni qilichida deb uqtiriladi. SHuningdek, o'tmishda turkiy xalqlar ot, xo'kiz, ilon, bo'ri, it kabi hayvonlarga e'tiqod qo'yanlar, og'ir kunlarda bo'ri va otlardan najot kutganlar. O'zbek xalq dostonlarida G'iro't, Boychibor, Jiyrongush, Majnunko'k singari otlar obrazlari mavjud. Hatto sohibqiron Amir Temurning "Kuno'g'lon" deb atalgan oti ham g'ayri tabiiy hisoblangan.

Qadimgi etnopedagogika manbalarida hayvonlarda mavjud bo'lmagan xususiyatlar haqida ham fikr yuritiladi. Jumladan, otning qulog'ini burash bilan ko'kka parvoz qilish, suvda so'zish, dunyoning narigi chetiga, baland tog'lar osha "uchar gilam" da borish samolyotlarning kashf etilishiga, suv ostida so'zuvchi qayiqlar – suv osti kemalarining yaratilishiga, "sehrli etikcha" lar ega mashinalarning yaratilishini orzu qilish tufayli vujudga kelgan. "Sehrli oyna" haqidagi afsona va orzu televizor misolida ro'yobga chiqqan bo'lsa, sehrli dastgoh sehrli dasturxon haqidagi orzular ish unumi juda yuqori bo'lgan dastgohlarning ishlab-chiqarish uskunalarining yaratilishiga olib kelgan. Chunki, har bir yangilik dastlab orzularda, hayol (fantaziya) da tug'iladi. So'ngra inson uni amalga oshirishga harakat qiladi. Chunki, ijtimoiy taraqqiyotning ma'lum bosqichida mavjud bo'lgan ish qurollari, asboblari, mehnat unumini jamiyat talabi darajasida qondirmagach, yangi qurollar haqida o'ylanadi. Hind badiiy filmi "Ramayana" dagi yoy paykonlarining uchishi, boshqarilishi raketalar haqidagi eng ibtidoiy tasavvurga o'xshaydi.

Etnopedagogikada mehnat ahli g'oyat ulug'lanadi. Mehnatning tarbiyaviy ahamiyatiga ham yuqori baho beriladi:

*Donoga ish – shonu shuhrat,
Nodonga ish – g‘amu kulfat.*

Hosiling kam bo‘lsa, havodan ko‘rma!

Qolgan ishga qor yog‘ar.

*Qarasang, qand ersan,
Qaramasang, pand ersan.*

Qo‘li qimirlaganning og‘zi qimirlar.

*Cho‘pchak degan – cho‘p bo‘lar,
Teraversang, ko‘p bo‘lar.*

*Ertalabki ish – ko‘ngilni qilar xush.
To‘qilsa, manglay tering,
Unumli bo‘lar yering*

va shu kabilar.

*Mol boqqanning barmog‘idan moy tomar.
Molga bersang soz emish, boqar seni yozu qish.
Moling zotli bo‘lsa, emishing totli bo‘ladi ...*

Hozirgi zamon pedagogikasida mehnat tarbiyasini tadqiq etgan buyuk pedagoglar tadqiqotlarini o‘rganish shunday xulosaga olib keladiki, ular o‘z pedagogik fikrlarini xalq pedagogikasiga tayanib yaratganlar.

Hozirgi paytda yoshlarning mehnat tarbiyasini takomillashtira borish xalq xo‘jaligi ehtiyojini qondirishga qaratilgan bo‘lib, ayni paytda bu jarayon komil inson shaxsini shakllantirish vositasi hamdir. Chunki, mehnatning mohiyatini, uning inson hayoti uchun zarur omil ekanligini tushunishgina, mehnatni, mehnat ahlini, moddiy ne‘matlarni, tabiatni, madaniy yodgorliklarni asrashga, hurmat qilishga o‘rgatadi. Xalq pedagogikasida ta’kidlangan bu boradagi fikrlar mazkur muammoni hal qilishga yordam beradi:

*Ko'p yurganga ergashma, ko'p bilganga ergash!
Mullaning qilganini qilma, aytganini qil.
Otang ta'zirini emay desang, otang ta'sirini ol!
Oldingdan oqqan suvning qadri yo'q.
O'z qadrini bilmagan, kishi qadrini bilmas.
Aytuvchi nodon bo'lsa, tinglovchi dono kerak.
Ustoz otangdan ulug'. Ish ustasidan qo'rqar.
Asil aynimas, sariyog' sasimas.
Bir kattaning gapiga kir, bir kichikning ..*

Xalq pedagogikasi bolalarning qo'llaridan keladigan mehnatda qatnashuvini ularni kompleks tarbiyalashning samarali vositalaridan biri deb hisoblagan. Mehnatning jamoa turlari yosh avlodni tarbiyalashda alohida ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek xalqida jamoa bo'lib bajariladigan ishlarning ko'maklashish, hashar kabi bir qancha shakllari bo'lgan.

O'zbek xalqining mehnat an'analari ichida hashar muxim rol o'ynaydi. U xalqimizning avloddan-avlodga o'tib kelayotgan ajoyib an'analardan biridir. Hashar yaqin kishilarining, tanish-bilish, oshna-og'ayni, qadindosh-urug', hamkasblarning imorat qurish, to'y va ma'rakalar uyushtirish, qishloq xo'jalik ekinlarini tez yig'ib olishda o'zaro bir-birlariga yordam berishidir.

Bunday ishlar jarayonida yoshlar mehnat qilishgagina o'rganib qolmay, balki jamoaga uyushish, umumiy ishdan manfaatdorlik, o'zaro yordam zaruratini anglash kabi yuksak axloqiy sifatlarni egallaydilar.

Shuni ta'kidlash kerakki, qadim zamonlardan buyon zarur, mas'uliyatli hamda ko'p kuch va mablag' sarflab bajariladigan ishlarda qo'llanadigan xolisona jamoaviy o'zaro yordamning umuman e'tirof etilgan va ishonchli shakllari bo'lib, xalqning hayotida juda muhim rol o'ynagan. Ular mehnatkashlar hamkorligining yorqin ko'rinishini, xalqning jamoachilik, do'stlik, o'rtoklik, bir-biriga tayanish va o'zaro hamjihatlik haqidagi g'oyalarini ifodalagan va shunga ko'ra katta tarbiyaviy ahamiyat kasb etgan.¹¹

Qadimda donishmand xalqimiz aqliy va mehnat tarbiyasida chorvachilik, bog'bonchilik, suvchilik sirlari haqida bolalarda tasavvur hosil qilish va ma'lum bilimga ega bo'lishlari umuman, inson qo'li va

¹¹ Qodirova M. Xalq pedagogikasi yosh avlodni tarbiyalash manbaidir. // Pedagogika ta'lim, 2007 yil 1-son, 20-22-betlar.

aqli yaratuvchilik qudratiga egaligini bilishga qiziqish tuygʻusini oʻstirish maqsadida, oʻzlari yaratgan maqollardan mohirona foydalanganliklarini koʻramiz:

*Bogʻbon boʻlsang, sahar qil,
Dehqon boʻlsang, shudgor qil.
Dehqon – er sultoni,
Choʻpon – yaylov sultoni.
Chorva toʻq – tashvish yoʻq.
Molli uy – moyli uy.
Qoʻyni boqsang, qoʻzilar,
Molni boqsang, buzoqlar.
Suv qatrasini – dur qatrosi.
Qor – erning koʻrpasi.
Yomgʻir-erning shoʻrvasi.
Barvaqt qilingan harakat,
Hosilga berar barakat.
Vaqt ketdi – baxt ketdi,
Vaqt gʻanimat, oʻtsa – nadomat.*

Xalq pedagogikasida yigit-qizlarni yoshligidan mehnatsevarlik va kasb-hunarga havas hissini tarbiyalashga alohida eʼtibor berildi. Turli kasb egasi boʻlgan ota-onalari, buva va buvilari bilim va tajribalarini bolalariga qunt bilan oʻrgatdilar, ularni ustoz-shogird sifatida dehqonchilik, chorvachilik, bogʻdor-chilik, ovchilik, temirchilik, misgarlik, durodgorlik, oʻymakorlik, zargarlik, toʻqimachilik, tikuvchilik, tabiblik va boshqa sohada kasbkor boʻlib etishishiga koʻmaklashdilar. Bunda “Mehnatingni halol qilsang, hoʻzurini koʻlasan”, “Mushkulliklardan hayot emas, faqat tadbir va mehnat qutqazadi”, “Baxtli boʻlish-mehnatni sevish va rohatni mehnatda koʻrishdir”, “Mehnating - ziynating”, “Ota kasbi – davlat kasbi”, “Ustoz koʻrmagan shogird, har maqomga yoʻrgʻalar”, “Avval oʻrgan, keyin oʻrgat”, “Aql qoʻlga etka-zar, hunar-koʻkka”, “Ustozsiz shogird-jonsiz kesak” kabi xalq maqollari yoshlar uchun asosiy tarbiya vositasi boʻlib xizmat qildi.

“Vafodorlik” ertagida shunday deyiladi: “Chol asta-sekin Gulshodni tabiblikka oʻrgatibdi, giyohlardan har xil dorilar tayyorlashni va bemorlarning kasalini aniqlash yoʻllarini oʻrgatibdi. Bir yildan soʻng, Gulshod choldan koʻp narsani oʻrganib olibdi...

Asta-sekin butun yurtga Gulshodning tabiblik hunari ma'lum bo'libdi, har tomondan uning oldiga bemorlar kelibdi..."¹²

"Oygul bilan Baxtiyor" ertagida: "Qadim zamonda bir podshoh bo'lgan ekan, uning bir qizi bor ekan. U qiz juda aqlli, dono ekan. Soz chertar ekan, qo'shiq aytar ekan, gilam to'qir ekan, surat solar ekan. Qisqasi, qirq hunari bor ekan..."¹³ - deyilgan.

"Makkar usta bilan ayyor kal" ertagida keltirilishicha, charx yigirib kun ko'ruvchi qashshoq kampirning o'g'li onasini qo'yarda-qo'ymay podshohning qiziga sovchi qilib yuboribdi. Podshoh yigitning onasiga: "Bolangga ayt, qiriq turli hunar o'rgansin, o'rgangan hunarining hammasi boshqa-boshqa bo'lsin, bir-biriga o'xshamasin debdi".¹⁴ Yigit qirqta hunarni qunt bilan o'rganib, podshohning qiziga uylanibdi.

Shorasul Zunnunning mashhur "Oz-oz o'rganib dono bo'lur" kitobida kasb-hunarning sharofati xususida shunday hikoya (hikoyat) keltiriladi. "Qadimgi arab hukmdorlaridan xalifa Xorun ar-Rashidga tobe bir shahar boshlig'i shunday hikoya qiladi:

- Otam har vaqt meni hunar o'rgatishga da'vat qilib: "o'g'lim yoshligingni g'animat bilib, hunar o'rgan, mansab va davlatingga ishonma, bir kun bo'larning hammasi qo'ldan ketishi mumkin, ammo hunar doimo sen bilan birga bo'ladi, seni hech bir muhtojlikka tushirmaydi", - deb nasihat qilardi.

Men otamning nasihatini jonu dilim bilan qabo'l qilib, hunar o'rganishga bel bog'ladim. Hunarlar orasida gilam to'qish hunari menga juda ham ma'qul bo'lib tushdi. Gilam to'qiydigan eng mohir ustaga shogird bo'lib, shu hunarni o'rganishga g'ayrat bilan kirishdim. Nihoyat, gilam to'qishda mohir usta bo'lib etishdim.

Xalifa Xorun ar-Rashid otam vafot etgandan keyin uning o'rniga meni shahar boshlig'i etib tayin qildi. Oradan bir necha vaqt o'tgandan keyin xalifa Xorun ar-Rashidni ziyorat qilish maqsadida ikki yo'ldoshim bilan paytaxt – Bag'dodga jo'nadik. Bir necha kun safar ranjini tortib, Bog'dod shahriga dahil bo'ldik. Qornimiz och edi. Juda ziynatlangan va ozoda bir oshxonaga kirdik. Oshxona egasi bizni ko'rgan zamo'i darhol yonimizga kelib, hol-ahvol so'rashib aytdi:

- Sizlar boshqa shahardan kelgan obro'li kishilarga o'xshaysizlar, bozorda ovqatlanish sizlar uchun aybdor. Oshxonaga yaqin bir ozoda joyim bor, o'sha erda ovqatlaning.

¹² Xorazim ertaklari. –T.: O'z davnashir, 1961, 29-bet.

¹³ Xorazim ertaklari. –T.: O'z davnashir, 1961, 38- bet

¹⁴ Xorazim ertaklari. –T.: O'z davnashir, 1961, 121-bet

Biz uning taklifini qabo‘l qildik. U bir xizmatchisiga bizni o‘sha joyga olib borishni buyurdi. Xizmatchi bizni juda bezatilgan bir uyga olib bordi va uyning eshigini ochib:

- Shu uyda dam olib turing, men hozir borib ovqat keltiraman,-dedi.

Biz uyga kirgan edik, xizmatchi eshikni berkitib jo‘nab ketdi. Oradan ozgina fursat ham o‘tmagan edi, biz turgan er ikkiga ajralib, hammamiz pastga, bir erto‘ladagi uyga tushib ketdik. YUqoridagi uyning ikkiga ajralgan eri yana avvalgidek bir-biriga jipslashdi. Biz hayron bo‘lib qo‘rqib turgan edik, oshxona egasining bir necha xizmatchilari qo‘llariga pichoq ushlaganlari holda yonimizga keldilar, ularni ko‘rgach, hammamiz jonimizdan umid o‘zdik. Oshxona egasi musofirlarni shunday hiyla bilan o‘ldirib, ularning go‘shtlarini ovqatga solib, pishirib, sotar ekan. SHu topda mening miyamga bir fikr kelib, ularga:

- Biz yaxshi gilam to‘qishni bilamiz, bizni o‘ldirishdan nima foyda ko‘rasiz? Borib, boshlig‘ingizga ayting, bizga gilam to‘qish uchun kerakli narsalarni yuborsin,tayyor bo‘lgan gilamlarni sotib juda katta foyda ko‘radi, - degan edim, ularga taklifim ma‘qul bo‘lib, chiqib ketdilar.

Taklifim oshxona egasiga ma‘qul bo‘libdi. Ertasiga bizni boshlab kelgan xizmatchi gilam to‘qishga kerak bo‘lgan asbob va boshqa narsalarni keltirib berdi. Biz gilam to‘qishga kirishdik. Tayyor bo‘lgan gilamni xizmatchi kelib olib ketardi. Bir necha vaqt shu xilda umr kechirdik. Bir kun juda ham chiryli, guldor gilam to‘qidim, uning bir chetiga otim yozilgan muhrimni bosdim. Oshxona egasini chaqirtirib:

- Ko‘rdingmi, bu gilam qanday chiroyli to‘qilgan, podshohlarga maxsus bir gilam, buni bozorga sotmasdan, xalifa Xorun ar-Rashidga olib boring, u sizga ko‘p in‘om qiladi, -dedim.

Oshxona egasiga bu so‘zim ma‘qul bo‘lib, ertasiga gilamni Xorun ar-Rashidga olib borgan. Xorun gilamning chiroyligiga zavqlanib, uning u yoq bu yog‘ini ko‘rar ekan, ko‘zi gilamning bir chetilgan bosilgan muhrimga tushib qolgan, bundan shubhalanib, oshxona egasidan bu gilamni qaerdan olganini so‘ratgan ekan, u bir savdogardan sotib olganini aytgan. Xorun ar-Rashid muhrimni ko‘rsatib, uni qamoqqa olgan, bir necha vaqt qiynagandan keyin oshxona egasi aybiga iqror bo‘lgan.

O‘sha kuni Xorun ar-Rashidning yuborgan odamlari kelib bizni ozod etib, xalifaning ho‘zuriga keltirdilar. Oshxona xizmatchilarini qamadilar Xorun ar-Rashid bizga ko‘p iltifotlar qildi. Oshxona egasi va

uning xizmatchilarini dorga ostirdi. Xalifa Xorun ar-Rashid yonida bir necha kun turib, keyin o'z shahrimizga qaytdik. Shunday qilib, hunarimning sharofatidan men ham, ikki yo'ldoshim ham o'limdan qutuldik".¹⁵

Ushbu hikoyatda har bir inson uchun kasb-hunar o'rganish zarurligi g'oyasi va yigit to'qigan gilamda uning aql-idroki, zakovati, kasbga bo'lgan muhabbati o'z ifodasini topgan.

O'zbek xalq pedagogikasida bolalarni mehnat tarbiyasida o'z-o'ziga xizmat qildirish, ishontirish, qiziqtirish, nasihat qilish, maslahat berish, amalda ko'rsatish va rag'batlantirish usullaridan samarali foydalanish yaxshi natija bergan. Bu usullar, namunali ishlar qilgan yigit-qizlarga nisbatan qo'llangan: *"Barakalla"*, *"Juda soz"*, *"Rahmat"*, *"Umringdan baraka top"*, *"Baxtli bo'lgin"* so'zlari bilan yigit-qizlarning ko'ngli ko'tarilgan, kulib-erkalab boshi silangan va h.k.

Shuningdek, mehnat tarbiyasida ijtimoiy foydali mehnat qilishni istamagan, topshiriqni bajarmagan, dangasa-ishyoqmaslarga nisbatan esa jazolash usuli qo'llangan.

O'zbek xalq pedagogikasida iqtisodiy tafakkur bilan tijorat faoliyati o'zviy birlikni tashqil etshgan. Xalq iqtisodiy tarbiyaning zarurligi va mohiyatini bilgan holda, bolalarni yoshligidan tijorat (savdo-sotiq) ishlariga jalb etadi. Bolalar ota-bobolarining yonlarida bo'lib, hisob-kitobni, tarozida narsalarning og'irligini aniqlashni, haridorlar bilan qay tarzda muloqotda, muamalada bo'lishni o'rganadilar, shu zaylda ular o'zlari ham mustaqil suratda tijorat (savdo-sotiq) ishlarini bilib oladilar. Natijada bolalarning yoshligidan savdo-sotiq ishiga jalb ettirilishi ularning iqtisodiy tarbiyasiga yordam beradi: bolalar mollarning sifatini aniqlash, bir molning boshqa moldan farqini ajratish malakasini egallaydilar.

Nazorat savollari:

1. Xalq pedagogikasida bolalarga qanday usullarda jismoniy tarbiya berilgan?

2. Tarbiya tajribalarida jismoniy barkamollikning ijtimoiy ahamiyati qanday ifodalangan?

3. Etnopedagogik manbalarda mehnat va mehnatsevarlikning ulug'lanishi.

¹⁵ Sh. Zunnunov. Oz-oz o'rganib dono bo'lur. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, -T.: 1988, 191-193-betlar.

4. Mutafakkirlarning jismoniy tarbiya borasidagi pedagogik g'oyalari.
5. Mutafakkirlar asarlarida mehnat tarbiyasi borasidagi g'oyalari.
6. O'zbek xalqining qanday mehnat an'alarini bilasiz?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. Boynazarov F. O'rta Osiyo" antik, davri. Toshkent. O'qituvchi 1991 yil.
3. Mirtursunov Z.F, Xalq, pedagogikasi, Toshkent. O'qituvchi 1968 yil.
4. Ajdodlar o'giti, xikoyalar, xikmatlar, timsoyalar. T. Cho'lpon 1990 yil.
5. Xasanov S. Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi xaqida.
6. Donishmandlar axloq xaqida. Toshkent. O'qituvchi 1986 yil.

3.4. XALQ PEDAGOGIKASIDA XALQ AMALIY SAN'ATI VA MADANIYATINING O'RNI

- 1. Xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi.**
- 2. Tarixiy yodgorliklar va milliy me'morchilik.**
- 3. Milliy musiqa va qo'shiqchilik san'ati, xalq raqs san'ati va teatr.**
- 4. Dorbozlik. Qo'g'irchoq teatri, uning tarixi. Tasviriy san'at.**

Tayanch so'zlar: *maqollar, topishmoqlar, olqish va qarg'ishlar, marosim folklori, qo'shiqlar, dostonlar, og'zaki drama va askiyalar, pedagogik tafakkur, tarixiy taraqqiyot, jamoaviy ijod, vorisiylik-etnopedagogika manbalari, geneseologik tuzilish, tarixiy tuzilish, mantiqiy tuzilishi.*

Mustaqil O'zbekiston xalq amaliy bezak san'ati.

O'zbekistonning mustaqilligi milliy madaniyatimiz, ayniqsa xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi taraqqiyotiga keng yo'l ochib berdi. Qadimdan rivoj topib kelayotgan naqqoshlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorligi, badiiy kulolchilik, misgarlik, kashtachilik turlari yana gurkirab o'sa boshladi, uning milliy badiiy an'analari yanada rivojlanmoqda. San'atning unutilib ketgan ayrim turlari hisoblangan matoga gul bosish, suyak va tosh o'ymakorligi, zargarlik, pichoqchilik,

gilamchilik turlari qayta tiklandi. Amaliy san'at va xalq hunarmandchiligining yangi turlari chinni haykaltaroshligi, charmda miniatyura ishlash, inkrustasiya, qovoq shakliga naqshlar bilan ishlov berish kabi turlari paydo bo'ldi va bu yo'nalishlarda ustalar yuksak ko'taringilik va mahorat bilan mehnat qilmoqdalar.

O'zbekistonda milliy amaliy san'at va hunarmandchilikni rivojlantirishda Respublika Vazirlar Mahkamasining 10 iyul 346 sonli qarorida 1997 yilgi "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab quvvatlash chora tadbirlari to'g'risida" gi qarori alohida ahamiyat kasb etdi. Ana shu qaror asosida "Musavvir" ilmiy ishlab chiqarish Markazi tashkil etilib, uning qoshida "Hunarmand" uyushmasi faoliyat ko'rsata boshladi. Bu uyushma o'z saflariga minglab tajribali, shuningdek, yosh ustalarni birlashtirdi. Ularning ijodiy ishlari uchun har tomonlama shart sharoitlar yaratib bsrilmoqda, ma'naviy va moddiy yordam ko'rsatilmoqda. Uyushmaning deyarli barcha viloyatlarda bo'linmalari ochilgan bo'lib, u yerdagi ustalar mahalliy amaliy san'atni milliy badiiy an'alarini rivojlantirib yuksak badiiy saviyali asarlar yaratmoqsalar. hozirgi zamon xalq ustalaridan A. Akbarov, A. Abdullayev, A Umarov, S. Rahmatullayev, A.Karimov, M. Murodov, B. Rahmonberdiyev, N. Oblaqulov va boshqa ustalar xorijiy mamalakatlarda o'tkazilgan qator ko'rgazmalarda o'z asarlari bilan qatnashib kelmoqdalar. Jumladan, Fransiyaning Parij shahrida, Olmoniyaning Berlin shahrida, Malaziyaning Kuala Lumpur shahrida, Yaponiyaning Tokio shahrida, Hindistoning Dehli shahrida, Moskva va Olmaota shaharlarida o'tkazilgan ko'rgazmalar shular jumlasidandir.

Mustaqillik yillarida sobiq Ittifoq davridagi ko'plab ta'ziq ostida bo'lgan milliy amaliy san'at turlaridan, naqqoshlik, ganchkorlik, misgarlik, yog'och o'imakorligi, badiiy kulolchilik, kashtachilik kabi turlarining badiiy an'alarini tajribali ustalardan O. Fayzullayev, S. Rahmatullayev, A. Azlarov, M. Rahimov, S. Otajonov, A. Nazrullayev, 3. Obloberdiyeva, A. Raximov, I. Komilov, M. husainov, A. Sultonov, M. Usmonov, X. Nuraliyevlar davom ettirmoqchalar.

Yosh iqtidorli ustalardan A. Rahimov (Toshkent), M. Rahimov (Rishton), N. Obloqulov (Urgut), A. Nazrullayev (G'ijduvon), M. Alimbayev (Buxoro), X. Xaqberdiyev (Samarqand) kabilar bediyy kulolchilik yo'nalishida samarali mehnat qilmoqdalar.

Naqqoshlik sohasida esa M. To'rayev, A. Ilhomov, B. Rahmonberdiyev, S. Shukurov, X. Nuraliyev, A. Karimov (Toshkent), A. Akbarov, M. Husainov (Namangan), J. Jamolov, Sh. Mahmudov, S.

Mahmudov (qo`qon), O. Ergashev, S. Akbarjonova (Andijon), M. Boboyev (Farg'ona), Respublikamizda shuxrat qozondilar.

Hozirda ganch o`ymakorligi Toshkentda tez rivoj topib poytaxtimizning turli jamoat binolarini bezatishda keng qo`llanilmoqda. Uning vakillari qatoriga A. Sultonov, A. Po`latov, M. Sultonov, M. Usmonov, M. Murodov, 3. Yusupov, U. Tohirov, A. Umarov (Toshkent), B. Davlatov (Xorazm), A. Abdurahmonov (qo`qon) kabi ustalarni kiritish mumkin.

Yog'och o`ymakorligi san'ati qadimdan Xorazm, Buxoro va Samarqandda rivoj topgan bo`lsada, hozirga kelib Toshkentlik ustalar bu yo`nalishda karvonboshilik qilmoqdalar. O. Fayzullayev, S. Raxmatullayev, A. Abduraxmonov, A. Azlarov, X. Odilovlar shular jumlasidandir. Xorazmlik X. Bog`ibekov, Andijonlik Y. O`taganov, qo`qonlik X. Umarov, A. Abdullayevlar ham yog'och o`ymakorligi bo`yicha yuksak badiiy saviyali asarlar yaratmoqdalar.

O`zbek kashtachilik san'atining asosini tashkil etadigan so`zana, joynamoz, do`ppi, nimcha, zarchopon kabilar tikish sobiq Ittifoq davrida tanazzulga yuz tutgan bo`lsa, hozirda bu sohada keskin burilish ro`y berdi. Kashtachi ustalardan X. g'ulomova (Samarqand), 3. Obloberdiyeva (Shofirkon), S. Rahmatullayev (Surxondaryo), M. Atayeva (Sirdaryo), Sh. Obloqulova (Urgut), N. Xonto`rayeva (Toshkent), S. Shomurodova (qo`qon), G. Yekabergenova (qoraqalpog'iston) kabilar amaliy san'atning bu turini oyoqqa turg'azishda jonbozlik ko`rsatmoqdalar. Kashtachilik sohasida bir qator viloyatlarda xususiy ustaxonalar ochilgan bo`lib, ularda ko`plab yoshlar san'at sirlarini o`rganmoqdalar va yuksak badiiy saviyali asarlar yaratmoqdalar.

Zargarlik san'ati ham yo`qolib borayotgan san'at turlaridan edi. Uni tiklash va rivojlantirishda hozirda Toshkentlik ustalardan F. Dadamuhamedov, N. Xolmatov, G. Toshevalar jonbozlik ko`rsatmoqdalar.

O`zbek xalq amaliy san'atida yangidan paydo bo`lgan yo`nalishlar hisoblangan chinnidan haykalchalar ishlash, inkrustatsiya, qovoqdan ishlangan idishlarni naqshlash, charm materiallarga miniatyura ishlash, gazmolga gul bosish, tosh o`ymakorligi kabi san'at turlari bo`yicha olib borilayotgan ishlar ham diqqatga sazovordir. Ayniqsa, pichoqchilik bo`yicha Andijonlik A. Muhiddinov, Namanganlik A. Abdullayev, tosh o`ymakorligi bo`yicha Nurotaning g'ozg'onidan E. Abdullayev, X. Yo`ldoshev, A. Haitovlar, charmda miniatyura ishlash bo`yicha Toshkentlik S. Po`latov, B. Yo`ldashevlar, qovoqdan ishlangan idishlarga miniatyura ishlash bo`yicha Toshkentlik S. Ziyomov, B. Hojimetov, Sh.

Rixsiyevlar, gazmoga gul bosish bo'yicha Toshkentlik A. Rahimov, chinni haykaltaroshligi bo'yicha toshkentlik Sh. Mo'minova, misgarlik san'ati bo'yicha M. Madaliyevlarning milliy amaliy san'atni bu turlarini tiklash va rivojlantirishdagi xizmatlari katta bo'lmoqda.

Shuni ham alohida qayd qilish lozimki, xalq amaliy san'atini rivojlantirish maqsadida Milliy rassomchilik va dizayn institutida Nukus, Buxoro, Namangan, Toshkent davlat pedagogika universitetlarida amaliy san'atdan malakali ustalar tayyorlaydigan guruhlar tashkil etilgan. Bu o'quv yurtlarini bitirganlar Respublikamizda amaliy san'at turini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi.

Amaliy san'atdan yuqori malakali ustalar yetkazib chiqaradigan o'rta maxsus o'quv yurtlari san'at litsey va qolledjlari Toshkent, Buxoro Navoiy, Samarqandda ochilgan.

Xullas, O'zbekistonning mustaqillik yillarida o'zbek xalq amaliy san'ati o'zining yangi taraqqiyot bosqichiga kirmoqda. Azaldan mamlakatimizning madaniy markazlaridan hisoblangan Samarqand, Buxoro Toshkent, G'ijduvon, Marg'ilon, Xiva, Rishton, Shofirkon, Urgut, Xo'jayli, Qo'qon, Nurota, G'urumsaroy, Asaka, Chimboy, Sho'rchi, Termiz, Urganch, Boysun, Denov, G'allaorol, Jizzax, Zomin, Namangan, Kosonsoy, Shaxrisabz, Kitob, Sherobod, Beshkent, Xonqa, Nukus kabi shahar va qishloqlarimiz ustalari o'zlarining qadimiy shuhratlarini tiklash maqsadida samarali mehnat qilmoqdalar.

Mazkur mazmundagi suhbat darsida o'qituvchi mavzuga doir amaliy san'at namunalarini slayd, diapozitiv yoki diafilmlar yordamida namoyish etadi. Ular bo'lmagani taqdirda amaliy san'at namunalarining reproduksiyalari, foto nusxalari bolalarga ko'rsatiladi. Namoyish savol javob tarzida o'tkazilishi darsda bolalarni faol bo'lishlariga yordam beradi.

Shuningdek, darsda mashhur amaliy san'at ustalarining foto portretlarining ko'rsatilishi ham foydadan xoli emas.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Mustaqillik yillarida o'zbek amaliy san'atida ro'y bergan asosiy o'zgarishlar nimalardan iborat ?
2. Avvallari yetarlicha e'tibor berilmagan amaliy san'atning qaysi turlari qayta tiklandi va gurkirab o'sa boshladi?
3. Sobiq ttifoq davrida unitilgan amaliy san'atning qaysi turlari paydo bo'ldi?
4. Mustaqillik yillarida amaliy san'atning qaysi yangi turlari paydobo'ddi?

5. Mustaqillik yillarida shuhrat qozongan qaysi ustalarni bilasiz va ular amaliy san'aning qaysi turlari bilan shug'ullanadilar ?
6. Xalq amaliy san'ati rivoj topgan markazlar Respublikamizni qaysi shahar va qishloqlarida bor ?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. Boynazarov F. O'rta Osiyo" antik, davri. Toshkent. O'qituvchi 1991 y
3. Mirtursunov Z.F, Xalq, pedagogikasi, Toshkent. O'qituvchi 1968 yil.
4. Ajdodlar o'giti, xikoyalar, xikmatlar, timsoylar. T. Cho'lpon 1990 yil.
5. Xasanov S. Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi xaqida.
6. Donishmandlar axloq xaqida. Toshkent. O'qituvchi 1986 yil.

IV BOB. MILLIY URF-ODATLAR, AN'ANALAR, MAROSIMLARNING MOHIYATI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI.

4.1. MILLIY URF-ODATLAR VA AN'ANALARNING E'ZOZLANISHI, AVLODLARGA ME'ROS QOLDIRILISHI VA ULARNING BARQARORLIGINING TA'MINLANISHI.

- 1. Xalq o'yinlari va o'yinchoqlar.**
- 2. Oilaviy an'analar. Tarbiyaviy an'analar.**
- 3. Bayramlar. Xalq sayllari. Davlat bayramlari, diniy bayramlar.**
- 4. Xalq bayramlari turlari.**
- 5. Yoshlarda ma'naviy begonalashuvni oldini olishda milliy qadriyatlarning o'rni.**

Tayanch so'zlar: *milliy istiqlol, ma'naviy qadriyatlar, urf-odat, an'ana, marosim, udumlar, sharq mutafakkirlari, uyg'onish davri, ma'naviy barkamollik, madaniy-ma'rifiy qarashlar, ma'naviy meros, globallashuv jarayoni, tabiiy qadriyatlar, moddiy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlar, estetik qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar .*

Milliy istiqlol mafkurasi ham ana shu milliy qadriyatlarga asoslanib yaratilishi bejiz emas, albatta. Bu borada birinchi Prezidentimiz I. Karimovning "Har bir fuqaro ajdodlarimizning bebaho merosi, milliy qadriyat va an'alarimizga munosib bo'lishga erishish, yuksak fazilatli va komil insonlarni tarbiyalash, ularni yaratuvchanlik ishlarida da'vat qilish, shu muqaddas zamin uchun fidoiylilikni hayot mezoniga aylantirish - milliy istiqlol mafkuramizning bosh maqsadidir» - deganlari ayni muddaodir .

Ma'naviy qadriyatlar, urf-odat, an'ana, marosimlar va istiqlol istiqboli hamda mafkuraviy ong, yashash tarzi haqida, ya'ni avlodlar mushtarakligi to'g'risida fikr yuritar ekanmiz, uni uch toifaga bo'lish lozim.

Xo'sh, ma'naviy qadriyatlarimiz xususida sharq mutafakkirlarimizning ilmiy, ma'rifiy merosi borasida yoshlarimizning tasavvur va bilim darajasi qanday? Qayd qilish lozimki o'rta asrlar uyg'onish davri, bunyodkorlari bo'lmish

allomalar bizning ajdodlarimiz ekanligidan faxrlanamiz. Bu borada Ibn Sinoning ma'naviy merosida qator muammolar tizimida axloq-odob masalalari e'tiborli salohiyatga egadir. Uning «Burch haqida risola», «Axloq haqida risola», «Insof haqida risola» kabi asarlarida axloq-odobning g'oyat muxim qirralari bayon etilgan.

Mutafakkirlarning asarlarida, jumladan «Tadbiri manzil» risolasida ham inson tabiati azaldan axloqli yoki axloqsiz bo'lmaydi, degan g'oya muhim ahamiyat kasb etadi. Aslida odamlar tayyor fazilat, odat va hayotiy ko'nikmalar bilan tug'ilmaydilar. Bunday xususiyatlar ularning ijtimoiy hayotida shaxsiy va o'zgalar tajribasi, ajdodlar an'analari, ta'lim-tarbiyaning faol ta'siri ostida asta-sekin shakllana boradi. Ta'lim-tarbiya o'zgalarning ma'naviy ta'siri ostida inson o'zida ijobiy axloqiy fazilatlarni shakllantiradi yoki «yomon do'stlar» ya'ni salbiy odatlar soxibiga aylana boradi.

Jaxonda XII asrdan boshlab hanuzgacha algebra fani asoschisi sifatida Al-Xorazmiy nomi ulug'lanadi. Hozirgi zamonda kosmik kemalar, havo transporti, hisoblash texnikasi, ishlab chiqarishning texnologik jarayonlar algoritmi qoidasi asosida ishlaydi.

Abu Nasr Farobiy inson aqliy va ijodiy faoliyatining takomillashuvida musiqiy oxanglarning fizikaviy xolatiga asos soldi. Bunday yaratuvchanlik milliy va ma'naviy qadriyatlarimiz sifatida ulug'lanar ekan, ularni o'rganish, o'zlashtirish yosh avlodning muxim burchi bo'lmog'i kerak.

Xalq pedagogikasining barcha manbalarida tasvirlangan pedagogik fikrlarda, qahramonlar dunyoqarashlarida inson barcha hayotiy muammolarni, orzu-umidlarini faqat ilm-ma'rifatni eagallash, ezgu amallar, mehnat va yaratuvchilik, do'stlik va hamkorlik, go'zal ma'naviy-axloqiy sifatlarni egallash yordamida amalga oshirish mumkinligi haqidagi g'oya olg'a suriladi. SHuning uchun bugungi milliy istiqlol davrida xalq pedagogikasi durdonalarini o'rganish g'oyat muhimdir. Chunki: "Kelajakda O'zbekiston yuksak darajada taraqqiy etgan iqtisodi bilangina emas, balki bilimdon, ma'naviy etuk farzandlari bilan ham jahonni qoyil qilishi lozim,"- deganida Prezidentimiz haq edi¹⁶.

¹⁶ Karimov I.A. Ilm-fan imkoniyatlaridan to'laroq foydalanaylik. "O'qituvchilar gazetasi". 1989 yil, 2 dekabr.

Milliy qadriyatlar, urf-odat, an'ana va marosimlar - tarbiyaning eng ta'sirchan quroli. Undan oqilona foydalanish, farzandlarimiz ongida vatanparvarlik, rostgo'ylik, xalq-parvarlik tuyg'ularini shakllantirish bugungi kun talabi.

Axloq- avvalo, inson va adolat tuyg'usi, iymon, halollik degani. Insonning insonligi, ma'naviy – ahloqiy jihatdan barkamolligi, pokligi milliy qadriyatlarning qadriga etishi bilan belgilanadi.

Milliy qadriyat quyidagi axloqiy tarbiya tushunchalaridan iborat :

- barkamol inson ota- onasi, farzandlari, qarindoshlari, butun oila a'zolari, qo'ni –qo'shinlari, mahalla- ko'y, hamqishloqlari va butun mamlakat xalq farovonligi haqida qayg'uradi;

- tevarak atrofni o'rab olgan insonlar unga kerak bo'lganidek, u ham atrofdagilarga kerakli inson bo'lishga intiladi;

- milliy qadriyatlarni e'zozlaydi va ularga sodiq bo'lib qoladi;

- milliy qadriyatlar asosida odob-ahloq, fe'l- atvor, tarbiyani yoshlarning ongiga singdiriladi;

- ota-bobolarimizdan qolgan ma'naviy- madaniy merosni qadrlaydi;

- Vatanni sevib, himoya qiladi, yoshlarni harbiy- vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi.¹⁷

Ma'naviy- axloqiy tarbiya, madaniyat to'g'risida so'z borar ekan, VIII-XIX asrlarda Markaziy Osiyoda yashab ijod etgan qomusiy olimlar o'z asarlarida inson ma'naviy va tafakkur dunyosini boyitishga, insoniyat ongini, madaniy-ma'rifiy qarashlarini o'stirishga alohida e'tibor qaratganlariga amin bo'lamiz, Ular o'z asarlari bilan sharqona odob-axloq talablari asosida komil inson, adolatli jamiyat va davlatni shakllantirishning ma'naviy asosini yaratishga muvaffaq bo'ldilar.

O'zbekistondek ona zaminimiz jahonga ne-ne buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalarni etishtirib bergan. Ular- xoh tibbiyotchi va dorishunos, xoh riyozotchi va falakshunos, hox tarixchi va fiqix, xoh tilshunos va munaqqil (naql qiluvchi), xoh adib va shoir, xoh tasavvuf ilmining mashxur namoyandasiyu davlat arbobi bo'lsin etuk ilmiy asrlar yaratganlar.Ulug' bobokalonlarimizdan Muhammad Muso al-Xorazmiy, abu nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon Beruniy, Bahouddin Naqshband, HojaAhmad YAssaviy, Mirzo Ulug'bek, az Zamaxshariy Alisher Navoiy, Zaxiriddin Bobur, Abdulla Avloniy va

¹⁷ G.M.Ergasheva.Milliy qadriyatlar va shaxs ijtimoiy ximoyasining huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.- T.: "Akademiya", 2007. 211-212 betlar.

boshqa alloma- mutafakkirlarning shuningdek, jadichilarning ismlarini va ular tomonidan ta'lim – tarbiyaga oid asrlarini tilga olish kifoyadir.

Bu mavzuni kengroq yoritishda milliy qadriyatlarimizga o'zviy bog'liq bo'lgan diniy qadriyatlarimizning roli haqida to'xtalib o'tmasdan ilojimiz yo'qdir.

Diniy qadriyatlarni milliy qadriyatlardan ajratib o'rganish yoki tahlil qilish qiyin. Sababi, milliy qadriyatlar diniy qadriyatlar bilan qo'shib ketib, mukammal umuminsoniy qadriyatga aylanadi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov so'zlari bilan aytganda: "Biz islom dini ota- bobolarimiz dini ekani, u biz uchun ham imyon, ham axloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanini doimo yuksak qadrlaymiz... Dinga hurmat va e'tiqod- biz uchun o'lmas qadriyatdir"¹⁸.

Millatning ravnaq topishida tarixan shakllangan milliy va diniy qadriyatlar, urf-odatlar, an'ana marosimlarning ahamiyati beqiyosdir. Milliy qadriyatlar avvalo, har bir millatning iftixori, faxri shu bilan birga ma'naviy merosining poydevori hamdir.

Mustaqillik milliy qadriyatlarimizni rivojlantirish, ularni yanada teranroq anglashimiz uchun keng yo'l ochib berdi. Mustaqillik, tufayli islom dini va islomiy qadriyatlarni tiklash borasida asrlarga teng amaliy ishlar qilindi. Xalqimiz hayoti va turmushida islom dini va islomiy qadriyatlar ma'naviy va ma'rifiy hayotimizning tarkibiy qismiga aylanib qolgan. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov so'zlari bilan aytganda, "biz islom dini ota- bobolarimiz dini ekani, u biz uchun ham imyon, ham axloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanini doimo yuksak qadrlaymiz...dinga xurmat va e'tiqod- biz uchun o'lmas qadriyatdir".

Hamma davrlarda, barcha xalqlar uchun ta'lim-tarbiya eng dorlzarb masala sifatida qaralgan. Har bir millatning tarbiya borasida o'ziga xos ma'naviy merosi, tajribalari va yondashuvlari mavjud.

Koreya davlati ta'lim tizimida milliy tarbiyaga alohida e'tibor qaratiladi. Davlat maktablarida dinshunoslik o'qitilmaydi. Lekin 3-sinfdan boshlab "Odobnoma" kabi maxsus fan joriy etiladi. Bu fan 12-sinfgacha o'qitilib, haftasiga 2 soat vaqt ajratilgan. Bu fan o'z ichiga dinshunoslik asoslarini ham qamrab olgan bo'lib, qadriyat sifatida o'qitiladi. Ehromlarga sayyohat qilib borish, tarixiy yodgorliklar bilan tanishish, ma'naviyat tarixini o'rganish maktab fanining majburiy davomi hisoblanadi.

¹⁸ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot- pirovard maqsadimiz. –T.:2000. 26- bet

Xitoy ta'lim tizimining tarixi juda uzoqdir, uning ildizi qadimiy davrlarga borib taqaladi. Xitoyda dastlabki maktablar eramizdan ancha ilgari vujudga kelgan. Qadimgi Xitoy faylasufi va pedagogi (eramizdan oldingi V-IV asrlarda yashagan) Kun Szi (Konfutsiy) qator ilg'or pedagogik g'oyalarni olg'a surgan va xususiy o'qitishga asos solgan.

Globallashuv jarayonining milliy ma'naviyat va ahloqiy qadriyatlardagi o'ziga xosliklari emirilishining oldiga to'siq bo'la oladigan omillarni yuzaga keltirsa va ulardan samarali foydalanish yo'lida har bir millat harakat qilishga intilsagina integratsiyalashuv jarayonining tabiiy kechishi davom etish imkoniyatlari saqlanib qolishi mumkin. Aks holda globallashuvning milliy o'ziga xosliklarini bir qolipga solishga o'tkazayotgan salbiy ta'siri avj olishi davom etadigan bo'lsa kuchlarning kuchsizlar ustidan hukmronlik qilishi uchun shart-sharoitlar yuzaga kelishi xavfi kuchayib boradi. Yana ham aniqrog'i Integratsiyalashuv jarayonining milliy, ma'naviy madaniyat, qadriyat va ilm-fan sohalarida millatlarning o'zaro tabiiy ta'sir o'tkazish va boyitishdagi imkoniyatlarining cheklanib borishi o'z navbatida har bir millatning mustaqil sub'ekt sifatida mavjud bo'lishiga tahdidning kuchayishiga olib keladi. Aslida globallashuv internatsionallashuv va integratsiyalashuv ta'sirida amalga oshsagina barcha sohalarda tenglik tabiiylik va o'zaro manfaatdorlik tamoyillarining amal qilishiga zamin yaratiladi.

Barchaga ma'lumki, keyingi paytlarda ijtimoiy va ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, milliy urf-odat va an'analарimizni turg'i behuda va zararli ko'rinishlardan tozalash, diyorimiz xalqini insoniy kamolot cho'qqilari sari yuksaltirish kabi xayrli ishlarga birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov tomonidan katta e'tibor berilmoqda.

Qadriyat – bu qadr qimmat ma'nosini anglatib, u inson uchun qadrli bo'lgan barcha narsa va hodisalar (predmet va jarayonlar) majmuidir.

Qadriyatlar – faqat o'tmish uchun qadrli bo'lmasdan, balki hozirda ham kelajak taraqqiyotida ham qadrli bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qiladi hamda kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb etadigan moddiy, ma'naviy, tabiiy, diniy, axloqiy, falsafiy va h.k.lar majmiu.

Qadriyat turlari quyidagilar:

- tabiiy qadriyatlar;
- moddiy qadriyatlar;
- ma'naviy qadriyatlar;

- estetik qadriyatlar;
- milliy qadriyatlar;
- umuminsoniy qadriyatlar;

Tabiiy qadriyatlar – bu insonning yashashi va rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan resurslar, ya’ni er va er ostiboyliklari, suv, havo, o‘rmonlar o‘simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar.

Moddiy qadriyatlar – bu insonning moddiy ehtiyojlarini qondirishda qadrlil bo‘lgan narsa (predmet, buyum)lardir. Ular: ishlab chiqarish vositalari va qurollari, mehnat predmetlari, moddiy ne‘matlar, kishi faoliyati jarayonini amalga oshiradigan buyumlar.

Ma’naviy qadriyatlar – bu siyosiy, huquqiy, badiiy, diniy, estetik, falsafiy, axloqiy, ma’rifiy, madaniy qadriyatlar.

Estetik qadriyatlar – bu barcha ham shaklan, ham mazmunan go‘zalliklardir.

Milliy qadriyatlar – bu muayyan xalq va millatlarning uzoq tarixiy davrlar asosida rivojlanib kelgan va ma’lum shakl va mazmunga ega bo‘lgan moddiy va ma’naviy boyliklar majmuasidir.

Umuminsoniy qadriyatlar – bu umumbashariy ahamiyatga ega bo‘lgan va uning sivilizatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lgan moddiy va ma’naviy qadriyatlar majmuasidir.

Xalqimiz ichida necha asrlar davomida shakllangan urf-odatlar juda ko‘p. Ba’zi manbalarda ularning 376 tasi sanab o‘tilgan.

An’analar qadim-qadimlardan insoniyat turmushi, ijtimoiy faoliyati, mehnatidagi ibratli hayot saboqlaridir. Ularni avlod-ajdodlar uchun yo‘l-yo‘riq darslaridir desak yangilishmagan bo‘lamiz.

O‘zbek an‘analari, qadriyatlari xususan xalq pedagogikasi, og‘zaki ijod, uning tarkibidagi pandnomalar, o‘gitlar, nasihatlar, olqish duolar har kun har daqiqa jonli jarayonlarda yashab, turmush tarzimizni bezab, ayniqsa farzandlarimizga to‘g‘ri bo‘lish, to‘g‘ri yashash va odob-ahloqi joyida bo‘lishlikni eslatib turuvchi, da’vat qiluvchi manbalardir.

Qadriyatlarimizning yana bir umumiy mushtarak tomoni shundaki, ularning barchasi, insonning iymon-e’tiqodda ma’naviy ma’rifiy va ahloqiy-ruhiy tarbiyada komil odam bo‘lishlikka qaratilgan. Yoshlarimiz xalqona qadriyatlardan nechog‘lik ko‘p saboq olsalar, ularning tafakkurlari shunchalik boyib, aql-idroklari qayrilib, har tomonlama kamol topaveradilar.

Xullas, qadriyatlar mazmuni xalq pedagogikasi qatlamlariga singdirilgan. Ular bag‘rida kamol topgan. Xalq pedagogikasi maqsadi esa farzandlarimizni etuk fazilatlarini, komil insonlar qilib tarbiyalashga

qaratilgan.

Jamiyatimizda, xalqimizga xos fazilatlaridan bo'lgan o'zaro mehr-oqibat, qadr- qimmat, xayru- sahovat singari insoniy fazilatlarining yanada rivoj topishida mahallalar etakchi kuchga aylangani sir emas. Zero yurtboshimiz iborasi bilan aytganda, kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari dadil odimlash tamoyili huquqiy demoqratik fuqarolik jamiyatini barpo etishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Sharq xalqlarining me'rosi xilma-xil, ajoyib afsonaviy va tarixiy dostonlarga, masal va rivoyatlarga boy bo'lib, mavzu jihatdan bir-biriga chambarchas bog'langan.

Bu asarlar o'z muxtasarligi, ravonligi, qiziqarliligi, ohangdorligi hamda didaktik ahamiyati, g'oyaviy mazmuni, ma'naviy to'qligi, hayotiyiligi bilan, xalqqa yaqinligi bilan insonlarni ma'naviy – axloqiy tarbiyalashda o'zgacha muhim ahamiyatga egaligi bilan ham qadrlidir.

Mutafakkirlarning hikmatli so'zlari bilan birga, ilg'or qarashlari va umumma'rifiy orzularini tarannum etuvchi voqea va hodisalar o'zining tarbiyaviy mazmuni bilan yoshlarni komil insonlar sifatida tarbiyalashda asosiy omil sifatida xizmat qilishi mumkin. Zero, mutafakkirlar merosida keltirilgan hikoyalarda, matalu rivoyatlarda nomus va poklik, insof va adolat, muruvvatlilik va haqgo'ylik kabi ijobiy fazilatlariga qarama-qarshi qabixlik, tovlamachilik, riyokorlik, muttahamlik kabilar qo'yiladi. Ko'pgina hikoyalar zahirida inson o'ziga kerakli xulosalar chiqarib oladi. Eng ahamiyatlisi shundaki, bu o'git va nasihatlar o'tmishdagi ulug' mutafakkirlar va donishmandlarning tarixiy hikoya va hikmatli so'zlari orqali inson ongiga etkaziladi.

Har bir inson o'z hayotida ijtimoiy faol bo'lishlikka intilishi kerak. Buning uchun, eng avvalo, o'z shaxsiy qadriyatlarini shakllantirishga erishishi, oilaviy turmushga tayyor bo'lishi, ilm olishga intilishi, hayoti uchun zarur bo'ladigan mehnat malakalariga ega bo'lishi, madaniy hordiq chiqara olishi va, albatta, Vatan oldidagi burchini bajara olishga tayyor bo'lishi lozim.

Mahalla deganda insonlarning belgilangan ma'lum bir hududda jamoa bo'lib yashashlari tushuniladi. Ta'kidlash joizki, o'zini –o'zi idora qilish qadimgi SHarq mamlakatlari, jumladan, O'zbekiston hududida vujudga kelgan ilk davlatlar va ularning boshqaruv faoliyatida ham yorqin ifodasini topgan. O'zbek mahallalari o'zida jamoatchilik ruxi, insonparvarlik, o'zaro yordam, insof, diyonat, raxmdillik kabi insoniy tuyg'ular bilan sug'orilgan holda shakllangan katta oiladir.

Biz o'z tarixi bilan faxrlanadigan insonlarni tarbiyalashimiz va shakllantirishimiz, bunda milliy g'urur va milliy qadriyatlarimizga tayanishimiz va undan unumli foydalanishimiz zarur.

Navro'zi olamning qaytishi xalqimiz ruhiyatini ko'tardi. Navro'z bayrami bilan birga arlar davomida e'zozlab kelingan urf- odatlarimiz, an'ana va o'yinlarimiz qayta tiklandi.

Yosh avlodni tarbiyalashda milliy- m'naviy qadriyatlar juda katta tarbiyaviy kuchga ega. Ularga sodiqlik bizni milliy birlik sifatida jahon miqyosida betakrorligimizni ta'minlaydi. Tilimiz, urf- odatlar, an'ana va udumlarimiz shunchaki o'tmishdan qolgan meros emas, balki o'zligimizni anglashimiz shartidir. Biz bu qadriyatlarimizning naqadar muhim ekanligini anglay olsak, millat sifatida o'zligimizni saqlab qolamiz.

Bugun yoshlar o'z milliy tarixini o'rganmoqda. Ona tili, madaniyat, urf- odat va an'analarining qayta tiklanib borayotgani ularni o'zligini anglashga shart- sharoit yaratib berayotgani ham muhim yutiqdur. Bugun yoshlar shunchaki milliy-ma'naviy qadriyatlarini o'rganib qolayotgani yo'q. Ular dunyo xalqlari erishgan yutuqlardan bahramand bo'lmoqda. Xorijiy davlatlarda o'qish, bilim olib, fan- texnika yutuqlari, ilg'or texnologiyalarni egallab jamiyatimiz ijtimoiy hayotiga joriy etish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar.

Ma'lumki, 2008 yilda mamlakatimizda 18yoshgacha bo'lgan yoshlar 10 million 360 ming nafarni yoki umumiy aholining taxminan 40 foizini, 30 yoshgacha bo'lganlar esa- 17 million 80 ming nafarni yoki 64 foizni¹⁹ tashqil etgan edi.

O'z-o'zidan ayonki, aholimizning aksariyat qismini tashqil etadigan yoshlarimizning hali- beri echilmagan muammolariga e'tiborimizni jalb etish, ularni hayotimizda haqiqatdan ham hal qiluvchi kuchga aylantirish masalasi jamoatchiligimizning diqqat markazida turibdi.

Zero, yurtboshimiz qayd qilganlaridek: "Oldimizda nihoyatda muhim, kelajagimizni hal qiluvchi yangi vazifa turibdi. Bu vazifa erkin fuqarolik jamiyatining ma'naviyatni shakllantirishda, boshqacha aytganda, ozod, o'z haq-huquqini yaxshi taniydigan, boqimandalikning o'zi uchun or deb biladigan, o'z kuchi va aqliga ishonib yashaydigan, ayni zamonda o'z shaxsiy manfaatlarini xalq, Vatan manfaatlari bilan

¹⁹ Madaliev Z. Huquqiy madaniyat va yoshlar.- T.: "Akademiya", 2008. 5- bet.

uyg'un holda ko'radigan komil komil insonlarni tarbiyalashdan iborat
”²⁰

Jamiyat yoshlar ongida ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirmay va mustahkamlamay turib o'z istiqboliga erisha olmaydi. “Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy jamiyat qurish yo‘lidagi murakkab va keng ko‘lamli vazifalarni hal etishga qodir bo‘lgan yangi avlod qadrlarini tayyorlash bundan buyon ham faoliyatimizning eng muhim yo‘nalishi bo‘lib qoladi ”,²¹ deb ta’kidlaydi I.A.Karimov. Mustaqillik esa ana shu vazifani amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Xalq yoki millat o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqiga ega bo‘lsagina, o‘zining mustaqil taraqqiyot yo‘lini erkin belgilab olishi, yoshlarni o‘z milliy qadriyatlari negizida tarbiyalash mumkin.

Yoshlar tarbiyasida milliy-ma'naviy qadriyatlarga tayanish, uning talqini va jamiyatimizda iqtisodiy- siyosiy islohotlarni amalga oshirishda tutgan o‘rni bugungi muhim muammolar jumlasidandir. Millat uchun erkinlik adolat tantanasining oliy ifodasidir. Erkinlik birovni o‘ziga qaram qilishga, birovning mol- mulkini talon- taroj etishga, birovga xiyonat qilishga, birovni o‘ldirishga yoki zarar etkazishga yo‘l qo‘ymaydi. Chunki erkinlik qonunga asoslanadi: qonun doirasida olibyu borilgan ishlar va xatti- harakatlar ahloqiy hamda huquqiy qadriyatlar jihatidan haqli hisoblanadi. Kundalik turmushda, o‘zaro munosabatlarda inson erkinligi qonun hamda axloqiy normalar bilan cheklangan bo‘ladi. Erkinlikni to‘g‘ri tushunib, uni hayotimizga to‘hri tatbiq etganimizdagina, bu buyuk ne‘mat- adolat va erkinlikni saqlab qolishimiz va undan keyingi avlodlarimiz ulardan bahra olishlari mumkin.

I.Ergashev Yoshlar dunyoqarashida milliy – ma'naviy qadriyatlarga tayanish muayyan maqsad va vazifalarni o‘z ichiga oladi. Ular quyidagilar :

- Yoshlar o‘z dunyoqarashida milliy – ma'naviy qadriyatlarga tayanmasa, ularning ongi va tafakkuridan mutlaqo begona qadriyatlar joy oladi. O‘zining milliy- ma'naviy qadriyatlariga nisbatan bepisandlik bilan qarash shakllanadi.

- Yoshlarning milliy- ma'naviy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatini hozirgi holatini o‘rganish, ularning amaliy faoliyatlarida

²⁰ Karimov I.A. biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. 7- jild. –T.: “O‘zbekiston”, 1999. 304-bet.

¹¹ Karimov I.A. Vatanimiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish- oliy saodatdir. – T.: “O‘zbekiston”, 2007. 38-bet

ko‘proq qaysi qadriyatlar ustivor bo‘lib borayotganini aniqlashga yordam beradi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad ularning milliy-madaniy meros va qadriyatlarga nisbatan ishonch va e‘tiqodni mustahkamlashdan iborat.

- Yoshlarning milliy-ma‘naviy qadriyatlarga nisbatan ishonch va e‘tiqodining mustahkam bo‘lishi O‘zbekiston tanlagan o‘ziga hos va mos taraqqiyot yo‘li talablaridan kelib chiqadi hamda yoshlar oldiga aniq vazifalarni qo‘yadi.²²

I. Ergashev jamiyat ma‘naviy hayotida milliy qadriyatga munosabat muammolarini quyidagi omillarga bog‘laydi :

1. Mustaqillik ulug‘ ne‘mat va qadriyat ekanini chuqur idrok etgan holda, umummaqsad yo‘lida yoshlar ozod shaxs va erkin fuqaro sifatida jamiyat oldidagi o‘z ma‘suliyatini chuqur anglab, faollik ko‘rsatishi ularning qalb amriga aylanishi lozim.

2. Jamiyatni erkinlashtirish va ma‘naviyat demokratiya hamda yoshlar dunyoqarashidagi milliy- ma‘naviy qadriyatlarga tayanish bilan ham o‘zviy bog‘liq. Mamlakat, xalq, millatning buguni va kelajagiga daxldor bo‘lgan qadriyatlar haqida o‘z fikrini ochiq va erkin bildirish ayrim salbiy holatlarning oldini oladi. Eng muhimi, fikrni erkin aytish muhim. Yoshlar fikriga hurmat bilan qarash, o‘zgalar fikriga tayanish, milliy- ma‘naviy qadriyatlarni tiklash orqali jamiyatda siyosiy- huquqiy madaniyat yuksalib boradi.

3. Demokratik jamiyatda milliy- ma‘naviy qadriyatlarni tiklashga ehtiyoj ortib, fikrlar xilma- xilligi, munozara madaniyati shakllanadi. Faqat o‘z fikrini o‘tkazish, o‘zgalar fikrini bo‘g‘ib qo‘yish hollariga barham beriladi.

4. Milliy – ma‘naviy qadriyatlarning tiklanishi tufayli yoshlar o‘z erkinligi va mustaqilligini qadrlaydigan, unga hurmat bilan qaraydigan, shu tuyg‘uga ko‘proq ehtiyoj sezadigan bo‘lib boradi. Madaniy merosga nisbatan befarqlik va loqaydlik kabi ayrim illatlar barham topadi.

5. Bugun rahbarlik lavozimlarida ishlayotgan ayrim shaxslar faoliyatida uchraydigan, qadriyatlarimizga to‘g‘ri kelmaydigan salbiy illatlarga barham berish imkoniyati tug‘iladi.

6. Mustaqil mamlakatda har bir yoshning qaysi sog‘ada ishlashidan qat’i nazar, avvalo, ozod va erkin shaxs, inson sifatida o‘zligini anglamog‘i zarur bo‘ladi. O‘zlikni anglash esa ma‘naviy

²² Ergashev I. Yoshlarning ijtimoiy faolligi. –T.: “Akademiya”, 2008. 15-16- betlar.

qadriyatlarni chuqur o'rganish, asrab- avaylab rivojlantirish orqali amalga oshadi.²³

Ota- bobolarimiz ilm o'rgatish bilan farzandlariga avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy ma'naviy, axloqiy qadriyatlarni singdirganlar. Istiqlolning taraqqiyot va o'zgarishlarga boy davrida yoshlarning har tomonlama kamol topishi hozirgi kunning talab va ehtiyojidir.

Ajdodlarning bizga qoldirgan ulkan ma'naviy boyligi millatning boy tarixiy pedagogik qadriyatlardan yoshlarni har qanday qusrlardan holi, jamiyatda o'z o'rniga ega, barkamol, maqsadli qilib tarbiyalashda foydalanish yuqori samarali natijaga erishish garovidir.

Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichda jamiyat a'zolarining, ayrim yoshlarning salohiyati, intilishi, faolligi, ongu shuuri davr uchun mos ravishda tarkib topishi lozim. SHu bois ularning turli g'oya ortidan ergashilari o'zligini unitishi ma'naviy begonalashuvining asoratli iskanjasidan saqlash uchun ma'naviy omillarni samarali taribaya jarayoniga tadbiiq etishning ta'sirchan mexanizimini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Millatning ulug'vor tarixini ajdodlarning diniy va dunyoviy bilimlar rivojiga qo'shgan hissi, ularning dunyo tamaddunida tutgan o'rni haqida bilimga ega bo'lgan inson hechqachon ularga nisbatan beetibor bo'lmay, xalqini, Vatanini oson sotmaydi, millatidan o'zligidan begonalashmaydi.

Buning uchun ham millat tarixini targ'ib etuvchi adabiyotlar mumtoz asarlar xalqning buyuk merosi namunalariga nisbatan yoshlarda qiziqish uyg'otish lozim, zero bu boyliklar ma'naviyatimiz ko'zgusi hisoblanadi. Ana shunday buyuk merosni o'rganishi orqali yuksak ma'naviyatli maqsadli yoshlarni tarbiyalashga erishamiz.

Mamlakatimizda hozirgi kunda yoshlarga berilayotgan e'tibor ular uchun yaratilayotgan sharoit va ularning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishlari uchun qilinayotgan sa'i-harakatlar hech qaysi rivojlangan chet mamlakatlarinikidan kam emas. Biroq ayrim yoshlarimiz tarbiyasida shuncha urinishlarga qaramay salbiy holatlar sezilib qolmoqda. Ya'ni ommaviy madaniyat ortidan quvishi, o'z xalqi an'analarga bepisandlik hayot tarzini maqsadsiz o'tkazish. Maqsadsiz insonlar hayoti mazmunsiz kechadi. Shu bilan birga bugungi davr

²³ Ergashev I. Yoshlarning ijtimoiy faolligi. –T.: "Akademiya", 2008. 15- bet.

hayotini qabul qilmaslik , milliy urf-odat, an'ana va qadryatlarning mohiyatini anglab etmasdan ulardan yuz o'g'irish jamiyatni yangilanishi zaruriyatini inkor etgani kabi nomaqbul holatlarga olib kelishi mumkin. Darhaqiqat, millat va xalqning ruhiy dunyoqarashi va turmush tarzini norizo etadigan milliy ma'naviyatga munosabat, ularni zamon talabi asosida yoshlarga sindirib borish yoshlarni tafakkurini o'zgartirish masalasi har tomonlama chuqur va puxta o'ylab ish yuritishni talab etadi.

Biz yoshlarimizni ilg'or va mukammal fikrli, aqlan butun qalbi go'zal fazilatlarga to'la, el-yurt, ota-ona koriga yaraydigan qilib tarbiyalamog'imiz zarur. Shu bois milliy qadriyatlarimizdan foydalanishni keng targ'ib qilmog'miz yanada takomillashtirish masalasini ilgari surmogimiz kerak. Quvonarlisi shundaki, dunyoni yangicha idrok etadigan, haq-huquqi uchun kurashadigan o'z tariximizni xalq, Vatani taqdiri bilan bir deb bilib, ajdodlar ma'naviy merosini, hamda umumbashariy qadriyatlar, aqliy kashfiyotlar sari intilayotgan yoshlarimiz ko'pchilikni tashkil etadi. Bunday insonlar bilimni hayot quroli deb biladi. Bilimsiz odam na yangicha fikrlaydi na eskicha fikrlaydi. Bundaylar jamiyatdagi qusurlarni kenggayishiga sabab bo'ladi. Bilimli ma'rifatli inson mushohada yuritib ish ko'radi, oq-u qorani ajrata oladi, xalq, Vatan, ota-ona sha'nini ulug'laydi.

Xalqimiz azali an'analari udumlari ruhiyati, tili diniga mos g'oyalar asosida yoshlar ongiga kelajakka ishonch, mehir-oqibat, insof, sabr, toqat, adolat ma'rifat tuyg'larini singdirish orqali uning ruhiyatidagi o'zgarishlar, chekinishlarga barham berish mumkin.

Shuning uchun ham ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar tarbiyaviy ishlar, ularning yo'nalishlari mazmuni va natijalari bolalarda tashqi ta'sirlarga berilmasliklari, xalqidan, ma'naviyatidan begonalashuvini oldini olishga qaratilmog'i lozim.

Nazorat savollari:

1. Ma'naviy qadriyatlarning qayta tiklanishi jarayonlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Milliy qadryatlar deb nimaga aytiladi?
3. Yoshlarda qadryatlarga nisbatan munosabatni shakllantirishda tarixiy manbalardan foydalanishning ahamiyati.
4. O'zbek xalqi an'analari, marosimlari, urf-odatlarining tarbiyaviy ahamiyati qanday?
5. Yoshlarda qadryatlarni qadrlash jihatlari qanday shakllantiriladi?

6. Yoshlar dunyoqarashida milliy – ma’naviy qadriyatlarga tayanish qanday maqsad va vazifalarni o‘z ichiga oladi?

7. Ma’naviy begonalashuvning yoshlar ongiga ta’siri qanday salbiy oqibatlarga olib keladi?

Mavzuga oid adabiyotlar:

1. Xalq pedagogikasi-inson kamolotining asosi. T. 1-5 kitoblar 1992 y.
2. M.Ochilov «O’qituvchi odobi», Toshkent. O’qituvchi 1975-yil
3. Mirtursunov «Xalq pedagogikasi» Toshkent 1968-yil
4. A.K.Munavvarov «Oila pedagogikasi» Toshkent 1994-yil
5. O’.Asqarova, M.Xayitboev, M.Nishonov ” Pedagogika” T; Talqin 2008 y

4.2. ALLALARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

1. Allalarning vujudga kelishi

2. Allalarning aytilishidagi bosqichlar

3. Allalarning pedagogik ahamiyati.

Tayanch so‘zlar: *bashik qo‘shiqlari, alla vazifalari, alla ijrochiligi, navogo‘lik darajasi, allashunoslik, monoton ohang, ruhan ma’yuslashuv.*

Beshikdagi farzandiga muhabbat va umid qo‘shig‘ini kuylamagan ona olamda bo‘lmasa kerak, albatta. Bu kushiklar – ona allalari – san’atning bebaho xazinasiga aylandi. Ammo afsuslar bo‘lsinki, bu qo‘shiq turli nashrlarda sochilib yotibdi va hech kim ularni bir joyga yig‘ishni xayoliga ham keltirmayotir. Nega bizning bolalar nashriyotimiz barcha xalqlar allalarini to‘plab, ularni alohida kitob shaklida nashr etishi mumkin emas?! Bunday kitob bizning poeziyamizda ajoyib hodisa bo‘lib qolmay, yana ham ma’rifiy, ham tarbiyaviy qimmat kasb etgan bo‘ladi. Bu hayratlanarli kitob bo‘ladi”.

Rasul Hamzatov

Allalar – beshik qo‘shiqlarining keng tarqalgan an’anaviy janri hisoblanadi. Jahonda biror xalq, elat yoki millat yo‘qki, ularning tilida alla kuylanmasa ... ruslarda “bayki” yoki “bayushki” deb yuritiluvchi bunday qo‘shiqlar turkmanlarda “huvdilar”, ozarbayjonlarda “lay-lay”, tatarlarda “alli-balli”, qoraqalpoqlarda “heyra-heyra”, turklarda “ninni”,

forslarda “lolo”, nemislarda “wiegelied”, , o‘zbek va tojiklarda “alla” va “allo” atamallari bilan mashhurdir. Binobarin, alla jahon onalarining mehrga yo‘g‘rilgan bir qadar farahbaxsh, ammo o‘rni bilan esa bir qadar g‘amgin, eng muqaddas qo‘shig‘idir.

Alla ijtimoiy – estetik qimmatiga ko‘ra ikki vazifani bajaradi: birinchisi, bolalarni uxlatish (“alla” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi ham allalash – ovo‘tib, avaylab uxlatish) dan iborat. Bunday allalab ovutish yoki uxlatish, kuylash jarayonida namoyon bo‘ladi.

Xuddi shu asnoda ularning ikkinchi vazifasi – tarbiyaviy-estetik mohiyati namoyon bo‘ladi: bu allaning emotsional ta’sirchanligidan kelib chiquvchi xususiyati bo‘lib, bolani kuy og‘ushida hayot bilan tanishtirish, ohanglar vositasida hayot ma‘nosini anglashiga yo‘l ochish, shu zaylda estetik didini o‘stirish maqsadiga qaratilganligidir. Abu Ali ibn Sino allaning ana shu xususiyatini ming yil ilgariyoq payqab, shunday degan edi: “Bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo‘llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi, uni uxlatish uchun odat bo‘lib qolgan musiqa va allalashdir. SHu ikkisini qabo‘l qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyasiga va ruhi bilan musiqaga bo‘lgan iste’dodi hosil qilinadi”. Ulug‘ hakim “bolani sekin-sekin tebratish” ning badantarbiya bilan bog‘liqligini maxsus ta’kidlagan ekan, umuman, tebratishni, aytaylik, faqat beshikda tebratishnigina emas, balki belanchakda yoki o‘tirib olib, ikkala oyoqni yonma-yon holatda o‘zala cho‘zgancha ustiga qo‘yilgan yostiqda bolani tebratib alla aytishni, tikka turgan holda bag‘riga bosib tebranishni yoki elkasiga bir maromda qoqa turib alla aytishni ham ko‘zda tutgan. Ammo bu jarayonlar allasiz bajarilishi ham mumkin, shunchaki tebratib turilib, bola uxlatiladi. SHunisi ham borki, bu jarayonlar har bir xalqning etnografik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Aytaylik, o‘zbek yoki tojiklarda allaning kuylanish ohangi tebratishning muvozanati va ritmiga mos bo‘lib, bunda tebratilayotgan narsa beshikmi yoki belanchakmi – hammasining alla ohangiga mutanosibligiga qat’iy rioya qilinadi. O‘zbeklarda beshik yoki belanchakka shaqildoq bog‘lash odati bo‘lsa-da, baribir, tebranish ritmiga mos ovoz bilangina allaga jo‘r bo‘linadi, frantso‘zlarda alla kuyi shaqildoq jo‘rligida hosil qilinadi.

Allalarning Ibn Sino zamonidayoq Markaziy Osiyodagina emas, balki O‘rta va YAqin SHarq mamlakatlarida yashovchi xalqlar orasida ham muhim ahamiyat kasb etgan mustaqil janr sifatida keng tarqalganligi turkiy xalqlar o‘rtasida “balu-balu” nomi bilan

yuritilganligiga oid “Devonu lug‘otit turk” dagi ma’lumot ham tasdiqlaydi. Alisher Navoiy ham Farhodning beshikdalik davrida unga mukammal tarbiya berish uchun “navoguy”(uxlatish uchun alla aytuvchi) berkitilganligini shunday tasvirlaydi:

Arusi charx tun-kun doya kirdor,

Bo‘lib har tavri holidin xabardor.

Beshik davrida chiniyu xitoyi,

Bo‘lib yuz no‘sh lab doston saroyi.

Ko‘zining nozi eldin eltib uyqu,

Anga uyqu keturmakka navogo‘.

Bu dalilning qimmatini shundaki, Farhod tarbiyasi bilan shug‘ullanuvchilar safida maxsus allachi yoki alla aytuvchi enaga ham bo‘lganligini tasdiqlaydi. Ana shu tasdiq, o‘z navbatida, alla ijrochiligining maxsus san’at – navogo‘lik darajasida tadrijiy takomilga erishganligini, shu soha bilan shug‘ullanuvchilarning navogo‘y sifatida alohida e’tibor qozonganliklarini yaqqol ko‘rsatdi. Jahon madaniyati taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shgan ana shu uch buyuk siymo – Abu Ali ibn Sino, Mahmud Qoshg‘ariy va Alisher Navoiyning bu guvohliklari allaning uzoq zamonlardan beri xalqimiz turmushiga, bolalar tarbiyasiga keng va chuqur singiganligidan dalolat beradi.

Allalar, odatda, bolalarning emizikli davrida – ular to uch yoshni to‘ldirgunlarigacha aytiladi. SHu sababli allalarni “sutda qorilgan va mehrga yo‘g‘rilgan qo‘shiq” sifatida baholashlari bejiz emas. Allalar onalarning minglab avlodidan bir-biriga o‘tib, sayqal topib, onalik mehrini, armonini silsilaviy bog‘lab kelayotgan umrboqiy qo‘shiqdir. Allalarning bu qadar uzoq yashovchanligi sababi, ularda onalik qalbining ayollik mahzunligining barq urib turishidadir. Xuddi shu xususiyat allalarning nafaqat bolalarga, balki kattalarga ham yoqimlilikini, qolaversa, har bir xonadonda kuylanishini va xush ko‘rilishini ta’minlagan.

Ona o‘zining tug‘ma sezgirligi bilan bola uchun faqat tinchlantiruvchi, yorqin va monoton qo‘shiq kerakligini angladi. SHu zaylda alla shakli yuzaga keldi. Onalik sezgilari allalarning qanday mazmunga ega bo‘lishini aytib turadilar. Allalarni onalar dunyosisiz, sezgilarisiz, tashvishlarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Buni rus allashunosligi onalik tuyg‘ularining uch bosqichi sifatida bir-biridan shunday ajratib ko‘rsatadiki, bu holni o‘zbek allalarida ham ko‘rish mumkin.

Allashunoslikda onalik tuygularining uch boskichi ajratib ko'rsatiladi:

Birinchi bosqich- allalarda bolani o'rab olgan muhit ifodasi bo'rtib turadi, aniqrog'i, bola bilan bog'liq predmetlar: beshik, belanchak va boshqalar ta'riflanadi. Ammo bu poetik ta'rif onaning shaxsiy kechinmalaridan, onalik tuyg'ularidan holi bo'ladi. Bu turdagi rus allalarida bolani uni o'rab olgan muhit bilan tanishtirishga alohida e'tibor berilgan. SHu maqsadda turli-tuman qushlar va hayvonlar poetik maqtovida ularning ham salbiy, ham ijobiy xususiyatlarini ko'rsatishgan. O'zbek allalarida esa, asosan, beshik yoki belanchakning maqtovi bilan cheklaniladi. Xayvonlar, qushlar va hashorotlar poetik ta'rifidan tarkib topgan allalar yo'q hisobi. Ammo, o'zbek allalarida hayvonlarning bolalari va qushlar nomi bilan aloqador erkalash ohangi bor: bolalar qo'zichoqqa, toychoqqa, toyloq yoki bo'taloqqa, bo'lbo'lga, suqsurga, lochinga qiyoslanib e'zozlanadi. Bunday qiyoslash aslida o'sha jonivorlarga bo'lgan samimiy munosabatlar zahirida tabiiylik kasb etgan.

Ikkinchi bosqich- allalarda bola taqdiri asosiy o'rinda turadi. Lekin endi ona bola taqdiriga befarq qaray olmaydi. Bola taqdiriga bog'liq o'y-kechinmalar onaning shaxsiy kechinmalari fonida chuqurlasha boradi: fikr bola atrofida aylansa-da, unga onalik tuyg'ulari ham aralasha boradi. Ammo bu chuqurlashuv hali bir qadar sayozroq, aralashuv esa bir qadar daxlsizroq kechadi. Bunga ona qalbining uyg'ona boshlashi va undagi to'lg'anish darajasi sababchi bo'ladi. Xuddi shu jarayonda alla ohangiga didaktik yo'nalish – axloqiy-tarbiyaviy qarashlar singga boradi. O'zbek allalarida bola taqdiri bilan bog'liq didaktik yo'nalish g'oyat sezilarli ekanligini alohida ta'kidlash lozim.

Uchinchi bosqich- bu allago'ylikning yuqori bosqichi hisoblanadi. CHunki bu boskichda ona qalbining to'lg'anishlari behad chuqurlashib, endi u o'z tuyg'ulari girdobiga g'arq bo'lib qoladi. O'z shirin tuygulari bilan ovora bo'lib, bolasi borligini hayolidan soqit qiladi. Dardlari va tashvishlarini yuragidan sizib chiqqan mayin, lekin bir qadar horg'inroq monoton ohangda kuylab yoradi, shu monoton ohangdan taskin topganday bo'ladi. O'zbek allachiligida bu xildagi allalar ancha. Buning sababini o'zbek onalari repertuarining qashshoqligi, binobarin, og'ziga qay bir qo'shiq tushsa, unga alla naqoratini qo'shib kuylagani bilan izohlash to'g'ri emas. Bu o'rinda folklorshunoslarning onalar repertuari boyigach, undagi allalar soni 3-7 tagacha etgach, ixtisoslashgan

allachilik bosqichi shakllanadi va xuddi shu davrda ona o'z tuyg'ulari asirasiga aylanadi, degan xulosasi asoslidir. O'zbek allachiligida bu xildagi allalarning xiyla ko'pligiga extimol, ulug' Navoiy e'tirof etgan usha davrning ixtisoslashgan navogo'ylari bo'lganligi ta'sir ko'rsatgandirlar?!

Allalar faqat kuylanadi. Ularni shunchaki aytish mumkin emas. Monoton (bir xil) ohang barcha o'zbek allalari uchun mushtarak xususiyatdir. Ammo, monoton ohang onaning ijro paytidagi holati va kayfiyati bilan bog'liq. Ona kayfiyati chog' kezlarda allaning monoton ohangida xush yoquvchi mayin yumshoqlik mayli sezilib tursa, xafa, iztirob chekayotganida ma'yus tortuvchi hazinlikka moyil bo'ladi. Har ikkala holatda ham shu monoton ohang bola ruhiga ta'sir etadi, qalbiga orom bag'ishlaydi, uni elitadi. Birinchi holatda bolaning serzavq bo'lib o'sishiga zamin hozirlansa, ikkinchi holatda bolaning ruhan ma'yuslashuviga asos solinadiki, bu keyinchalik bola ulg'ayganda uning harakterida o'z asoratini, albatta, qoldiradi.

Bola uchun allaning so'zi emas, kuyi yoqimli. Chunki u hali so'zni anglamaydi. Ona uchun esa alladagi so'zlarmuhim: ular – ona qalbining nidolari. Bir xil ohangdagi kuy bola ma'naviy ehtiyojining dastlabki asosiy qondirgichi sifatida xizmat eta boshlaydi. Chindan ham “Bola birinchi oyligidayoq musiqiy idrokini – ritm va ohangni idrok eta olishini namoyon etadi. Chunki allalar har qanday holatda ham jismoniy harakat, ham ruhiy faoliyat bilan o'zviy bog'liqdir. Jismoniy harakat bolaning muttasil o'sishini, vujudining chiniqishini rag'batlantiruvchi muhim vosita bo'lsa, allalarning monoton ohangi esa shu jismoniy rivojlanishni ma'naviy rivojlanishga ulaydigan, bola ruhiy faoliyatini faollashtiradigan vosita bo'lib xizmat qiladi. M. Alaviya: “Alla, asosan, to'rtlikdan tashqil topgan bo'lsa ham, ba'zan allalovchi to'lqinlanib ketsa, davom ettirib, boshqa misralarni ham qo'shib yuboradi va bir-biriga yaqin bir qancha to'rtliklarni aytib, bu bilan o'zining tilak, armonini izhor etadi”, - degan edi.

Nazorat savollari:

1. Allalarning vujudga kelishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Allalarning aytilishi necha bosqichdan iborat?
3. Allalarning qanday vazifalari mavjud?

4.3. XALQ PEDAGOGIKASIDA MILLIY O‘YINLARNING MAZMUNI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

1. Milliy o‘yin turlari.
2. Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘yinlardan foydalanish.
3. O‘yinlarning tarbiyaviy ahamiyati.

Tayanch so‘zlar: *o‘yin, o‘yinining mohiyati, chumurdi-qochdi, milliy o‘yinlar, etakchi faoliyat, jamoaviy o‘yinlar, ko‘g‘irchoq o‘yinlari, abstrakt tasavvur, loyporsildoq o‘yini, harbiy o‘yinlar.*

O‘yin - inson faoliyatining ko‘rinishlaridan biridir. Murakkab va qiziqarli hodisa sifatida u turli kasbdagi kishilar diqqatini jalb etadi. O‘yin - inson o‘zligining namoyon bo‘lishi, uning takomillashuv usulidir. O‘yin kattalar hayotida muayyan o‘rin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni “bolalikning hamroxi” ham deb atash qabo‘l qilingan. U maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashqil etadi, u mehnat va ta’lim bilan o‘zviy aloqada bo‘lgan holda etakchi faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Bola shug‘ullanadigan ko‘pchilik jiddiy ishlar o‘yin shaklida bo‘ladi. O‘yinda shaxsdagi mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, o‘ylaydi; o‘yin jarayonida bolani xayoloti, xotirasi faol ishlaydi, ta’sirchanlik va iroda sifatleri namoyon bo‘ladi. O‘yin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘yinining pedagogik nazariyasini uning mohiyati va xususiyatlarini chuqurroq tushungandagina yaratish mumkin.

O‘tkazilgan tadqiqotlar o‘yin nazariyasining asosiy masalalarini birmuncha chuqurroq; yoritish imkonini beradi, chunonchi:

1. O‘yinining mohiyati va o‘ziga xosligi.
2. O‘yinining bola tarbiyasidagi o‘rni va uning bolalar bog‘chasidagi pedagogik jarayonda tutgan mavqei.

Tabiyki, aqliy tarbiyaning samarali bo‘lishi ko‘p jihatdan oila, ota-ona, keksalar va ustozlarning tarbiyasiga bog‘liqdir. Ular jamiyatda, turmushda yuz bergan hodisalar natijasi bo‘lgan ko‘p yillik hayotiy tajribalarini yoshlarga o‘rgatib, bolalarni bilim egallashga va mehnat qilishga jalb qilganlar.

Insoniyat tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ham muayyan urug‘, qabila, elat yoki millat yashaydigan hududni begonalardan himoya qilish yashash tarzining muhim shartlaridan ana shu ruhda tarbiyalashga e’tibor qaratilgan. Bolalar o‘zlarining psixologik

xususiyatlariga ko‘ra to voyaga etgunlaricha buning mohiyatini chuqur anglamaganliklari bois kattalarning Bu boradagi harakatlariga jiddiy yondashmaganlar va mas’uliyatni etarlicha his etmaganlar.

Hudud uchun kurash hayot kechirish va tiriklikni ta’minlash uchun zaruriyat ekanligini chuqur anglagan kattalar esa bolalar, yoshlarda hududni qo‘riqlash, uni dushmandan himoyalash ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali yo‘llarini izlagan-lar. Bunday samarali yo‘l sifatida bolalar faoliyatining asosiy ko‘rinishlaridan bo‘lgan o‘yinlar tanlangan. “.... Ibtidoiy odamlar mevalarni terib eb kun kechirish bilan mashg‘ul bo‘lgan davrda Bu sohaga oid ish tajribalari bilan birga o‘yin-musobalarga ham ehtiyoj sezila boshlangan.

Birinchidan, mevalarni terib eyish davrida kim ko‘p va tez meva zahirasini yig‘sa, u to‘q bo‘lgan. Bu o‘ziga xos musobaqani vujudga keltirgan.

Ikkinchidan, mohir terimchilar qariganda, ularga daraxt uchiga chiqib, xatarli shoxlarda turib, meva terish qiyin bo‘lgan. Bundan foydalangan qariyalar bolalarga meva terishni ish sifatida emas, balki o‘yin shaklida o‘rgatishgan.²⁴

Xalq og‘zaki ijodi namunalari merganlik, kamondan otish, nayza sanchish, kurash, qilichbozlik, ot yoki tuyalar ishtirokidagi poyga hamda uloqning ommaviy tadbirlarning tarkibiy ko‘rinishi bo‘lganligi, ular vositasida yoshlarda mardlik, epchillik, chaqqonlik, uddaburonlik, matonat kabi sifatlar tarbiyalan-ganligi, jangovarlik kayfiyati hosil qilinganligi to‘g‘risida hikoya qilinadi. Turli davrlarda yigitlarning jismoniy chiniquqanligi, ularning mard va jasur bo‘lishlariga jiddiy e’tibor qaratilganligi “Alpomish” va “To‘maris” dostonlarida keltirilgan quyidagi lavhalar ham isbotlaydi:

1. Balog‘at yoshiga etgan Barchinoy unga uylanish niyatida bo‘lgan yigitlar oldiga shart qo‘yib, otlar ishtirokidagi poygada g‘olib chiqqan, ming qadam masofada turib, yoy bilan tanga pulni mo‘ljalga ola bilgan va kurash tushib to‘qson alp (bahodir)ni yiqitgan yigitga turmushga chiqishini aytadi;

2. “Vaqt alla – palla bo‘lganda kuyov bilan kelinni ular uchun belgilangan soyabon aravaga chiqarish oldidan kurashtirib ko‘rishadi (bo‘lg‘usi kelin-kuyovlarning kuch sinashishi o‘zbeklar orasida yaqin kunlarga saqlanib qolgan tortishmachoqning ibtidoiy shakli edi)”.²⁵

²⁴ Qoraboyev U. O‘zbek xalq o‘yinlari. –T.: “San’at”, 2001, 6-bet.

²⁵ Osim M. Shiroq. Tarixiy qissalar. –T.: “Yozuvchi”, 1995, 4-bet.

3. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, qadimdan “Qilich jangi”, “Tuya poyga”, “Tuyalar jangi”, “Otliqlar poygachi”, “Podachi”, “Poda to‘p”, “Jun to‘p”, “CHim to‘p”, “Chavgon” va boshqa o‘yinlardan yoshlarni jangovorlik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda samarali foydalanilgan.

O‘zbek xalq pedagogikasida aqliy tarbiyaning amalga oshirilishi shuni ko‘rsatadiki, bu sohada o‘yin faoliyati muhim rol o‘ynagan. Zero, bolalar tug‘ilganidan boshlab, ularda atrof-muhitni anglashga qiziqish uyg‘otishga ahamiyat berilgan. Ularga o‘sgan sayin bu qiziqish ham rivojlanib borgan. Natijada, bolalarda aql, xotira, ko‘p narsani bilishga havas, fikrni bir nuqtaga qaratish, mantiqiy fikrlash qobiliyati kengayib borgan, ular asta-sekin murakkab o‘yinlarni o‘ynay boshlaganlar.

Qadimda o‘yin turlari, jumladan, qo‘shiq shaklida, qo‘z bog‘lash, o‘yinga da‘vat etish, chek tashlash, og‘iz boylash, o‘rta qo‘limni top, sanoq kabi tarzda bo‘lgan. *Qizlar juft-juft bo‘lishib, kaftlarini bir-biriga urib aylanishib “CHittigul” qo‘shig‘ini aytganlar:*

Chitti gul-o, chittigul,

Hay-yu chittigul.

Chittigulga gul bosay,

Bir yonini yonbosay.

Hay-yu chittigul,

Hay-yu chittigul....

O‘g‘il bolalar esa:

Tomda tovuq qatormi,

Ayroningdan tortaymi?

O‘yin yoqmas bolalar,

Nomozshomdan qatormi?

Kel – ho!

Qo‘shig‘ini aytishib, o‘rtoqlarini o‘yinga da‘vat etganlar:

Bir, ikki o‘n olti,

O‘n olti deb kim aytdi?

O‘n olti deb men aytdim,

Ishonmasang sanab boq....

Qo‘shig‘ini aytib sanoqni o‘rganganlar.

O‘zbek xalq pedagogikasida **tez aytish** – bolalar aqliy faoliyatini, fikrlash qobiliyatini va nutqini o‘stirishda muhim ahamiyat kasb etadi:

Qizarib pishgan olmadi,

Olmadan nega olmadi,

Olmagan xo‘p bo‘bdi,

Endi kelsa, olma de...²⁶

Yoki:

G‘ani g‘ildirakni g‘izillatib g‘ildiratdi.

Olima olimdan olma oldimi,

Olima olimdan olma oldimi?

Eshik oldida bo‘loq, bo‘loqdan suv ichar uloq, o‘zun quloq.

To‘p-to‘p ko‘k koptok, har to‘p ko‘k koptokda bittadan katta koptok.²⁷

O‘zbek xalqining uzoq yillar davomida aqliy tarbiyada qo‘llagan yaratilgan “Bekinmachoq”, “Quvlashmachoq”, “Zag‘izg‘on”, “Aylanma darra”, “O‘rta qo‘limni top”, “Kim chaqqon”, “Ayyor tulki”, “Tortishmachoq”, “Yoshlom-yoshlom”, “Sarinchoq”, “Olma menda”, “Chumurdi - qochdi”, “Oq terakmi, ko‘k terak” va boshqa harakatli o‘yinlari yosh yigit-qizlarda harakat faolligini, mustaqillik, fikrlash, chaqqonlik, do‘stni himoya qilish, o‘hshatish, chamalash, so‘zlarni to‘g‘ri va bir vaqtda aytish, bir joyda turib turli harakatlarni bajarish kabi malaka va ko‘nikmalarni egallashga yordam berdi. Masalan, “Oq terakmi, ko‘k terak?” o‘yinida oralig‘i 10-12 metrli masofada 7-8 nafardan yoki undan oshiq bolalar saf tortib, ikki tomonda qo‘l ushlab, zanjirsimon shaklda turishadi. Bir tomonda saf tortib turgan bolalar baravariga qo‘shiq qilib aytadilar:

Oq terakmi, ko‘k terak,

Bizdan sizga kim kerak?

Javob:

Oladigan jon kerak!

YAna javob:

Ol-o oladigan janingni!

Narigi tomonning bolalaridan bittasi o‘z to‘dasidan ajralib chiqib, to‘g‘ri biron bolaning qo‘liga uradi. Zanjirni o‘zadi yoki o‘zolmaydi, yo asir oladi yoki o‘zi asirlikda qoladi.

“Chumurdi – qochdi” o‘yinida 4-5 bola qatnashadi. Bolalar ariq bo‘yicha keladilar. SHunda bolalardan biri “Chumurdi-qochdi” o‘ynaymiz deb taklif qiladi. O‘yin qoidasi bo‘yicha suvga kim kechikib tushsa. Shu chumiriladi (sho‘ng‘itiladi). Uch-to‘rt bola keyin tushgan bolani suv tagiga sho‘ng‘itib keyin qochib-so‘zib ketadilar. Chumurilgan bola boshqalarni quvadi. Kimni to‘tib olsa, endi shu chumuriladi.

²⁶ А. Зуннунов. Халқ педагогикасида ақлий тарбия// Халқ таълими, 1994 йил 3-4-сонлар, 49-50-бетлар.

²⁷ Ўзбек педагогикаси антологияси. – Т.: “Ўқитувчи”, 1995, 24-бет.

“Olma menda” o‘yinida esa bir necha bola suvga tushadi. Ulardan biri “Olma menda” deya sho‘ng‘ib ketadi. Keyin go‘yo olma qalqiyotgandek suvdan faqat boshini chiqarib yuboradi. Qolgan bolalar uni tutishga harakat qiladilar. “Olma menda” degan bola yana suv ostiga kirib qochadi davom etadi. Kim oldin haligi bolaning boshiga qo‘l tegizsa, olmani shu olgan hisoblanadi. U qochadi va bolalar uni tutishga urinadilar.²⁸

O‘zbek xalq pedagogikasining zukko tadqiqotchisi Zokir Mirtursunovning ta’kidlashicha, ov qilish o‘yinlari orqali tarbiyalashning ahamiyati juda kattadir: “YOshlarni ov qilishga o‘rgatishning biz uchun qimmatli tomoni shundaki, ov qilishga bog‘liq bo‘lgan bir qator jismoniy mashq malakalari egallanadi. Ya’ni bola otda chopish ot ustida tik turish, yotish, ot yoniga og‘ish, otda chopa turib kamon va miltiqdan o‘q ota bilish va hakoza mashq malakasini egallagan bo‘lishlari zarur. SHu bilan birga ov qushlari ulardan, qirg‘iy, qarchig‘oy va ov iti – tozi itni boqish, ovga o‘rgatish hamda ulardan foydalanish yo‘llarini o‘rganish talab qilinadi. Yoshlarni ovga o‘rgatish, albatta, ma’lum tajribaga ega bo‘lgan kishilar tomonidan olib borilar edi”.²⁹

Xalq pedagogikasining asosiy qoidalaridan biri bolalarni o‘z tengqurlari muhitida tarbiyalashda turli o‘yinlardan foydalanilgan. Xalq pedagogikasi o‘yinlar jarayonida bolalarda qat’iylik, tirishqoqlik, halollik, rostgo‘ylik va adolatlilik tarkib topishini, shuningdek, o‘yinlarning bolalar o‘rtasida do‘stlik va o‘rtoklikni hamda boshqa olijanob fazilatlarni rivojlantirishini yaxshi bilgan.

Boshqa xalqlardagi singari o‘zbek bolalarining o‘yinlari ham ularning jamoa bo‘lib qatnashuvini taqozo etishi ma’lum.

Binobarin, shunday o‘yinlar jamoatchilik hissini tarbiyalashda, hamjihatlik bilan harakat qilish, umumiy qabo‘l qilingan normalar va qoidalarga bo‘ysunish malakalarini, ziyraklikni tarkib toptirishda katta ahamiyat kasb etadi. O‘yin qoidalari oldida barcha o‘yinchilar tengligi tuyg‘usini vujudga keltiradi.

O‘g‘il va qiz bolalarning mehnatga doir o‘yinlari, jumladan, qizlar mehmonlarni ko‘tib olish va mehmondorchilik odobi, o‘zaro insoniy muloqotlar, turmush masalalarini xalq etish, to‘y va hokazolardan iborat turli xalq milliy urf-odatlar va an‘analariga taqlid qilinadigan ko‘g‘irchoq o‘yinlarini o‘ynashi ular tarbiyasida juda muhim o‘rin

²⁸ G‘. Jahongirov. O‘zbek bolalar folklori. –T.: “O‘qituvchi”, 1975, 110-115-betlar.

²⁹ Z. Mirtursunov. O‘zbek xalq pedagogikasi –T.: “Fan”, 1973, 116-bet

tutadi. SHu o'yinlar jarayonida bolalar kattalarning yaxshi xatti-harakatlarini va ishlarini takrorlaydilar. Ularning yaxshi so'zlari - pand-nasihatlar, maslaxatlariga taqlid qiladilar (masalan, ona qo'g'irchoq orqali o'z qiziga, ya'ni qo'g'irchoqning esa kizchaga o'gitlar berishi va hokazo).

Bolalar o'yinlarida kattalar foydalanadigan mehnat qurollarining kichkina nusxalari, chorvadorlar, dehqonlar, hunarmandlar, ovchilar va boshqalarning mehnati jarayonlariga taqlid qilish katta o'rin tutadi va bu hol ularni mehnatga psixologik hamda amaliy jihatdan tayyorlashda katta ahamiyat kasb etadi. SHuningdek, ko'p o'yinlar bolalar tafakkuri, idroki, xotirasi, zehni va abstrakt tasavvurini rivojlantirishda yordam beradi. SHu jihatdan ayrim manbalarda o'zbeklarning juda qadimiy va o'tmishda bolalar hamda yoshlar orasida bag'oyat ommalashgan deya ta'riflangan turli o'yinlari alohida qimmatga molik.

Zero, umr ko'klamidagi o'yin murg'aklarni ulg'aytiradi, hayotga tayyorlaydi. Bu jarayon ming yillar davomida ruhiyatimizga singib, irsiyatimizga o'tgan. SHu bois hunar ham suyak suradi, jumladan, kichkintoy o'zi to'la anglab etmagan holda ajdodlari shug'ullangan kasb-hunarni egallashga beixtiyor intiladi va murg'ak ongida shakllangan narsalarni yasashga urinadi. Bu sa'y-harakatlar odatda ko'pincha o'yinlar orqali amalga osha boradi. O'yinlar esa turmush tarzimizni har tomonlama qamrab olgan. Masalan, ot o'yin, qo'tir echki, do'ppi o'yin, hammompish, tosh o'yin, dastachilildak, uyakam o'yin, loyparsildoq, qurmatoyov, ko'ch-ko'ch o'yini va hokazo. Ro'yxatni istalgancha davom ettirish mumkin.

CHorvador oilasida tug'ilgan o'g'il yugurib yuradigan bo'lgach, novdani ot qilib minib, chopib o'ynay boshlaydi. Uni ko'rgan onalari yoki akalari:

Toy, toy, jijincharoq,

Toy bo'lib o'yinqaroq, - deya erkalab, uni ruhlantiradi.

Dehqon oilasida tug'ilgan bolalar yozning issiq kunlarida to'planishib, hammompish o'ynashni yoqtiradilar. Bu o'z nomiga monand "uysozlik o'yini" bo'lib, kichkintoylar tuproqni hammomning gumbazi shaklida uyib, rosa shapatilab, so'ngra og'izlarida suv keltirib, gumbaz ustiga oz-oz sepib, yana shapatilab, gumbazning ustki qismini qotirib qo'shiq aytishadi:

Hammompish, hammompish,

Hammanikidan oldin pish.

Hammadan oldin pishmasang,

Boʻzilib ket, oʻyilib tush!

Keyin bir tomonidan eshik ochib, gumbaz ichidagi xom tuproqlar qoʻl bilan chiqarib tashlanadi. Bunda pishiq shibbalangan gumbaz boʻzilmay qoladi. Gumbazi boʻzilmay qolgan "usta" ruhlanib, baqirib-chaqirib, oyoq-qoʻllarini harakatlantirib, qoʻshiq aytib yuboradi:

Mening buvim: "Suv", - dedi,

"Oyoq-qoʻling yuv", - dedi.

Bu oʻyin jarayonida norasidaning uysoz-ustachilikka boʻlgan havasi orta boradi, mehnatga layoqati oshadi.

Loyforsildoq oʻyini juda qiziq: loydan kosacha yasab, uni toʻnkarib turib, silliq erga urilsa, bu "idish" ichida siqilgan havo porsillab, boshmaldoqning tirnogʻicha joyni oʻpirib chiqadi, porsillagan tovush qancha baland chiqsa, jajjilarning quvnok shovqini shunchalik avjlanadi, turli-tuman, oʻzuq-yuluq qoʻshiqlarga ulanadi... Loy erga urilaverib, rosa pishigach, undan oʻzun chorqirra gʻishtchalar tayyorlanadi va bir-biriga oʻxshamaydigan, har biri oʻziga xos tarh asosida – qadimgi paxsa devor imoratlar andozasida uychalar yasaladi. Bu ham uysoz ustachilik hunariga bolaning qoʻlini oʻrgatib, koʻzini pishitib boradigan oʻyinlardan biridir.

Oʻyinlar qaysi shakl, mavzu, yoʻnalishga ega boʻlmasin, loy tuproq bilanmi, choʻpu latta bilanmi, ipu arqon bilanmi, murgʻakni hayotga, turmush iker-chikirlariga, roʻzgʻor ishlariga hozirlashda oʻziga xos hunar maktabi vazifasini bajargan. Bolalar oʻyinlarining barchasi, baʼzan yuqori pardada, baʼzan xirgoyi qilgan holda, bari bir qoʻshiq aytib turib bajarilgan, uning uchun ularga oʻziga xos bir sinkretik asar sifatida qarash lozim.

Maʼlumki, kichiklar kattalarning yurish-turishiga. xatti-harakatiga, soʻziga, ishiga taqlid qilishni maʼqul koʻradilar. Qoʻshiklar xirgoyi qilish bilan birga, meqnat jarayonida ota-onasi, aka-opasi yonida turib ishlashni yoqtiradilar. Kichkintoylar mehnat qoʻshiklarini bevosita bir ish bilan mashgʻullik jarayonida juda koʻtarinki kayfiyatda ijro qiladilar. Oʻzlarini kattalardek sezadilar. Chunki ulardagi ulgʻayish istagi, hayotda oʻz mavjudligini his etish, zavq-shavq mana shu holatda murgʻak qalbdagi toʻlqinlarni joʻsh urdiradi, kuylatib yuboradi. Shu yoʻsinda maʼsumlar oʻzlari shugʻullanayotgan oʻyin-mehnat maromiga hamohang qoʻshiqlar ham toʻqib aytadilar.

Bolalar ruhiyatida kechayotgan ijodiy jarayonni kattalar oʻz oʻrnida, meʼyorida ragʻbatlantirmoqlari lozim. Ularning qobiliyati va ijro imkoniyatiga qarab, yoʻl-yoʻriq berib turmoqlari zarur. Xato qilsa, sira

kamsitmay, ohista, samimiy tushuntirib turilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Ayniqsa, ota-ona mehnat jarayonida farzandlarini yonlarida olib yursalar, ularga zerikib qolmaydigan darajada ish buyursalar, o'zlari ko'shiq xirgoyi qilib ishlasalar, bu norasidaning ham akdiy, ham jismoniy o'sishi uchun eng asosiy omillardan an'anaviy o'zbekona tarbiya usullaridan bo'ladi.

Turli o'yinlar jarayonida bolalar tabiat, hayvonot dunyosi va hokazolar bilan tanishadilar. Masalan, bolalar toshlar bilan o'ynayotganlarida ularning rangi, shakli, og'irligi va hokazolarni bilib oladilar, toshlar ana shu xususiyatlari bilan bir-biridan farqlanishini tushunadilar. O'yinlar jarayonida ularning nutqi o'sadi, tafakkuri rivojlanadi, lug'at boyligi kengayadi.

O'tmishda o'z otlariga ega bo'lgan oilalardagi bolalar kichik yoshlaridan chavandozlikni o'rgana boshlagan. Inqilobgacha o'tgan ayrim mualliflarning kitoblarida o'zbeklar o'g'il bolalarni besh yoshidan otga mindirganini va ular o'n yoshlaridan jang o'yinlari hamda chavandozlik poygalarida qatnashgani tilga olingan.

Yozma manbalarda o'zbeklarning faqat erkaklari emas, balki ayollari ham ot minishni yaxshi bilgani qayd qilingan. Rasmiy nashrlarda yozilganidek, o'zbek ovullarida ot poygalari har qanday kulay hollarda, hatto, yangi uy solinishi munosabati bilan ham o'tkazilgan. Bunday musobaqalarga kishilar qunt bilan tayyorgarlik ko'rganlar, o'z otlarini tayyorlaganlar va bunday ishlarda o'smirlar hamda yoshlar zimmasiga ko'p vazifalar yuklangan. Ayrim kishilar o'zining butun hayotini poyga otlarini tayyorlash kasbiga bag'ishlagan. Otalar yoki bobolar o'zlarining ana shu sohadagi tajribalarini va chavandozlarga muxabbatini kichkintoylarga o'rgatgan.

O'zbek bolalar o'yinlarining ayrimlari harbiy o'yinlar bo'lib, buning sababi vatan mudofaachilarini tayyorlash va tashqaridan tez-tez bo'lib turadigan hujumlarni muvaffaqiyatli qaytarish zarurligadan edi. "Kamon otish", "Nayzabozlik", "Urush" va boshqalar harbiy o'yinlarga kirgan. O'zbek bolalari orasida 5-6 yoshlaridan boshlab kamon otish o'yini juda ommaviy tus olgan. Jamoatchilik bu o'yinni ma'qullagan va kattalar doimo bolalarni qamon otishga rag'batlantirganlar. Xalq tarbiyada kamon otish o'yiniga qanchalik e'tibor berganini shundan ham anglash mumkinki, onalar o'z allalarida o'g'lining kuchli va kamon otishda mohir bo'lishi haqidagi istaklarni kuylaganlar. Uzoq o'tmishda o'zbeklar o'lgan kishining qabriga ham kamon o'qini qo'yib ko'mganlar. Boshkacha aytganda, o'zbek uchun kamon o'qi

qabristongacha hamroh bo'lgan. Kamon otish jasurlikni tarbiyalagan, mohir kamonchi-jangchilar tayyorlashning yaxshi maktabi bo'lgan.

Nazorat savollari:

1. Qanday milliy o'yinlarni bilasiz?
2. Xalq bolalarga aqliy tarbiya berishda qanday o'yinlardan foydalangan.
3. Ta'lim-tarbiya jarayonida o'yinlardan foydalanishning ahamiyati qanday?
4. Qanday o'yin turlari mavjud?
5. O'yinning bola tarbiyasidagi o'rnini qanday?
6. Harbiy o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimada?

G L O S A R I Y

Amaliy ishlar metodi

Methods of practical works – o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiruvchi usul

Anomaliya (yunoncha – anomal)

Anomaly - me'yordan, umumiy qonuniyatlardan chetlanish, noto'g'ri rivojlanish

Anomal bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish

Growing up, educating and teaching of anomaly children- korreksion pedagogikaning asosiy tushunchasi bo'lib, nuqsonning darajasi va tuzilishiga mos keladigan metod hamda vositalar yordamida anomal bolalarni faol ijtimoiy hayot va mehnatga tayyorlash, ularda fuqarolik sifatlarini shakllantirish.

Axloq (lotincha «moralis» - xulq-atvor ma'nosini bildiradi)

Behavior - ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi

Axloqiy ong – shaxsga axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalari to'g'risidagi nazariy bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Axloqiy tarbiya

Pattern of behavior – muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilar ongiga singdirish asosida ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'nikmalari va axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Aqliy tarbiya

Enlarging the outlook - shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilimlarni berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Baynalminallik («inter» – orasida, o'rtasida, aro, «natio» – xalq)

International educating– oʻzga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlarini, anʼanalari, turmush tarzi, tili hamda vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos maʼnaviy-axloqiy fazilat.

Bakalavriat

Bachelors degree - mutaxassisliklar yoʻnalishi boʻyicha fundamental va amaliy bilim beradigan, taʼlim olish muddati kamida toʻrt yil davom etadigan tayanch oliy taʼlim.

Bashoratlar

Predict - boʻlajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng maʼqulini tanlab olish.

Baho

Score – taʼlim oluvchilarga ularning taʼlim olishi, bilimlarni oʻzlashtirishga nisbatan ijodiy yondoshishini ragʻbatlantirish maqsadida taʼsir koʻrsatish vositasi

Bilim

Knowledge – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, maʼlum obrazlar koʻrinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy maʼlumotlar majmui

Bilim olish

Learning – borliqni idrok etish, oʻrganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat koʻnikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni

Bilish

Know - obʼektiv borliqning inson ongida aks etish shakli; ilmiy bilimlarni oʻzlashtirish jarayoni.

Boshlangʻich taʼlim

Primery education - oʻquvchilarga murakkab boʻlmagan ilmiy bilimlarni berish asosida ularda oʻqish, yozish va hisoblashga oid dastlabki bilim, koʻnikma hamda malakalarni shakllantirish asosida ularda shaxsiy gigiena va sogʻlom turmush tarzi elementlarini hosil qilish bosqichi.

Boshlangʻich taʼlim pedagogikasi

Pedagogy of primery education – boshlangʻich sinflar oʻquvchilarini tarbiyalash, ularga taʼlim berish, ularning oʻziga xos

psixologik hamda fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Vatanparvarlik (lotincha «patriotes» – vatandosh, «patris» – vatan, yurt)

Patriot - shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urishi hamda uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat.

Verbal

Verbal – bilim (ma'lumot, axborot)larni so'z yordamida (og'zaki) yetkazib berish, ifoda etish.

Gnoseologiya (yunon tilidan gnosis – bilim, ong, o'rganish)

gnosiology – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo'lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta'limot.

Davlat ta'lim standarti

Standards – 1) ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilar erishishlari zarur bo'lgan ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat; 2) o'quv fani bo'yicha ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat; 3) ta'lim dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablar.

Dars

Lesson - bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli.

Darslik

Manual – muayyan fan bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba.

Didaktika (ta'lim nazariyasi)

Didactics– (yunoncha «didaktikos» “o'rgatuvchi”, «didasko» – “o'rganuvchi”) - ta'limning nazariy jihatlarini (ta'lim jarayonining mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari,

o'qituvchi va o'quvchi faoliyati mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari va hokazo muammolari)ni o'rganuvchi fan.

Didaktika tamoyillari

Principles of didactics (lotin tilidan «principium» - har qanday nazariyaning asosiy, boshlang'ich, dastlabki holati) – ta'limni tashkil etishga qo'yilgan me'yoriy talablarni ifodalovchi, shuningdek, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va qonuniyatlariga muvofiq uning dastlabki holatini belgilovchi qarashlari.

Didaktik tashhis maqsadi

Aims of didactics' diagnostics – o'quv jarayonining samaradorligini aniqlash, baholash va tahlil qilish.

Didaktik tizim (yunoncha «systema»)

Systems of didactics – yaxlit, qismlarda tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlari asosida ta'lim jarayoning yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Didaktik o'yin

Games of didactics – o'rganilayotgan ob'ekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Dunyoqarash

Outlook - tabiat, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimi.

Jazolash

Punish - tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berish usuli.

Jamoa

Staff (lotincha «kollektivus» so'zining tarjimasi bo'lib, yig'ilma, oмма, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma'nolarni anglatadi) - bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jamoa an'analari

Traditions of a staff – jamoa a'zolari tomonidan birdek qo'llab-quvvatlanuvchi barqarorlashgan odat.

Jamoaning norasmiy tuzilmasi

Unusual system of a staff - jamoa a'zolari o'rtasidagi shaxslararo ma'naviy-psixologik munosabatlarning umumiy tizimi, shuningdek, jamoada mikroguruhni tashqil qiluvchi ayrim shaxslar o'rtasidagi tanlash munosabatlarining mazmuni.

Jamoaning rasmiy tuzilishi

Formal shape of a staff - turli ko'rinishdagi jamoa faoliyatini yo'lga qo'yishning tashkiliy jihatlari.

Jinsiy tarbiya

Gender education - o'zida shaxsni jinsiy jihatdan chiniqtirish, ularni tozalik va ozodalikka o'rgatish, o'z sog'ligi uchun g'amxo'rlik qilish va mas'uliyatli bo'lishni ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat mazmuni.

Jismoniy tarbiya

Physical education - o'quvchilarda jismoniy va irodaviy sifatlarni shakllantirish, ularni aqliy va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofaasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Joriy nazorat

Exams of anylising – ta'lim jarayonida o'quvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan muayyan mavzularni o'zlashtirilish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Idrok

Intelect – aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adapto - moslashish)

Social adaptation – anomal bolalar individual yoki guruhli xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalari tizimiga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv

Sociability – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi asosida shaxsning hayot va ishlab chiqarish jarayoniga moslashuvi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar

Form the social mind - o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'usi va irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari.

Ijtimoiy pedagogika

Social pedagogy – ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogik g'oyalarning tutgan o'rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish muammolarini o'rganadi.

Ijtimoiy reabilitatsiya (yunoncha rehabilitas – layoqati, qobiliyatini tiklash) –

Social rehabilitation anomal bolaning psixofiziologik imkoniyatlariga tayangan holda uning ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etishi uchun zarur sharoit yaratish, ijtimoiy faoliyat va mehnatga jalb etish.

Izohlash (tarbiya metodi sifatida)

define – tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli.

Ilmiy dunyoqarash

overview - uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o'zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlashgan dunyoqarash shakli.

Ilmiy tafakkur

Thinking of knowledge – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli sanalib, ijtimoiy voqea-hodisalar, jarayonlarga nisbatan ilmiy yondashuv.

Ilmiy qarash (yunoncha «idea»)

Idea - g'oya, tasavvur, tushunchalar yig'indisi) - muayyan hodisa, jarayonning mohiyatini yorituvchi, ilmiy jihatdan asoslangan fikr, g'oya.

Individ (lotincha “individuum” bo'linmas, yagona, alohida degan ma'nolarni anglatadi) independent– xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.

Individualism -

Institut

Institute - bilimlarning bitta sohasi doirasida aniq yo'nalishlar bo'yicha oliy va qoidaga ko'ra oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Iqtisodiy tarbiya

Financial education - o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oilaviy byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.

3. Karimov I.A. Ilm-fan imkoniyatlaridan to‘laroq foydalanaylik. “O‘qituvchilar gazetasi”. 1989 yil, 2 dekabr.

4. Karimov I.A. YUksak ma‘naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.

5. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. –T.:2000. 26- bet

6. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz.7-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 1999. 304-bet.

7. Karimov I.A. Vatanmiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish- oliy saodatdir. – T.: “O‘zbekiston”, 2007. 38-bet

8. O‘zbekiston Respublikasining “Qadrlar tayyorlash Milliy dasturi” / Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: SHarq nashriyot-matbaa konserni. 1997.

9. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni / Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.

10. Sh. Mirziyayev. Faol tadbirkorlik zamon talabi .12/29/2017.

11. Shavkat Mirziyoyev"Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" nutqi 15.06.2017y.

12. Sh. Mirziyoyevning Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi 21.10.16

13. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog‘lom avlod uchun .- 2009.-N8.

14. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. –T,: “Fan”, 1975, 71-72-betlar

15.Antologiya pedagogicheskoy mysli Uzbekistana.-M.: “Prosveteniye”, 1986, s.86.

16. Alouddin Mansur.Tarjima va izohlar muallifi. Qur’oni Karim. O‘zbekcha izohli tarjima.– T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1992, 5-532-betlar (Barcha misollar shu manbadan olindi).

17. Bedil. Komde va Mudan. –T.: 1960, 44-bet.

18. Bobomirzaev X. «Xalq og‘zaki ijodi va uning ta’lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O‘qituvchi». 1996 y. 173-bet.

19. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
20. Jaloliddin Rumi, Uchmoqqa qanot yo‘q vale uchgayman. – T.: 1994, 12-bet.
21. Jahongirrov G. O‘zbek bolalar folklori. – T.: “O‘qituvchi”, 1975, 110-115-betlar.
22. Jumaniyozova M.T. Innovatsion faoliyat ta’lim sifatining kafolatidir. // O‘zluksiz ta’lim jurnali.- 2004. -№ 6.
23. Ziyomammedov B., Abdullaeva SH. «Pedagogika» Toshkent 2000y.
24. Zunnunov A. umumiy tahriri ostida. O‘zbek pedagogikasi tarixi–T.: “O‘qituvchi”, 1997, 242-bet.
25. Zunnunov A. Xalq pedagogikasida aqliy tarbiya// Xalq ta’limi, 1994 yil 3-4-sonlar, 49-50-betlar.
26. Zunnun. Sh., Oz-oz o‘rganib dono bo‘lur. G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, -T.: 1988, 191-193-betlar.
27. Ibn Sina. Falsafiy qissalar. –T.: “O‘qituvchi”, 1963, 486-bet
28. Ibn Sino. Kanon vrachebnoy nauki. Kniga I, -T.: “Meditsina” 1981, s.17.
29. Inomova M. «Oilada bolalarni ma’naviy-ahloqiy tarbiyalashda milliy qadriyatlar». T. «Fan». 1995 y. 226-bet.
30. YOqubov SH. Salomlashish odobi // Guliston .-2010.-№1.
31. Mallaev N.M., Abulqosim Firdavsiy, UzSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti., – T.: 1962, 55-bet.
32. Mirtursunov Z. O‘zbek xalq pedagogikasi –T.: “Fan”, 1973, 116-bet
33. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Imon. –T.: “Kamalak”, 1991, 128-136-betlar.
34. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.
35. Musurmonova O. «Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi». Toshkent 1996 y.
36. Madaliev Z. Huquqiy madaniyat va yoshlar.- T.: “Akademiya”, 2008. 5- bet.
37. Ochil S. «Mustaqillik ma’naviyati va tarbiya asoslari». Toshkent 1995 y.
38. Osim M. SHiroq. Tarixiy qissalar. –T.: “YOzuvchi”, 1995, 4-bet.
39. Pedagogika. Izohli lug‘at. – Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2014.

40. Pedagogika texnologiya. Izohli lug‘at. – Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2014.

41. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Met. qo‘ll. U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, M.Usmonboeva, D.Inog‘omova. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2012.

42. Rasulova F., Do‘stjonov T., Xasanov S., Xorazm Ma‘mun akademiyasining olis-yaqin yulduzlari. –T.:2005, 15-59-betlar.

43. Ro‘zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol ta‘lim metodlari: mohiyati va qo‘llanilishi / Met.qo‘ll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

44. Sattarov M.«O‘zbek udumlari» (Millatning kenja bo‘g‘iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

45. Sa‘diy. Guliston. G‘.G‘ulom nomidagi Badiiy adabiyot nashriyoti. –T.: 1968, 145-bet.

46. Toxirov O.«YOshlarni umuminsoniy va milliy qadriyatlarini e‘zozlash ruhida tarbiyalash» Xalq ta‘limi. 1992 y. 4-5 son. 14-17 betlar.

47. Qodirova M. Xalq pedagogikasi yosh avlodni tarbiyalash manbaidir. // Pedagogika ta‘lim, 2007 yil 1-son, 20-22-betlar

48. SHoymuratova R. Ezgulikning ilk sabog‘i bola qalbiga alla orqali kiradi // Kuch adolatda .- 2010 .- 5 may

49. Sharq yulduzi, 1995 yil 3-4-sonlari, 192 - 193-betlar.

50. Xoshimov K. «O‘zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

51. Hasanov S. Xorazm ma‘rifati – olam ko‘zgusi. –T.: “O‘qituvchi”, 1996, 79-63-betlar.

52. Xorazm ertaklari. –T.: O‘z davnashir, 1961, 29-bet.

53. O‘zbek xalq maqollari. – T.: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1989, 139-147-betlar.

54. Qoraboev U. O‘zbek xalq o‘yinlari. –T.: “San‘at”, 2001, 6-bet.

55. Ergasheva G.M., Milliy qadriyatlar va shaxs ijtimoiy ximoyasining huquqiy mexanizmlarini takomil-lashtirish. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.- T.: “Akademiya”, 2007. 211-212 betlar.

56. Ergashev I. Yoshlarning ijtimoiy faolligi. –T.: “Akademiya”, 2008. 15-16- betlar.

57. Hadis. Al-Jomi‘ as-sahih (Ishonarli to‘plam). I, II, III, IV jild. Qomuslar Bosh tahririyati; -T.: 1991-1996 (keyingi misollar odam shu manbalardan olindi).

58. O'. Asqarova, M. Nishonov, M. Xayitbaev "Pedagogika" T., "Talqin" 2008
59. A. To'xtaboev, A. Eraliev "Tashkiliy xatti-xarakatlar" Andijon., "Xayot" 2001 y
60. O. Musurmonova "Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi" T., "O'qituvchi" 1990 y
61. R. Mavlonova "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2004 y
62. M. To'xtaxo'jayeva "Pedagogika" T., "O'qituvchi" 2010 y
63. Treysi Garrett "Pedagogy Component" Mur, K. (1995) Nyu-York: McGraw-Hill, Inc
64. Jones , A .. (1984) . Maktab va so'ng : Ergenlerin maslaxatchisi . London : Kogan Page Limited .
65. Cole, P.G., & Chan, L.K.S. (1987). Ta'lim tamoyillari va amaliyoti. Sidney :: Prentice Hall.
66. Blatchford, P., Kutnick, P., Baines, E. and Galton, M. (2003) 'Toward a social pedagogy of classroom group work', *International Journal of Educational Research* 39: 153–172.

O‘zbekiston respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi/ Andijon davlat universiteti/ Pedagogika kafedrası/ Abdullayeva N. J. XALQ PEDAGOGIKASI/ o‘quv qo‘llanma. Andijon. Step by step print M.Ch.J. 2018.156 b.

Масъул муҳаррир: _____

Техник муҳаррир: Б.Ахмедов.

Дизайнер: Б. Зияев.

Босмахонага 2018 йил _____да берилди. Босишга
2018 йил _____да рухсат этилди. Бичими
84x108 1/32. Ҳажми 9,75 босма табоқ. Times New Roman
гарнитураси, офсет қоғози, офсет усулида чоп этилди.

Буюртма ____.

Адади 100 дона.

“Step by step print” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Андижон шаҳар Храбек кўчаси 94 б уй.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг

27.06.2014 даги

12-3299. рақамли гувоҳномаси.

11111111111111

32,1,30,3,28,5,26,7,24,9,22,11,20,13,18,15,64,33,62,35,60,37,58,39,56,
41,54,43,52,45,50,47,96,65,94,67,92,69,90,71,88,73,86,75,84,77,82,79,
128,97,126,99,124,101,122,103,120,105,118,107,116,109,114,111

114,111,116,109,118,107,120,105,122,103,124,101,126,99,128,97,82,7
9,84,77,86,75,88,73,90,71,92,69,94,67,96,65,50,47,52,45,54,43,56,41,5
8,39,60,37,62,35,64,33, 18,15,20,13,22,11,24,9,26,7,28,5,30,3,32,1

112,113,110,115,108,117,106,119,104,121,102,123,100,125,98,127,80,
81,78,83,76,85,74,87,72,89,70,91,68,93,66,95,48,49,46,51,44,53,42,55,
40,57,38,59,36,61,34,63,16,17,14,19,12,21,10,23,8,25,6,27,4,29,2,31

2,31,4,29,6,27,8,25,10,23,12,21,14,19,16,17,34,63,36,61,38,59,40,57,4
2,55,44,53,46,51,48,49,66,95,68,93,70,91,72,89,74,87,76,85,78,83,80,8
1,98,127,100,125,102,123,104,121,106,119,108,117,110,115,112,113

222222222222222222

156,129,154,131,152,133,150,135,148,137,146,139,144,141

144,141,146,139,148,137,150,135,152,133,154,131,156,129

142,143,140,145,138,147,136,149,134,151,132,153,130,155

160,129,158,131,156,133,154,135,152,137,150,139,148,141,146,143,1
92,161,190,163,188,165,186,167,184,169,182,171,180,173,178,175,20
8,193,206,195,204,197,202,199

202,199,204,197,206,195,208,193,178,175,180,173,182,171,184,169,1
86,167,188,165,190,163,192,161,146,143,148,141,150,139,152,137,15
4,135,156,133,158,131,160,129

200,201,198,203,196,205,194,207,176,177,174,179,172,181,170,183,1
68,185,166,187,164,189,162,191,144,145,142,147,140,149,138,151,13
6,153,134,155,132,157,130,159

130,159,132,157,134,155,136,153,138,151,140,149,142,147,144,145,1
62,191,164,189,166,187,168,185,170,183,172,181,174,179,176,177,19
4,207,196,205,198,203,200,201

156,129,154,131,152,133,150,135,148,137,146,139,144,141

144,141,146,139,148,137,150,135,152,133,154,131,156,129

142,143,140,145,138,147,136,149,134,151,132,153,130,155

